

УДК 336.71(075.8)
Б23

*Рекомендовано Вченою радою Українського державного університету
фінансів та міжнародної торгівлі
(протокол № 1 від «17» вересня 2015 р.)*

Рецензенти:

*Берлач А. І., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри
адміністративного права Київського національного університету імені Тараса
Шевченка, заслужений юрист України*

*Курило В. І., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри
адміністративного та фінансового права Національного університету
бізнесу і природокористування, заслужений юрист України*

*Орлов М. Ю., начальник департаменту міжбанківського бізнесу ПАТ
«РВС БАНК»*

Б23 Банківське право : підручник [для студентів закладів вищої освіти,
слухачів аспірантури та курсів підвищення кваліфікації] / [О. В. Баклан, Є. П.
Гайворонський, В. О. Тімашов, Т. О. Гуржій, О. В. Корольков, Ю. Ю. Пустовіт];
за ред. Є. П. Гайворонського. – К. : Друкарський двір Олега Федорова, 2018.
– 346 с.

ISBN 978-617-7583-08-9

У підручнику розкрито поняття і зміст банківського права, розглянуто банківську систему України та місце в ній Національного банку України, проаналізовано банківське законодавство. Обґрунтовується теза про те, що банківське право є самостійною комплексною галуззю права. Розглянуто історичний досвід правового регулювання банківської діяльності. Досліджено актуальні питання банківського регулювання та нагляду в Україні, правові засади фінансового моніторингу та захисту банківської таємниці. Визначено правові засади грошового обігу та розрахунків, регулювання безготівкових розрахунків в Україні, правове регулювання банківського кредитування, депозитних послуг. Підручник також містить тестові завдання та рекомендовану літературу. Матеріал викладено, виходячи з потреб навчального процесу.

Підручник рекомендовано студентам закладів вищої освіти, аспірантам, здобувачам та всім тим, хто цікавиться банківським правом.

УДК 336.71(075.8)

©Баклан О. В., Гайворонський Є. П., Тімашов В. О. та інші, 2018

ISBN 978-617-7583-08-9

©Видавець Федоров О. М., 2018

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
Розділ 1. БАНКІВСЬКЕ ПРАВО ЯК НАУКА ТА ГАЛУЗЬ ПРАВА	
1.1. Поняття, предмет, метод, система, принципи та джерела банківського права.....	8
1.2. Норми банківського права та їхня класифікація.....	18
1.3. Банківські правовідносини, їх зміст і види.....	23
Розділ 2. БАНКІВСЬКА СИСТЕМА УКРАЇНИ	
2.1. Еволюція банківської справи в Україні.....	28
2.2. Поняття, функції та структура банківської системи України.....	38
2.3. Загальна характеристика банківських об'єднань.....	46
Розділ 3. ПРАВОВИЙ СТАТУС НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ	
3.1. Правова характеристика повноважень Національного банку України.....	51
3.2. Основи взаємовідносин Національного банку України з вищими органами держави.....	84
3.3. Мережа та організаційна структура Національного банку України.....	88
3.4. Організація роботи Національного банку України.....	91
Розділ 4. ПРАВОВЕ ПОЛОЖЕННЯ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ	
4.1. Сутність, ознаки, функції та види комерційних банків.....	105
4.2. Порядок створення і припинення діяльності комерційних банків.....	116
4.3. Організаційна структура та управління комерційним банком.....	130
4.4. Операції та послуги комерційних банків.....	136
4.5. Правова основа банківського аудиту.....	148
4.6. Правова охорона банківської таємниці.....	153

Розділ 5. ПРАВОВІ ЗАСАДИ БАНКІВСЬКОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА НАГЛЯДУ В УКРАЇНІ

5.1. Банківське регулювання та банківський нагляд.....	162
5.2. Основи банківського регулювання.....	164
5.3. Правове забезпечення нагляду у банківській сфері.....	166

Розділ 6. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ГРОШОВОГО ОБІГУ ТА РОЗРАХУНКІВ

6.1. Правове регулювання грошового обігу.....	169
6.2. Поняття і зміст розрахункових відносин.....	174
6.3. Порядок відкриття та закриття рахунків в установах банків.....	177
6.4. Правова природа договорів банківського рахунку і банківського вкладу.....	187
6.5. Порядок і форми розрахунків у господарському обігу.....	192

Розділ 7. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ

7.1. Поняття, види та правова характеристика кредиту.....	224
7.2. Поняття та структура кредитних відносин.....	233
7.3. Правова природа кредитного договору.....	236

Розділ 8. ОСНОВИ БАНКІВСЬКОГО ПРАВА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

8.1. Закордонний досвід функціонування банківського права.....	242
8.2. Правові основи банківської діяльності в окремих зарубіжних країнах.....	249
8.3. Банківські системи деяких зарубіжних країн.....	255
8.4. Правовий інститут банківської таємниці в іноземному законодавстві: історія і сучасність.....	293

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ.....	303
-----------------------	-----

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ.....	330
---------------------	-----

ВСТУП

Банківський сектор є кровоносною системою економіки у будь-якій державі. Саме через банківські установи проходить переважний обсяг фінансових ресурсів. За станом банківського сектора судять про стан економіки держави в цілому.

В умовах побудови в Україні незалежної, демократичної, правової держави з економікою, заснованою на ринкових засадах, надзвичайно важливу роль відіграють саме банківські установи. Від їх стабільного та ефективного функціонування залежить ефективність ринкових реформ у нашій державі. У зв'язку з цим надзвичайно важливо на законодавчому рівні закріпити основні принципи та порядок здійснення банківської діяльності.

У ринкових економічних умовах характер державного регулювання банківської діяльності безумовно змінюється. Україна поступово відходить від адміністративно-командних важелів управління економікою, ми вчимося застосовувати ринкові інструменти. Однак, у нинішній період політичних та соціально-економічних потрясінь надзвичайно важливо мати ефективний і дієвий механізм державного регулювання та контролю у зазначеному секторі економіки. І у цьому контексті значної ваги набувають питання банківського регулювання та банківського нагляду як функцій Національного банку України.

Науково-технічний прогрес обумовлює стрімкий розвиток технічних можливостей банківської системи, в результаті чого з'являються нові банківські операції, які вимагають адекватного правового регулювання.

Україною проголошено курс на європейську інтеграцію. І однією з умов вступу України до Європейського співтовариства є досягнення приблизної

відповідності законодавства України законодавству ЄС. Відповідно до Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18 березня 2004 р. однією з пріоритетних сфер законодавства України є банківське право. У зв'язку з цим ще одним з найважливіших напрямків удосконалення банківського законодавства України є його адаптація до законодавства Європейського Союзу.

Враховуючи вищевикладене, питання банківського права є актуальними та заслуговують на увагу фахівців. Саме цим пояснюється значна кількість наукових досліджень з питань банківського права, публікації практикуючих юристів у сфері банківської діяльності. Правове регулювання окремих банківських операцій, в першу чергу кредитування, безготівкових розрахунків, питання правового статусу Національного банку України та інших банківських установ кожного року цікавить все більше студентів, які обирають дослідження зазначених питань в межах дипломних та магістерських робіт.

На сьогодні у вітчизняній правовій науці спірним є питання про існування окремої галузі банківського права. На думку одних фахівців, банківське право існує у контексті так званої вторинної структури права як комплексна галузь права. Інші говорять про існування комплексного правового інституту. Цивільно-правові та господарсько-правові аспекти банківської діяльності вивчаються в межах курсів відповідно цивільного та господарського права. Викладання фінансово-правових аспектів банківської діяльності передбачено програмою курсу фінансового права. У деяких вищих навчальних закладах викладається окремий спецкурс, який має назву «Банківське право» або «Банківське законодавство», який в залежності від кафедри зосереджений головним чином або на цивільно-правових, або на фінансово-правових аспектах. Однак, незважаючи на неоднозначність позицій

щодо визначення в системі права України місця правових норм, які регламентують відносини у сфері банківської діяльності, всі фахівці одностайні у тому, що питання правового регулювання банківської діяльності є надзвичайно важливими та актуальними і потребують серйозного вивчення.

Розділ 1. БАНКІВСЬКЕ ПРАВО ЯК НАУКА ТА ГАЛУЗЬ ПРАВА

1.1. Поняття, предмет, метод та система банківського права

У процесі розбудови демократичної правової держави та становлення ринкової економіки особливого значення набуває вдосконалення банківської системи та ефективне правове регулювання банківської діяльності. Незважаючи на деякі кризові явища в економіці, все більшого розвитку набуває діяльність комерційних банків та спеціалізованих кредитно-фінансових інститутів, розширюються нетрадиційні сфери застосування банківського капіталу, істотно змінюється характер взаємовідносин банків з клієнтурою – отже, посилюється роль правового забезпечення банківської діяльності. Саме цим і зумовлена поява навчальної дисципліни "Банківське право".

Поняття "банківське право" міцно закріпилося в науково-юридичній термінології і є широко вживаним у практиці банківської діяльності як самостійна юридична категорія стосуючись значної групи правовідносин, що виникають у процесі банківської діяльності.

Банківське право – це сукупність правових норм та правових інститутів, що регулюють порядок створення та функціонування банків України, правовідносини банків з клієнтами (юридичними та фізичними особами), здійснення банківських операцій тощо.

Питання щодо виділення банківського права в самостійну галузь права дискутується серед зарубіжних та вітчизняних вчених вже тривалий час і думки щодо цього існують різні. Так, на погляд Л. Г. Єфимова банківське право не може претендувати на назву не тільки самостійної галузі права, але навіть і підгалузі, будучи лише галуззю

законодавства. Схожою є і наукова позиція вітчизняного дослідника банківського права О. П. Орлюк, на думку якої банківське право являє собою сукупність різнорідних норм, що регулюють організацію кредитної системи і діяльність банків. Банківське право, з її точки зору, не є ні підгалуззю, ні галуззю права. Це комплексне утворення, що має свій специфічний правовий режим (однак не видовий). Проте, трохи пізніше вчений дещо змінює свою думку на користь банківського права, визнаючи його існування як галузі права. Позиція дослідника І. Б. Заверухи полягає у тому, що розглядати банківське право як галузь права немає жодних підстав; його слід вивчати і досліджувати як комплексний правовий інститут.

На думку інших вчених, які констатують, що виділяти банківське право в окрему галузь ще зарано, банківське право є підгалуззю фінансового права, а банківське законодавство належить до фінансового законодавства. Така думка не позбавлена логіки, адже цілком реальною є роль адміністративно-правових та фінансово-правових норм у складі банківського законодавства, однак останнє включає в себе і норми цивільного та господарського права, що особливо використовуються у відносинах кредитних установ з клієнтами.

Найбільш прогресивною є позиція ряду вчених, які, зважаючи на об'єктивні реалії розвитку вітчизняного права (зокрема, появу як самостійних галузей аграрного, житлового, екологічного, інформаційного права), вбачають **поступову трансформацію банківського права в самостійну комплексну галузь права.**

Із загальної теорії держави і права відомо, що для розмежування різних галузей права, які у своїй сукупності складають систему права, використовують дві основні ознаки – предмет і метод правового регулювання. За предметом і особливостями методу правового регулювання банківське право займає в системі права

України особливе, не до кінця окреслене місце. Для визначення предмета регулювання і встановлення меж цієї галузі права існують відповідні критерії, головним з яких є те, що банківське право регулює суспільні відносини, які виникають виключно в процесі банківської діяльності.

Суспільні відносини, що виникають в процесі здійснення НБУ та фінансово-кредитними організаціями (перш за все банками) своїх функцій та завдань, в багатьох випадках можна віднести до конституційних, адміністративних, фінансових та інших правовідносин. Разом з тим, беручи до уваги специфіку банківської діяльності, дана сфера породжує такі правовідносини, які не можуть бути віднесені до первинних щодо банківського права галузей (зокрема, конституційного, адміністративного, фінансового, господарського).

Банківські правовідносини формують, таким чином, особливу групу відносин, що характерна виключно банківському праву, і складають специфіку його предмета. Такими, зокрема, є відносини між НБУ та комерційними банками, банками та органами державної реєстрації, відносини банків між собою, відносини між банками та клієнтами. Це свідчить про те, що ці відносини різні за своєю природою, а відтак, різняться ступенем державного регулювання, що пояснюється різною природою самих правових норм, які їх (відносини) регулюють.

Предметом банківського права є суспільні відносини, які виникають у процесі створення та функціонування банків України, взаємовідносин банків з клієнтами (юридичними та фізичними особами), здійснення банківських операцій, а також при наданні банківських послуг тощо.

Важливі *особливості відносин*, які складають предмет банківського права, полягають у тому, що вони:

- регулюються нормами банківського законодавства, а також інших галузей законодавства (конституційного, фінансового, адміністративного, господарського та ін.);

- виникають в процесі банківської діяльності;
- носять переважно змішаний, одночасно публічно-правовий (відносини між НБУ і комерційними банками) і приватно-правовий (відносини між комерційним банком і його клієнтом) характер;
- виникають переважно з приводу грошових коштів, а також з приводу цінних паперів, дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння, а також з приводу відомостей, що складають зміст банківської таємниці;
- спеціальним та обов'язковим їх учасником завжди виступає фінансово-кредитна установа або НБУ чи його територіальний підрозділ;
- поведінка суб'єктів носить автономний і, водночас, обмежений відповідними рамками характер, визначений відповідними правовими актами.

Метод тієї чи іншої галузі права залежить від характеру суспільних відносин, котрі вона (галузь) регулює, а також від правового статусу суб'єктів цих відносин. У загальному розумінні в системі права *метод* визначається як система способів, засобів та прийомів правового впливу на свідомість і поведінку людей, діяльність організацій, установ та підприємств.

Метод банківського права – це сукупність засобів та заходів, за допомогою яких, здійснюється вплив на суспільні відносини, що складають предмет банківського права.

Метод банківського права передбачає регулювання різних за природою банківських відносин. Так, зокрема, відносини між НБУ і комерційними банками є різновидом фінансово-правових відносин, а відтак для них є характерним переважно *імперативний метод* правового регулювання. Його характерними рисами є:

- наявність державно-владних приписів;
- формування і використання відносин за принципом «команда – виконання», тобто одна сторона відносин є владною, а інша підвладною;

- юридична нерівність сторін у банківських відносинах;

- відсутність можливості для домовленості сторін;

- суб'єкти відносин, виконуючи владні, управлінські та інші функції, діють за своїм розсудом в межах наданих їм повноважень.

Відносини між банками і їх клієнтами є різновидом цивільно-правових, для яких є характерним переважно **диспозитивний метод правового регулювання**, оскільки ці відносини регулюються нормами цивільного чи господарського права. Відмінними рисами даного методу є:

- рівність учасників правовідносин;

- автономія учасників правовідносин, що означає здатність особи вільно (незалежно) формувати свою волю і здійснювати свої права у своїх інтересах;

- самостійність учасників правовідносин, що виражається в можливості особи самостійно розпоряджатися належним йому майном, нести відповідальність за своїми зобов'язаннями та ін.;

- альтернативна можливість вибору суб'єктами різних варіантів поведінки в рамках закону.

Серед вітчизняних та зарубіжних дослідників банківського права існує думка про необхідність виділення в рамках методу банківського права **комплексного методу** правового регулювання банківських відносин, який об'єднує в собі окремі риси імперативного та диспозитивного методів, що характерні банківському праву.

Важливим критерієм внутрішньогалузевої систематизації є необхідність врахування того, що для банківського права, як і для інших галузей вітчизняного права, є характерною наявність норм, що закріплюють загальні для нього (права) принципи, ідеї та положення, і норм, що регулюють окремі види відносин, які складають його предмет. У зв'язку з цим з точки зору теорії та

практики доцільно згрупувати норми банківського права в найбільш крупні правові інститути, якими є *Загальна та Особлива* частини

До *Загальної частини* банківського права входять інститути і норми, які закріплюють основні принципи, правові форми і методи здійснення банківської діяльності та її правового регулювання, організаційно-правової побудови банківської системи України, основні риси правового становища фінансово-кредитних організацій та їх клієнтів та ін. Загальна частина банківського права виступає об'єднуючою основою для всіх інших норм, виражає спільність мети і завдань їх об'єднання в галузь права. Вона дає змогу забезпечити необхідну єдність правового регулювання суспільних відносин, що виникають в процесі побудови, функціонування і розвитку банківської системи України.

Норми *Загальної частини* банківського права конкретизовані в його *Особливій частині*, куди входять правові інститути, що мають вузько цільове значення в силу специфіки їх об'єкта. При цьому відповідні правові інститути в рамках Особливої частини банківського права групуються в значно крупніші структурні об'єднання – розділи. Таким чином, особливу частину складають розділи, в яких згруповані інститути і норми, що регулюють відносини у сфері:

1) операцій щодо залучення банківських ресурсів:

- інститут банківського вкладу;
- інститут страхування вкладів;
- інститут банківських рахунків;
- інститут емісії банками власних цінних паперів;

2) розрахункових правовідносин;

3) операцій щодо розміщення власних і залучених коштів:

- інститут банківського кредиту;
- інститут лізингу;

- інститут комерційного кредиту;
 - інститут застави;
- 4) валютних операцій:
- інститут валютного контролю;
 - інститути «іноземна валюта» і «валютні цінності»;
 - інститут розрахунків в іноземній валюті.
- 5) обліку і звітності банків;
- 6) оподаткування банківської діяльності.

1.2. Джерела та принципи банківського права

Під *джерелами* права науковці розуміють систему зовнішніх форм, в яких містяться норми права. Отже, ***джерелами банківського права*** виступають законодавчі та нормативно-правові акти, що містять в собі правові норми, які регулюють відносини, що виникають в процесі утворення, функціонування та розвитку банківської системи України.

Основним джерелом банківського права є *Конституція України*. Багато з її норм мають пряму банківсько-правову спрямованість, зокрема, ст. 99 визначає, що грошовою одиницею України є гривня, а забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією центрального банку держави – Національного банку України. Або ж, за ст. 100 Конституції, Рада Національного банку України розробляє *Основні засади грошово-кредитної політики* та здійснює контроль за її проведенням. Правовий статус Ради Національного банку України визначається законом.

Важливе значення у врегулюванні банківських правовідносин відіграють норми, які складають зміст законів, що мають *загальне значення*, беручи до уваги, що банківська діяльність є різновидом підприємницької діяльності, а відтак врегульовується нормами цивільного,

господарського, адміністративного, податкового та іншого законодавства. До основних нормативно-правових актів належать Цивільний, Господарський, Кримінальний кодекси України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, інші закони.

Особлива роль у регулюванні банківських правовідносин належить нормам, що складають зміст *спеціального банківського законодавства*. Його систему складають Закони України:

- «Про Національний банк України» від 20.05.1999 р., № 679-14;

- «Про банки і банківську діяльність» від 07.12.2000 р., № 2121-III;

- «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12.07.2001 р., № 2664-III;

- «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» від 05.04.2001 р., № 2346-III;

- «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22.05.2003 р., № 851-IV;

- «Про електронний цифровий підпис» від 22.05.2003 р., № 852-IV;

- «Про іпотеку» від 05.06.2003 р., № 898-IV;

- «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» від 30.10.1996 р., № 448/96-ВР;

- «Про заходи, спрямовані на сприяння капіталізації та реструктуризації банків» від 28.12.2014 р., №78-VIII.

Важлива роль у регулюванні банківських відносин належить *підзаконним актам*, що містять норми банківського права, які варто поділити на окремі групи:

- акти Президента та Кабінету Міністрів України. До них належать зокрема, укази Президента України. Варто зауважити, що у разі прийняття Урядом акта, який суперечитиме виконанню НБУ своїх завдань у сфері забезпечення стабільності національної валюти, останній може не виконувати розпорядження Уряду; це свідчить про незалежність НБУ;

- акти міністерств та відомств, що стосуються банківської сфери;

- правові акти Національного банку України, що становлять значну частину нормативної основи банківського права.

Відповідно до ст. 56 *Закону України «Про Національний банк України»*, НБУ видає нормативно-правові акти з питань, віднесених до його повноважень, які є обов'язковими для органів державної влади і органів місцевого самоврядування, банків, підприємств, організацій та установ незалежно від форм власності, а також для фізичних осіб. Нормативно-правові акти Національного банку видаються у формі постанов Правління Національного банку, а також інструкцій, положень, правил, що затверджуються постановами Правління Національного банку. Зокрема, це:

- Інструкцій НБУ «Про ведення касових операцій банками в Україні» від 01.06.2011 р., № 174;
- Інструкція НБУ «Про порядок регулювання діяльності банків в Україні» від 28.08.2001 р., № 368.

Ці та інші нормативно-правові акти НБУ не можуть суперечити законам України та іншим законодавчим актам України і не мають зворотної сили, крім випадків, коли вони згідно з законом пом'якшують або скасовують відповідальність. Нормативно-правові акти Національного банку підлягають обов'язковій державній реєстрації в Міністерстві юстиції України та набувають чинності відповідно до законодавства України.

Розвиток міжнародного банківського співробітництва, інтернаціоналізація банківського бізнесу, необхідність формування механізму боротьби з відмиванням грошових коштів, здобутих злочинним шляхом, зумовлюють важливу роль міжнародних договорів (Угода про Міжнародний валютний фонд 1945 р., Угода про Міжнародний банк реконструкції та розвитку 1945 р., Конвенція ООН про незалежні гарантії та резервні

акредитиви 1995 р. та ін.) та звичаїв у правовому регулюванні.

Неабияка роль у регулюванні банківських правовідносин належить нормам, що складають зміст локальних актів банківських установ. Дана група джерел банківського права є досить широкою, тому їх слід виокремити в окремі групи:

- статuti банківських установ, оскільки останні згідно Закону України «Про банки і банківську діяльність» та Господарського кодексу України є статутними установами, а відтак діють на підставі затверджених і зареєстрованих згідно законодавства статутів, що визначають мету та предмет діяльності конкретного банку;

- банківські ліцензії та акти, що встановлюють правила обслуговування клієнтів, як-то: Положення про кредитування, Правила відкриття та ведення рахунків;

- положення про структурні підрозділи (служби) конкретного банку, як-то: положення про ревізійну комісію, про службу безпеки, юридичну службу, про відділ кредитування та ін.;

- правові акти, що визначають правове становище філій та представництв банку;

- правові акти Асоціації комерційних банків України та ін.

Загальні основи банківського права, що виражені в його нормах, забезпечують цілеспрямоване регулювання банківської діяльності на всіх її рівнях.

Принципи банківського права це основні засади, керівні ідеї, фундаментальні положення на яких ґрунтується банківська діяльність.

Принципи банківського права поділяють на дві групи: *інституціональні*, що визначають побудову банківської системи, і *функціональні*, що пов'язані з організацією роботи всіх її елементів.

Групу *інституціональних принципів* складають:

• *принцип дворівневої побудови банківської системи* – закріплений у ст. 4 Закону України «Про банки і банківську діяльність», відповідно до якої банківська система України складається з Національного банку України та інших банків, що створені і діють на території України. Відтак, вищий рівень банківської системи представлений Національним банком України, а на нижчому рівні знаходяться всі інші банки;

• *принцип централізації* – тісно пов'язаний з вищезазначеним принципом і логічно впливає з нього. Необхідність централізації викликана необхідністю забезпечення цілісності банківської системи, її здатності протистояти внутрішнім та зовнішнім негативним явищам.

Групу *функціональних принципів* складають:

• *принцип монопольного права емісії грошових знаків НБУ* – закріплений у ст. 7 Закону України «Про Національний банк України», згідно якої НБУ монопольно здійснює емісію національної валюти України та організує її обіг;

• *принцип виключної банківської діяльності* – передбачає згідно ст. 48 Закону України «Про банки і банківську діяльність» заборону банкам займатися діяльністю у сфері матеріального виробництва, торгівлі (за винятком реалізації пам'ятних, ювілейних і інвестиційних монет) та страхування, крім виконання функцій страхового посередника;

• *принцип забезпечення банківської таємниці* – є необхідною складовою банківської діяльності в силу того, що її об'єктами виступають грошові кошти, цінні папери та валютні цінності, а відтак юридична чи фізична особа лише тоді стане клієнтом банку і довірить йому свої активи, коли буде впевнена в їх збереженні та конфіденційності інформації про їх суму, операції, що проводяться з ними, та інші відомості;

• *принцип законності* – носить міжгалузевий характер і стосовно банківського права означає вимогу точного і

неухильного дотримання законів усіма учасниками банківських правовідносин.

1.3. Норми банківського права та їхня класифікація

Банківська діяльність, будучи важливим елементом функціонування фінансової системи держави, є об'єктом регулювання з боку банківського права. Відносини, що виникають у процесі банківської діяльності, регулюються нормами банківського права.

Норми банківського права є загальнообов'язковими формально-визначеними правилами поведінки, які встановлюють і регулюють публічні відносини, пов'язані з організацією та функціонуванням банків, а також приватні відносини банків з клієнтами, тобто щодо порядку здійснення ними банківських операцій.

Для з'ясування поняття «норми банківського права» важливе значення має визначення специфічних ознак, що їх характеризують:

- норми банківського права регулюють специфічну групу суспільних відносин – банківські правовідносини, тобто взаємовідносини суб'єктів банківського права в процесі здійснення банківської діяльності. Ці відносини мають як публічний, так і приватний характер;

- норми банківського права чітко визначають юридичні права і обов'язки учасників, закріплюють правове положення суб'єктів банківських правовідносин і передбачають певні варіанти їх поведінки. У нормах банківського права жорстко закріплено вимоги держави щодо банківської діяльності і встановлено відповідальність за невиконання цих приписів;

- ці норми, як правило, мають імперативний (обов'язковий) характер, забезпечений примусовою силою держави. Однак, деякі норми банківського права

диспозитивні. Так, норми, що регулюють укладання банківських договорів, передбачають вільну згоду сторін і дають сторонам можливість визначити конкретний зміст своїх прав та обов'язків.

Норми банківського права регулюють організацію і функціонування банківської системи, основу якої становлять грошово-кредитні відносини, об'єктом яких є гроші та грошові зобов'язання. З цього випливає, що банківські правовідносини регулюються не лише нормами банківського права, а й нормами інших галузей права – адміністративного, цивільного, фінансового та ін. Наприклад, норми цивільного права регулюють розрахункові та кредитні відносини, а норми адміністративного права (ст. 166 КУпАП) передбачають адміністративну відповідальність у вигляді накладення штрафів на керівників банків та інших осіб за порушення вимог банківського законодавства. У банківській практиці також застосовуються звичаї ділового обороту та банківські звичаї, які можуть визнаватися нормами банківського права лише за умови їхнього визнання НБУ. Як приклад можна навести *Указ Президента України від 4 жовтня 1994 р. № 566/94 "Про заходи щодо впорядкування розрахунків за договорами, що укладають суб'єкти підприємницької діяльності України"*, в якому міститься посилення на звід звичаїв – Уніфікованих правил та звичаїв МТП для документарних акредитивів у редакції 1993 р.

Структура норм банківського права, тобто їхня внутрішня побудова, може складатися з таких елементів – **гіпотези, диспозиції та санкції**. Ці елементи мають ряд особливостей.

Гіпотеза цих норм визначає умови, за яких можуть виникати банківські правовідносини. Ці умови виражені конкретно і характеризуються чіткістю. Наприклад, надання банками кредитів може відбуватися за певних умов: забезпеченості, платності кредиту. Або ж, гіпотеза

норми може визначати умови, за яких НБУ може відмовити в реєстрації комерційного банку.

Диспозиція норм банківського права детально формулює правила поведінки учасників банківських правовідносин, тобто визначає їхні права й обов'язки. Переважна більшість норм банківського права складається саме з диспозицій. Так, *ст. 47 Закону України "Про банки і банківську діяльність"* передбачає перелік банківських операцій, які банки мають право здійснювати.

Способом захисту правил, установлених нормами банківського права, є санкції. **Санкції** норм банківського права передбачають юридичні засоби, які використовуються для захисту приписів держави від порушень з боку суб'єктів банківських правовідносин. За порушення банківського законодавства можуть застосовуватися адміністративні, кримінальні, дисциплінарні, фінансові санкції. До них належать штрафи і пеня, застосування кредитних санкцій за користування банківським кредитом тощо. До порушників банківського законодавства застосовуються і специфічні заходи – оперативні санкції, що спрямовані на запобігання правопорушенням і мають на меті налагодити діяльність конкретного банку.

Відповідно до *ст. 73 Закону України "Про банки і банківську діяльність"* НБУ має право застосувати до банків такі заходи впливу, як: відкликання ліцензії, призупинення виплати дивідендів чи розподілу капіталу, підвищення економічних нормативів, ліквідація і реорганізація банку та ін.

У статтях банківського законодавства не завжди містяться одночасно всі три елементи норми банківського права. Окремі елементи можна знайти в інших нормативних актах.

Норми банківського права можна класифікувати з різних підстав. **Більшість норм банківського права мають неповну структуру і поділяються на:**

• **норми-принципи** (принцип свободи підприємницької діяльності – ст. 44 ГК України);

• **норми-визначення** (фундаментальні банківські закони мають спеціальну статтю "визначення термінів", у якій розкривається зміст основних термінів, що застосовуються у відповідному законі. Наприклад, *ст. 2 Закону України "Про банки і банківську діяльність"*);

• **компетенційні норми** (тобто норми, які описують повноваження того чи іншого органу. Зокрема, про компетенцію Національного банку України дивись *статті 6, 7, 9, 15, 19 Закону України від 20.05.1999 р. "Про Національний банк України"*);

• **норми-заборони** (наприклад, заборона здійснення банківської діяльності без банківської ліцензії – *ст. 19 Закону України від 07.12.2000 р. "Про банки і банківську діяльність"*);

• **норми-рекомендації** (не будучи юридично обов'язковими, ці норми орієнтують суб'єктів на бажану для держави поведінку: наприклад, примірний статут банку).

За функціональною спрямованістю норми банківського права можна поділити на дві групи:

- а) регулятивні;
- б) охоронні.

Регулятивні норми банківського права встановлюють права і обов'язки суб'єктів банківських правовідносин. До регулятивних норм належать норми, які визначають функції НБУ і комерційних банків, установлюють вимоги щодо ліцензування банківської діяльності.

Охоронні норми банківського права передбачають застосування заходів примусу за порушення норм банківського законодавства. До цих норм належать норми, які передбачають підстави і форми здійснення банківського нагляду, санкції за порушення валютного законодавства.

Роль банківського права виявляється в захисті прав та інтересів суб'єктів і має конкретне втілення завдяки застосуванню регулятивних та охоронних норм. У свою чергу, **регулятивні** норми банківського права (залежно від характеру їх впливу на учасників банківських правовідносин) поділяються на *зобов'язальні, заборонні та уповноважуючі*.

Зобов'язальні норми права регулюють активну поведінку суб'єктів і пропонують в категоричній формі здійснювати певні дії. Наприклад, обов'язок отримати банком ліцензію на здійснення банківської операції, обов'язок зберігати кошти на рахунках в банках та ін.

Заборонні норми банківського права приписують не здійснювати тих дій, які порушують банківську дисципліну. В цих нормах вказується, що певні дії забороняються або не допускаються. Наприклад, правилами касових операцій обмежене застосування готівки між юридичними особами. Валютне законодавство України забороняє на території країни використання іноземної валюти в якості способу платежу, за винятком окремих випадків і лише в порядку, встановленому чинним законодавством.

Уповноважувальні норми банківського права надають учасникам цих відносин повноваження на здійснення певних позитивних дій в установлених межах. Ці норми містять дозвіл суб'єктам і оперують словами "має право" або "вправі". Прикладом може бути норма, закріплена в *ст. 47 Закону України "Про банки і банківську діяльність"*: "На підставі банківської ліцензії банки *мають право* здійснювати такі банківські операції...".

За змістом норми банківського права поділяють на **матеріальні і процесуальні**.

Прикладом **матеріальних** норм банківського права є мета і функції банківського нагляду, підстави створення комерційних банків, види санкцій, які можуть застосовуватися до банків.

Процесуальні норми банківського права встановлюють *порядок застосування норм матеріального права*. Так, законодавець визначає вимоги, що пред'являються до звітності банків, установлює процедуру стягнення штрафів. Тобто, процесуальні норми регулюють взаємовідносини НБУ і банків з приводу банківського нагляду.

За призначенням норми банківського права поділяють на *загальні та пруденційні*.

Загальні норми банківського права закріплюють правове положення НБУ і комерційних банків, їх організаційно-правові форми, функції; визначають порядок організації та здійснення банківського нагляду, порядок здійснення банківських операцій.

Пруденційні норми банківського права (від англ. prudent – розсудливий, розважний) – це норми, які мають на меті забезпечити стабільність функціонування банківської системи, захистити інтереси вкладників. Вони передбачають різні фінансові та організаційні заходи, реалізація яких має привести до зниження банківських ризиків. Наприклад, державна реєстрація та ліцензування банківської діяльності, встановлення НБУ економічних нормативів, застосування заходів впливу до банків від імені держави.

Отже, класифікація норм банківського права важлива для визначення їхньої сутності та місця в системі права, а також для подальшого розвитку банківського права.

1.4. Банківські правовідносини, їх зміст і види

Банківські правовідносини — це врегульовані нормами права відносини, які виникають у сфері банківської діяльності, а саме у процесі управління банківською системою та в процесі здійснення таких операцій, як приймання вкладів (депозитів) від

юридичних та фізичних осіб, відкриття та ведення поточних рахунків клієнтів і банків-кореспондентів (у тому числі переказ грошових коштів з цих рахунків за допомогою платіжних інструментів та зарахування коштів на них), розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, а також здійснення інших операцій на підставі виданої Національним банком України ліцензії або окремого дозволу.

Отже, **банківські правовідносини** – це результат впливу нормам банківського права на відносини, що виникають у сфері банківської діяльності. Банківські правовідносини встановлюють між учасниками юридичний зв'язок організаційного і майнового характеру, який врегульовано нормами банківського права.

Основні функції банківських правовідносин:

- вони закріплюють конкретну поведінку учасників у процесі банківської діяльності або у здійсненні банківських операцій;

- визначають коло суб'єктів, на яких поширюється дія норм банківського права;

- забезпечують приведення в дію юридичних засобів для реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків.

Банківські правовідносини складаються із **суб'єктів**, між якими виникли правові відносини, **об'єктів** та матеріального **змісту**, тобто суб'єктивних юридичних прав і обов'язків.

Суб'єктами банківських правовідносин є носії прав та обов'язків у сфері банківської діяльності. **Суб'єктами** банківських правовідносин можуть бути:

- державні органи (наприклад, НБУ);

- юридичні особи (наприклад, комерційні банки, підприємства);

- фізичні особи (наприклад, громадяни України, іноземці).

У деяких випадках суб'єктом банківських відносин виступає держава (у разі випуску державних облігацій, або при використанні державою банківського кредиту для покриття нестачі бюджетних коштів).

Відповідно до чинного законодавства одним із обов'язкових суб'єктів банківської діяльності є **банк або фінансова установа**. Згідно зі *ст. 1 Закону України "Про Національний банк України"* **банк** – це юридична особа, яка на підставі ліцензії НБУ здійснює діяльність із залучення вкладів від фізичних та юридичних осіб, ведення рахунків і надання кредитів на власних умовах.

Фінансова установа – це юридична особа, яка проводить одну або кілька операцій, що можуть виконуватися банками, за винятком залучення вкладів від населення. Фінансова установа має право здійснювати окремі банківські операції, які перелічені у виданій НБУ ліцензії. Відмінність цих суб'єктів становить той набір банківських операцій, які вони мають право виконувати. Існування фінансових установ зумовлено об'єктивними причинами, а саме: необхідністю виконувати широкий набір функцій з метою забезпечення кредитно-фінансового сегменту суспільного виробництва.

Об'єктом банківських правовідносин є те, відносно чого вони виникають: кошти, цінні папери, майно, дії громадян та юридичних осіб (здійснення платежів, операцій з іноземною валютою, купівля-продаж цінних паперів).

Змістом банківських правовідносин є поведінка суб'єктів, яка складається із *суб'єктивних прав і обов'язків*, установлених нормами банківського права. Правам однієї сторони відповідають обов'язки іншої та навпаки. Як приклад, розглянемо подання до НБУ клопотання резидента-позичальника про отримання індивідуальної ліцензії на залучення кредитних ресурсів від іноземного банку. З одного боку, резидент-позичальник має право вимагати розгляду свого клопотання, а НБУ зобов'язаний

розглянути таке клопотання і дати відповідь. З іншого боку, НБУ має право вимагати від резидента-позичальника додаткових відомостей, гарантій, необхідних для вирішення цього питання, а резидент-позичальник повинен виконати приписи НБУ.

Банківські правовідносини мають не лише риси, які властиві усім видам правовідносин; в них є і свої **специфічні ознаки**.

По-перше, вони виникають у специфічній сфері економічної діяльності держави і пов'язані з її банківською діяльністю.

По-друге, ці відносини складаються з двох елементів: владно-організаційного (наприклад, реєстрація НБУ комерційних банків) і майнового (отримання клієнтом кредиту в установі банку).

По-третє, однією з вимог банківських правовідносин є обов'язкова участь банків і виконання ними у зв'язку з цим своїх функцій.

По-четверте, для регулювання цих відносин застосовано специфічний метод, який базується на поєднанні двох різних методів регулювання – методу владних приписів стосовно іншого учасника та методу юридичної рівності сторін, що стосується сфери майнових відносин.

Банківські правовідносини, що регулюються нормами банківського законодавства, різноманітні за своїм змістом, адже вони пов'язані з економічною діяльністю держави і виникають у процесі організації та здійснення банківської діяльності.

Банківські правовідносини **за змістом регулювання** можна **класифікувати** на такі:

- що регулюють організацію банківської системи;
- що виникають у сфері банківських операцій;
- кредитні;
- розрахункові;
- валютні;

- з приводу обігу цінних паперів;
- щодо регулювання грошового обігу;
- лізингові.

Банківські правовідносини *залежно від конкретного змісту* поділяють на:

а) майнові, тобто пов'язані з коштами як видом майна;

б) немайнові, які пов'язані із забезпеченням режиму банківської таємниці або захистом ділової репутації банку;

в) організаційні, пов'язані з побудовою банківської системи або організаційної структури банку.

Залежно від *характеру зв'язків між сторонами* можна виділити **вертикальні та горизонтальні** банківські правовідносини. **Вертикальні** банківські правовідносини складаються між сторонами, одна з яких підпорядковується іншій. Наприклад, між НБУ і комерційним банком, який зобов'язаний виконувати правила, встановлені з приводу створення банків та здійснення за ним нагляду. **Горизонтальні** банківські правовідносини виникають між банками та їхніми клієнтами з приводу банківського обслуговування.

Підставами виникнення банківських правовідносин може бути: норма закону, адміністративний акт, договір або одностороння угода, заподіяння шкоди. В умовах ринкових відносин важливу роль відіграє банківський договір, який впливає на характер банківських правовідносин і в якому виявляються елементи юридичної рівності сторін.

Виникнення, зміна і припинення банківських правовідносин пов'язані з *юридичними фактами*, тобто подіями і діями, передбаченими нормами банківського законодавства. Наприклад, для виникнення правовідносин з організації комерційного банку необхідною умовою є дія щодо подання комерційним банком підготовлених на реєстрацію документів до НБУ. Для виникнення кредитних

правовідносин юридичним фактом є укладення кредитного договору.

Зміна банківських правовідносин може настати на підставі нормативного акта, наприклад, у разі зміни облікової ставки НБУ чи встановлення мінімального розміру статутного капіталу комерційного банку.

Припинення банківських правовідносин відбувається з такої події, як смерть громадянина, погашення кредитного зобов'язання громадянином, або через протиправні дії, що порушують вимоги закону (наприклад, комерційний банк порушує норми банківського законодавства, і це призводить до відкликання НБУ ліцензії на здійснення банківських операцій).

Регламентація суспільних відносин, що виникають і відбуваються з обов'язковою участю банків і з виконанням ними своїх функцій, сприяє обігу грошових коштів у державі, відповідає економічним і соціальним потребам суспільства.

Розділ 2. БАНКІВСЬКА СИСТЕМА УКРАЇНИ

2.1. Виникнення та розвиток банківської справи в Україні

Історія розвитку банківської справи тісно пов'язана з історією діяльності банків та виникненням грошей.

Традиційно вважається, що слово «банк» походить від італійського слова «banco», що означає «лава», «конторка», «стіл», на якому середньовічні італійські міняйли розкладали свої монети. Поступово діяльність міняйл розширюється до приймання на зберігання грошових коштів, видачі позик за рахунок власних і залучених коштів. З'являються перші банки, які здійснюють розрахункові операції, видають кредити і приймають депозити. Вважається, що перший банк був заснований в 1171 р. у Венеції, а у XIV-XV ст. банкіри вже були потужною суспільною силою. Однак у багатьох дослідженнях можна зустріти думку про те, що батьківщиною банківської справи була зовсім не Венеція. На питання про період виникнення перших банків немає чіткої відповіді, дослідники наводять приклади надання банківських послуг у стародавніх Вавилоні, Греції, Римі, а розкид думок за часом складає більше двох тисяч років. Більшість дослідників вважають, що початок банківської діяльності сягає часів Стародавнього Вавилону, де храми приймали вклади на зберігання і видавали позички під проценти, беручи у клієнтів письмові зобов'язання чи заставу. Вже у VIII ст. до н.е. банк Вавилону приймав внески, платив по них відсотки, видавав позики і навіть випускав банківські квитки («гуду»). На думку деяких істориків, набагато раніше, ще за 2300 років до н.е., у халдеїв були торгові компанії, які разом з виконанням своїх безпосередніх функцій видавали також позики.

Виділяють **чотири основні етапи** розвитку банківської діяльності:

I етап – від античності до виникнення Венеціанського банку;

II етап – з 1156 р. до заснування Англійського банку в 1694 р.;

III етап – з 1694 р. до кінця XVIII ст.;

IV етап – з початку XIX ст. до теперішнього часу.

В Україні банківська діяльність розпочалася в середині XVIII ст., її розвиток відбувався водночас із становленням банківської системи Росії. Торгівля велася за готівку, а промисловість розвивалась переважно за рахунок держави. В Україні поширення комерційного кредиту суттєво запізнювалося порівняно із Західною Європою. Першими позичальниками були уряд та землевласники, а роль кредиторів відігравали одноособові підприємці-лихварі. В умовах натурального поміщицького господарства така діяльність давала можливість безконтрольно піднімати відсоток за кредит.

Наприкінці XVIII ст. у Києві було створено Громадську комісію, котра на правах банку приймала вклади та здійснювала кредитування. З 1810 р. в Україні почали з'являтися банки, засновані органами місцевого самоврядування або меценатами. Перші приватні кредитні установи виникають тут у 30-х рр. XIX ст. Їх засновники — відомі купці та промисловці: поляки Сангушки, Браницькі, Бобринські, українці Яхненки та Симиренки. Поява таких банків пояснювалася неспроможністю державних установ задовольнити потреби всіх бажаючих в отриманні позик. Ці установи мали невеликі за розміром капітали, тоді як розвиток капіталістичних відносин потребував значних коштів для господарювання по-новому. Відтак прогресивні господарі започатковують у своїх маєтках власні кредитні заклади. Втім, поширення вони набули

лише після прийняття у лютому 1862 р. «Положення про міські громадські банки». Створювалися такі банки з дозволу Міністерства фінансів при міських думах. Надаючи кредити міським і земським управам, а також місцевим купцям, ці банки зробили вагомий внесок у розвиток економіки.

24 травня 1839 р. указом імператора Миколи I у Києві засновується місцева контора комерційного банку. Указом від 31 травня 1860 р. був створений Державний банк Росії, який займався емісією кредитних білетів і комерційними операціями. У цьому ж році Державний банк Російської імперії заснував свої контори у Києві, Харкові та Одесі, а також відділення у Полтаві. У 1862 р. керуючим Київською конторою став Микола Бунге, який згодом брав безпосередню участь у заснуванні в Києві біржі, першого приватного комерційного банку і товариства взаємного кредиту, котре очолив 1868 р.

У 1862 р. було видано перший нормативно-правовий акт, який законодавчо врегулював діяльність банківських установ. Згідно з цим документом банк мав право:

- приймати вклади під відсотки;
- надавати позики під заставу цінних паперів;
- видавати депозитні квитанції на певні суми;
- здійснювати операції з обліку векселів та цінних паперів.

У 60-70-х рр. XIX ст. в Україні створюється низка великих комерційних банків (Дворянський, Селянський) та налагоджується мережа ощадних установ, що акумулювали заощадження населення. З'явилися акціонерні товариства, які здійснювали ломбардні операції.

З 1866 р. в усіх губерніях європейської частини Росії (Києві, Харкові, Херсоні, Чернігові, Полтаві й Катеринославі) було створено товариства взаємного поземельного кредиту. Тоді ж заснуються земельні банки.

1882 р. з метою надання кредитів селянам для купівлі землі створено державний Селянський поземельний банк. Основним його завданням було формування класу дрібних землевласників. З 1883 р. відкриваються відділення банку у Волинській, Катеринославській, Київській, Подільській, Полтавській, Чернігівській, Херсонській та інших губерніях.

Період 80-90-х рр. XIX ст. характеризується певною стабілізацією банківської системи, прийняттям ряду законодавчих актів, спрямованих на її зміцнення, що сприяло формуванню у населення довіри до банків та інших кредитних установ.

На початку XX ст. Київ займав помітне місце у кредитно-банківській системі Російської імперії. Тут налічувалося 10 філій великих загальноімперських банків, 10 банківських контор і 5 власне київських банків. Напередодні Першої світової війни київські банки провадили 30 % головних операцій від здійснюваних усіма банками тогочасної України.

Правове становище банків протягом всієї історії розвитку кредитної системи у радянський період неодноразово змінювалося. Період 1917-1921 рр. характеризується поступовою ліквідацією банків, функції яких щодо здійснення безготівкових розрахунків було передано центральному бюджетно-розрахунковому управлінню. З переходом до НЕПу, у зв'язку з поживавленням товарно-грошових відносин, почала відчуватися потреба в організації кредитної системи, яка б відповідала потребам ділового обігу. В результаті з'явилася така кредитна система, де Держбанку СРСР відводилася роль органу нагляду та контролю за діяльністю усіх кредитних установ. Інші банки діяли на підставі різних форм власності.

Особливо суттєві зміни у правовому становищі банків відбулися в результаті кредитної реформи 1930-1932 рр., яка мала на меті перетворити банки в органи

«контролю рублем» за виконанням підприємствами державних планових завдань. Банки, засновані на недержавній формі власності, було ліквідовано або перетворено. Виникла система державних банків, яка включала Держбанк СРСР та спецбанки. Постанова ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР від 17 липня 1987 р. № 821 містить формулювання, яке підкреслює той факт, що банки були органами управління.

Становлення банківської системи України розпочалося з моменту прийняття Декларації про державний суверенітет України та *Закону Української РСР «Про економічну самостійність Української РСР»*. Так, у статті 6 Закону України «Про економічну самостійність Української РСР» закріплено: «Українська РСР на своїй території самостійно організує банківську справу і грошовий обіг. Банківська система республіки складається з Національного банку України, Зовнішньоекономічного банку, республіканських акціонерно-комерційних банків, інших кредитних установ різних форм власності. Кожний вид банківських установ є економічно самостійним і керується у своїй діяльності чинним законодавством. Згідно із зазначеним Законом Національний банк мав право видавати нормативно-правові акти з питань, що входили до його повноважень, обов'язкові для всіх банків.

Постановою Правління Національного банку від 26 червня 1992 р. було затверджено Порядок надання ліцензій Національного банку України на право здійснення операцій з валютними цінностями. Фактично, валютний ринок було започатковано в серпні 1992 р. після створення Валютної біржі Національного банку, яку згодом, у липні 1993 р. було реформовано в Українську міжбанківську валютну біржу. 19 лютого 1993 р. Кабінетом Міністрів України було прийнято Декрет «Про систему валютного регулювання та валютного контролю». Вказаний документ закріпив

основи формування та функціонування валютного ринку України. У листопаді в безготівковий обіг було запроваджено український карбованець і Україна офіційно вийшла з групи країн, які використовували рубль як законний платіжний засіб. У вересні 1993 р. Україна стала другою, після Росії, країною СНД, яка приєдналася до міжнародної електронної системи банківських платежів СВІФТ.

Процес становлення банківської системи України в новій історії мав ряд періодів:

Перший період (1989-1991). У цей період українські банки реєструвалися у Москві.

По-перше, були створені понад 15 міністерських або галузевих банків: на основі Мінмонтажу УРСР – Монтанжспецбанк; Держпостачу УРСР – Укрпостачбанк (правонаступник – банк "Ажіо"); Мінбудмату – "Укрбудбанк" (правонаступник – банк "Відродження"); Мінлегпрому – Легбанк; Мінлісгоспу – Лісбанк; Міншляхбуду – Шляхбанк (правонаступник – "Трансбанк") та інші.

По-друге, понад 20 банків було засновано за змішаною ознакою, за участю як державних, так і кооперативних установ. Це – Укрінбанк, Градобанк, Перкомбанк, Народний банк, Українська фінансова група, Приватбанк тощо.

По-третє, реорганізовано філії московських банків з "московським капіталом": Інкомбанк, Східінвестбанк та інші.

По-четверте, продовжували функціонувати банки з державним статусом: Промінвестбанк, Агропромбанк "Україна", Укрсоцбанк, Ощадбанк і Укрексімбанк.

Другий період (1991-1992). Починаючи з жовтня 1991 р. відбувається перереєстрація Національним банком України комерційних банків. У комерційних банках відбуваються зміни у складі засновників (відповідно до постанови Кабінету Міністрів України "Про передачу

міністерських пакетів акцій на управління до Міністерства фінансів України" з числа засновників виходять міністерства), а державні банки (Промінвестбанк, Агропромбанк "Україна", Укрсоцбанк) акціонуються персоналом банків, а також окремими клієнтами цих банків. Зазначені банки займають монопольне становище на ринку банківських послуг, вони допущені до дешевих кредитних ресурсів НБУ і отримують великі доходи. За окремими банками стояли великі промислові комплекси, доходи яких становили основу банківських капіталів.

Третій період (1992-1993) характеризується створенням банків "нової хвилі" із залученням значного приватного капіталу. У цей час спостерігається подальший розвиток малих спільних підприємств, акціонерних товариств, залучення коштів новостворюваних державних бюджетних та позабюджетних фондів, відбувається уніфікація пасивів у діючих банках. До них належать: "Аваль", "Інко", "Відродження", Трансбанк. Під час гіперінфляції спостерігається масове утворення дрібних "кишенькових" банків (понад 100 банківських установ).

Четвертий період (1994-1996). Для цього етапу характерне призупинення інфляційних процесів, активізація діяльності НБУ з приводу регулювання діяльності комерційних банків, зниження рівня банківського менеджменту, а все це призвело до банківської кризи, та банкрутства окремих банків (в 1994 р. збанкрутувало 12 банків, у 1995 р – 20, у 1996 р. – 45 банків, а ще 60 опинилися в стані прихованого банкрутства. У цей період банківська система України перебувала в стані стагнації; відбувається скорочення розміру активів деяких банків, спостерігається велика розбіжність у концентрації банківського капіталу, третина зареєстрованих банків не мала необхідного сплаченого статутного фонду.

П'ятий період (1996-1999) характеризується активною діяльністю НБУ, створенням сприятливих умов

для проведення грошової реформи і введення в обіг національної грошової одиниці – гривні. У банківській системі спостерігаються позитивні тенденції, вона набуває ринкового типу, в державі реєструються іноземні банки та їхні представництва (всього було зареєстровано 14), відбувається зміна акціонерів шляхом продажу і перепродажу банків та їхніх філій (близько 70), а також здійснюється реєстрація нових банків.

Після запровадження гривні та проведення жорсткої грошово-кредитної та податково-бюджетної політики, в ці роки було забезпечено певною мірою достатній ступінь стабільності цін та обмінного курсу. Уряд намагався започаткувати економічну реформу, однак через низку причин ці зусилля лише частково увінчалися успіхом. Крім того, на стан банківської системи країни впливала не тільки політична нестабільність (відсутність згоди між Урядом та Верховною Радою України), а й фінансові кризи в Азії та Росії, відповідні коливання рівня довіри інвесторів. У серпні 1998 р. Україна опинилася на межі дефолту за своїми офіційними фінансовими зобов'язаннями. Однак жорстка фіскальна програма Уряду дала позитивні результати. Виважена фінансова політика дала змогу Уряду девальвувати обмінний курс у межах коридору, скасувати адміністративні заходи щодо валютного контролю, запровадити на початку 1999 р. плаваючий обмінний курс, накопичуючи зовнішні резерви вищими темпами, та досягти певного прогресу в проведенні структурних реформ. Все це допомогло стабілізувати фінансову ситуацію і створити підґрунтя для економічного зростання.

Шостий період (2000 – перше півріччя 2008)
пов'язаний з подальшим розвитком банківської системи України і монетарних інструментів із регулювання грошово-кредитного ринку, зорієнтованих на підтримку сталого економічного зростання та цінової стабільності. Цей період реалізації грошово-кредитної політики

характеризується наявністю нормативно забезпечених механізмів та інструментів регулювання грошово-кредитного ринку.

У цей період прийнято нові законодавчі акти, зокрема: Цивільний та Господарський кодекс України, закони України: *"Про банки і банківську діяльність"* (2000 р.), *"Про платіжні системи та переказ коштів в Україні"* (2001 р.), *"Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг"* (2001 р.), *"Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень"* (2003 р.) тощо, які суттєво вплинули на підвищення ефективності функціонування банківської системи України. Головною метою в цей період було проведення комплексу економічних, організаційних, управлінських, технологічних перетворень для забезпечення ефективних умов функціонування банків як стабільного фінансового інституту, здатного стати лідером на ринку фінансових послуг.

Економічна ситуація в країні мала позитивні тенденції: макроекономічні показники країни значно покращилися, спостерігалися певні темпи економічного зростання, поліпшувалися міжнародні позиції. У свою чергу, спостерігається подальший розвиток банківської системи країни і монетарних інструментів із регулювання грошово-кредитного ринку. В монетарній сфері відновлено тенденції до сталого економічного зростання, проводилася політика на збільшення обсягів валютних резервів, підвищився рівень концентрації банківського капіталу та цінова стабільність. Процес євроінтеграції України та залучення її фінансової системи у глобалізовану систему призвів до суттєвого збільшення участі іноземних інвесторів у функціонуванні банківської системи України. Зі створенням умов для забезпечення макроекономічної стабільності зростала і роль НБУ в інтенсифікації наглядової діяльності. Зміцнюючи принципи пруденційного регулювання, НБУ поступово забезпечував

необхідну консолідацію банківської системи з одночасним поліпшенням показників діяльності окремих банків.

Сучасний період (друге півріччя 2008 р. – дотепер) позначився поширенням світової фінансово-економічної кризи, яка засвідчила недостатній рівень ефективності регулювання фінансового сектора в багатьох країнах.

Негативні тенденції глобальної фінансової кризи, загострення політико-правової ситуації в країні, а також негативні явища в національній економіці сформували середовище перманентної нестабільності, що призвело до руйнівного впливу на фінансові установи та ринки України, порушило ліквідність, погіршило платоспроможність.

У 2010 році у чотирьох банках України було запроваджено тимчасову адміністрацію, стосовно 18 банків прийнято рішення про їх ліквідацію. З метою підтримки стабільності банківської системи Уряд України провів рекапіталізацію трьох банків на загальну суму 9,5 млрд. грн. На 1 січня 2010 року недіючі кредити в банках становили 105,5 млрд. грн. У небанківському секторі в цей період зупинено дію 55 ліцензій на проведення діяльності із залучення вкладів членів кредитних спілок та 17 ліцензій на проведення діяльності з надання фінансових кредитів, припинено ліцензії на страхову діяльність 14 компаній, анульовано 16; у трьох кредитних спілках запроваджено тимчасові адміністрації. Всього кількість фінансових установ (кредитних спілок, страхових компаній, недержавних пенсійних фондів) зменшилося на 112.

Втім, спостерігається несвоєчасність і неповнота виконання зобов'язань перед клієнтами страхових компаній, недержавних пенсійних фондів, кредитних спілок, зростання збитковості фінансових установ, а також значно зменшився обсяг торгів цінними паперами на фондовому ринку.

У цей період фінансовий сектор України характеризується певними негативними тенденціям,

зокрема: зниженням ділової та кредитної активності, зменшеннями ресурсної бази, безконтрольністю діяльності кредитно-фінансових установ, високими ризиками банків, труднощами банків із поверненням запозичень та несплаченими розрахунковими документами, відсутністю інституціональної незалежності органів регулювання і нагляду за фінансовим сектором, що призвело до загострення ситуації на фінансовому ринку, його нестабільності та прояву недовіри клієнтів до кредитних установ та відпливу коштів з банків. Все це позначилось на неспроможності фінансових установ та ринків протистояти кризовим явищам.

Органи державної влади, Національний банк України в посткризовий період здійснювали серйозні заходи для подолання фінансової кризи, стабілізації виробництва, зменшення обсягів дефіциту бюджету, посилення контролю за державним боргом, реструктуризації банківської системи, підвищення ефективності капіталізації банківських установ за участю держави, відновлення фінансування і кредитування, прийняття антикризового та податкового законодавства, створення національної системи протидії легалізації злочинних доходів. Однак, протистояти повною мірою кризовим явищам владі поки не вдалося.

У 2014 році розпочався новий процес падіння банківської системи. В 14 банках введена тимчасова адміністрація: «Надра», «VAB Банк», «Імексбанк», «Всеукраїнський банк розвитку», «УкрБізнесБанк», «Міський Комерційний Банк», «Терра Банк», «БГ Банк», «Камбіо Банк», «Легбанк», «Укоопспілка», «ПроФін Банк», «Прайм-Банк», «МеліорБанк». Близько 50 банків знаходяться на стадії ліквідації: «Брокбізнесбанк», «Таврика», «Банк «Форум», «Реал Банк», «Єврогазбанк», «Порто-Франко», «Старокиївський Банк», «Південкомбанк», «Експобанк», «Демарк», «Актив-банк», «Актабанк», «Меркурій», «Промекономбанк», «УФС

Банк», «Ерде Банк», «Західінкомбанк», «Фінростбанк», «Аксіома Банк», «Інтербанк», «Банк Золоті ворота», «ІнтерКредитБанк» та інші.

На сьогодні банківська система України є стрижневим елементом у створенні умов фінансової стабілізації, важливою ланкою господарського механізму, де реформування ще не закінчилося. Банківська система України потребує подальшої правової реформи, прийняття нових законодавчих актів у банківській сфері.

Отже, саме банківська система повинна відігравати важливу роль у створенні оптимального середовища для мобілізації вільного переливання капіталу, нагромадження коштів для структурної перебудови економіки країни.

2.2. Поняття, функції та структура банківської системи України

В основі вивчення дисципліни "Банківське право" лежить банківська система України. Визначення банківської системи є різноманітні:

- під банківською системою розуміють нормативно визначену структуровану сукупність банків та банківських інститутів, за допомогою яких здійснюється мобілізація коштів і надаються різноманітні послуги щодо приймання вкладів і надання кредитів;

- на інший погляд, це сукупність банківських установ, які створені та діють на території відповідної держави згідно з її законодавством у сфері залучення грошових коштів населення та юридичних осіб, надання кредитів та ведення рахунків клієнтів.

Найбільш повним, на нашу думку, є наступне визначення: **банківська система** є нормативно визначеною, чітко структурованою сукупністю різних за організаційно-нормативною формою та спеціалізацією кредитно-фінансових установ, що забезпечують мобілізацію коштів та надання клієнтам різноманітних

послуг з прийому вкладів, надання кредитів і проведення між ними розрахунків.

Необхідність формування банківської системи як особливої структури в економіці країни, на думку професора Орлюк О. П., пояснюється двома основними групами причин, що пов'язані:

- із необхідністю здійснення суспільного нагляду та регулювання банківської діяльності, узгодження комерційних інтересів окремих банків із державними та суспільними інтересами – для забезпечення стабільності національної валюти і стабільної роботи всіх кредитно-фінансових посередників;

- з формуванням грошового ринку, забезпеченням збалансованості попиту та пропозиції на грошовому ринку і в кожному його секторі.

Специфіка банківської системи проявляється в її **функціях**, а саме:

- *стабілізаційна функція*, яка реалізується шляхом забезпечення сталості банківської діяльності та грошового ринку;

- *створення (емісія) грошей і регулювання грошової маси*, що забезпечується оперативною зміною банками маси грошей в обігу, через збільшення або зменшення її відповідно до зміни попиту на гроші;

- *трансформаційна функція*, завдяки мобілізації тимчасово вільних коштів суб'єктів підприємництва та громадян і передачі їх у формі кредиту іншим суб'єктам.

Прийнято розрізняти *одно- та дворівневу* банківські системи. **Однорівнева** банківська система передбачає переважно горизонтальні зв'язки між банками, універсалізацію їх операцій і функцій. У межах такої системи всі кредитні установи, у тому числі центральний банк, знаходяться на одному ієрархічному рівні, виконуючи аналогічні функції у кредитно-розрахунковому обслуговуванні клієнтів. Цей принцип побудови характерний, головним чином, для країн з

нерозвинутою економікою, а також для країн з адміністративно-командною побудовою апарату управління. Яскравим прикладом банківської системи цього типу була банківська система Радянського Союзу.

Дворівнева банківська система будується на взаємовідносинах між банками у двох площинах – по вертикалі та по горизонталі. По вертикалі – відносини підлеглості між центральним банком як керівним, керуючим та низовими ланками (комерційними банками); по горизонталі – відносини рівного партнерства між будь-якими низовими ланками. Розподіл адміністративних функцій і операцій, пов'язаних з обслуговуванням центральним банком грошового обігу, дає можливість врахувати інтереси двох категорій клієнтів – комерційних банків і урядових структур; причому перевага віддається функціям «банк банків» та управлінню діяльністю банківських установ з метою регулювання й контролю за функціонуванням ринку кредитно-фінансових послуг. У дворівневій структурі банківської системи повинні чітко розрізнятися нормативно-регулюючі та контрольні функції центрального банку, з одного боку, і функції комерційних банків з іншого. Дворівнева банківська система притаманна країнам з розвинутою ринковою економікою.

Банківська система України визначена *Законом України «Про банки і банківську діяльність»* і складається з:

- Національного банку України;
- банків, що створені і діють на території України;
- філій іноземних банків, що створені і діють на території України.

Національний банк України здійснює регулювання та банківський нагляд відповідно до положень *Конституції України*, *Закону України «Про банки і банківську діяльність»*, *Закону України «Про Національний банк України»*, інших законодавчих актів України та

нормативно-правових актів Національного банку України. Національний банк України визначає види спеціалізованих банків та порядок набуття банком статусу спеціалізованого; здійснює регулювання діяльності спеціалізованих банків через економічні нормативи та нормативно-правове забезпечення здійснюваних цими банками операцій; визначає системно важливі банки відповідно до таких критеріїв: розміру банку, ступеня фінансових взаємозв'язків, напрямів діяльності; визначає особливості регулювання та нагляду за системно важливим банком, банком, який має статус Розрахункового центру з обслуговування договорів на фінансових ринках, з урахуванням специфіки діяльності таких банків та ін.

Банки, що створені і діють на території України, є юридичними особами, економічно самостійними та повністю незалежними від виконавчих і розпорядчих органів державної влади в рішеннях, пов'язаних з їхньою оперативною діяльністю, а також стосовно вимог і вказівок, що не відповідають чинному законодавству. Банки не відповідають за зобов'язаннями держави, а держава не відповідає за зобов'язаннями банків, окрім випадків, коли сторони беруть на себе таку відповідальність. Органам державної влади і органам місцевого самоврядування забороняється будь-яким чином впливати на керівництво чи працівників банків у ході виконання ними службових обов'язків або втручатись у діяльність банку, за винятком випадків, передбачених законом.

Банки в Україні *за видами здійснюваних операцій* можуть функціонувати як *універсальні* або як *спеціалізовані*.

Банки самостійно визначають напрями своєї діяльності і спеціалізацію за видами операцій, однак НБУ здійснює регулювання діяльності спеціалізованих банків через економічні нормативи та нормативно-правове забезпечення здійснюваних цими банками операцій. Так

зокрема НБУ забороняє спеціалізованим банкам (за винятком ощадного) залучати вклади (депозити) від фізичних осіб в обсягах, що перевищують 5 відсотків капіталу банку.

До універсальних банків відносять ті банки, які здатні виконувати широке коло різноманітних банківських операцій та послуг. Разом з тим, універсальність означає тип діяльності, що не обмежена:

- галузями народного господарства;
- складом клієнтури, що обслуговується;
- кількістю клієнтури, що обслуговується;
- регіональністю.

Універсальні банки зазвичай кредитують клієнтів різних галузей, тоді як спеціалізовані – клієнтів певної галузі (підгалузі) народного господарства, групи підприємств. Ще більш помітно універсальність банку проглядається стосовно обслуговування клієнтів. Типовими для універсальних банків є випадки, коли він обслуговує як юридичних так і фізичних осіб, тоді як спеціалізований банк може обслуговувати лише фізичних осіб.

Коло операцій, що їх здійснюють універсальні банки, як правило, є досить широким, і включає в себе зазвичай окрім класичних (прийняття вкладів, надання кредитів, розрахункове обслуговування) операцій також і участь на ринку цінних паперів та лізингову діяльність.

Діяльність універсальних банків не обмежується яким-небудь одним регіоном, оскільки такий банк є присутнім в більшості регіонів країни, має свої філії та представництва, тоді як спеціалізований банк, навпаки, носить зазвичай локальний характер.

Разом з тим, у сучасних умовах інколи досить складно розрізнити тип універсального і спеціалізованого банку. Часто, наприклад, крупні спеціалізовані іпотечні банки не обмежуються лише одним регіоном, можуть мати філії та представництва, надавати сотні послуг своїм

клієнтам. А тому можна стверджувати, що в діяльності комерційних банків можна бачити ознаки як універсального, так і спеціалізованого банку.

Банк набуває статусу *спеціалізованого банку* у разі, якщо більше 50 відсотків його активів є активами одного типу, а щодо спеціалізованого ощадного банку, то таким він є у разі, якщо понад 50 відсотків його пасивів є вкладками фізичних осіб.

За *спеціалізацією* банки можуть бути:

Ощадні банки – здійснюють залучення тимчасово вільних коштів фізичних осіб та інших вкладів, а також надання кредитів фізичним особам;

Інвестиційні банки – спрямовують свою діяльність на залучення довгострокових коштів, у тому числі й через випуск облігацій, а також надання за рахунок цих же коштів довгострокових кредитів;

Іпотечні банки – здійснюють, зазвичай, довгострокове кредитування фізичних та юридичних осіб під заставу нерухомого майна;

Розрахункові (клірингові) банки – надають послуги за відкритими в них рахунками, а саме: заповнюють відомості про стан матеріальних цінностей, отримання та поставки цінних паперів, здійснення виплат та розрахунків. Законодавець передбачив обмеження на деякі операції для таких банків, як-то: залучення коштів від населення на депозити; залучення міжбанківських кредитів для проведення власних активних операцій; переказання на себе ризиків третіх осіб шляхом видання гарантій та поручительств (окрім випадків, пов'язаних з проведенням відповідних розрахунків за угодами, укладеними цими особами на організаційно оформлених ринках).

Залежно від методів формування статутного фонду, банки в Україні створюються у формі:

- публічного акціонерного товариства;
- кооперативного банку.

Акціонерний банк – це установа, що представляє собою договірне об'єднання коштів юридичних і фізичних осіб у статутний фонд, який розділений на певну кількість акцій, з метою спільної діяльності й отримання прибутку. Акціонерний банк несе відповідальність за зобов'язаннями тільки своїм майном, а акціонери відповідають за зобов'язаннями банку лише в межах акцій, що їм належать.

Кооперативні банки – це установи, які створюються шляхом об'єднання коштів (паїв) засновників відповідно до рішення установчих зборів. Кооперативні банки створюються за принципом територіальності і поділяються на *місцеві* та *центральний* кооперативні банки.

За формою власності банки в Україні є державні (Ощадний банк України та Укресімбанк – Український експортно-імпортний банк), приватні та змішані.

Державний банк – це банк, сто відсотків статутного капіталу якого належать державі. Він засновується за рішенням КМ України. При цьому в законі про Державний бюджет України на відповідний рік передбачаються витрати на формування статутного капіталу державного банку. Кабінет Міністрів України зобов'язаний отримати позитивний висновок Національного банку України з приводу наміру заснування державного банку. Отримання висновку Національного банку України є обов'язковим також у разі ліквідації (реорганізації) державного банку, за винятком його ліквідації внаслідок неплатоспроможності. Статут державного банку затверджується постановою КМ України.

Держава здійснює і реалізує повноваження власника щодо акцій (паїв), які їй належать у статутному капіталі державного банку, через органи управління державного банку. Органами управління державного банку є наглядова рада та правління банку, тоді як органом контролю державного банку є ревізійна комісія, персональний та кількісний склад якої визначаються наглядовою радою

державного банку. До складу наглядової ради державного банку входять члени наглядової ради банку, призначені Верховною Радою України (5 членів), Президентом України (5 членів) і Кабінетом Міністрів України (5 членів). З метою представництва інтересів держави до складу наглядової ради державного банку можуть входити представники органів виконавчої влади та інші особи, які відповідають вимогам:

- вони є громадянами України;
- мають вищу економічну або юридичну освіту, або науковий ступінь у галузі економіки, фінансів, права;
- мають досвід роботи в органі законодавчої влади чи на керівних посадах центральних органів виконавчої влади України, які забезпечують формування та реалізують державну фінансову, економічну та правову політику, або в банківській установі, чи досвід наукової, практичної роботи у галузі економіки, фінансів, права.

Не може бути членом наглядової ради державного банку особа, яка входить до складу наглядової ради чи іншого органу управління банку (крім державного) чи є членом сім'ї такої особи першого ступеня споріднення, або особа, яка була засуджена за зловживання у фінансовій сфері, судимість якої не погашена або не знята в установленому законом порядку. Не допускається призначення особи на посаду члена наглядової ради державного банку, якщо таке призначення може призвести до конфлікту інтересів.

Термін повноважень членів наглядової ради державного банку – п'ять років. Члени ради банку виконують свої функції без отримання будь-якої матеріальної винагороди.

Рішення про зміну розміру статутного капіталу державного банку та припинення його діяльності приймається Кабінетом Міністрів України. При цьому Кабінет Міністрів України зобов'язаний отримати позитивний висновок Національного банку України з

приводу наміру зміни розміру статутного фонду державного банку.

За *територіальною ознакою* банки поділяються на міжнародні, загальнонаціональні, міжрегіональні та регіональні.

Банк з іноземним капіталом – банк, у якому частка капіталу, що належить хоча б одному іноземному інвестору, становить не менше 10 відсотків.

Як бачимо, банківська система України є дворівневою, однак відносини між НБУ і банками є особливими. Адже, з одного боку, банки є самостійно господарюючими суб'єктами і не підпорядковуються НБУ, тоді як з другого боку – банки перебувають під постійним наглядом НБУ, починаючи від реєстрації, отримання ліцензій та щоденного функціонування. Тобто, відносини НБУ та банків вибудовуються як за вертикальною, так і за горизонтальною структурою, що власне і пояснює особливість банківських правовідносин, як предмета банківського права.

2.3. Поняття та видова характеристика банківських об'єднань

Складність та непередбаченість ринкового середовища спонукає кредитно-банківські установи до об'єднання капіталів та зусиль. Правову основу щодо банківських об'єднань складають норми *Закону України «Про банки і банківську діяльність»*.

Банки мають право створювати банківські об'єднання таких *типів*:

- банківська корпорація;
- банківська холдингова група;
- фінансова холдингова група.

Банки можуть бути учасниками промислово-фінансових груп з дотриманням вимог антимонопольного законодавства України.

Банківське об'єднання створюється за попередньою згодою Національного банку України та підлягає державній реєстрації шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру банків. Порядок отримання дозволу на створення банківського об'єднання та порядок його державної реєстрації встановлюються Національним банком України.

Банк може бути учасником лише одного банківського об'єднання. Учасники банківського об'єднання перед своєю власною назвою вказують назву банківського об'єднання. Учасники банківського об'єднання можуть вийти з його складу із збереженням взаємних зобов'язань та дотриманням умов укладених договорів з іншими суб'єктами господарювання.

Банківське об'єднання зобов'язане опублікувати в офіційних друкованих виданнях (газетах «Урядовий кур'єр» або «Голос України») інформацію про створення банківського об'єднання за визначеною Національним банком України формою, про зміни в ньому та про припинення його діяльності, а також консолідовану звітність за обсягами та за формою, встановленими Національним банком України.

Учасники банківського об'єднання несуть відповідальність за зобов'язаннями інших його учасників відповідно до укладеного між ними договору.

Банківське об'єднання ліквідується за рішенням його учасників або з ініціативи Національного банку України за рішенням суду у разі, якщо діяльність такого банківського об'єднання суперечить антимонопольному законодавству України або загрожує інтересам вкладників банків чи стабільності банківської системи. Ліквідація банківського об'єднання не припиняє діяльності банків – його учасників.

Розглянемо природу та особливості банківських об'єднань.

Банківська корпорація – це юридична особа (банк), засновниками та акціонерами якої можуть бути виключно банки. Банківська корпорація створюється з метою концентрації капіталів банків-учасників корпорації, підвищення їх загальної ліквідності та платоспроможності, а також забезпечення координації та нагляду за їх діяльністю.

Банківська корпорація підлягає реєстрації у Національному банку України і заноситься до Державного реєстру банків. Статутний капітал банківської корпорації повинен відповідати загальним вимогам Національного банку України щодо статутного капіталу новостворюваного комерційного банку. Вимоги Національного банку України щодо надання банківській корпорації ліцензій на виконання окремих операцій встановлюються на рівні загальних вимог для комерційних банків, виходячи з розміру консолідованого капіталу.

Установчий договір та статут корпорації мають включати положення щодо забезпечення виконання корпорацією та її членами своїх фінансових зобов'язань і відповідальності за результати сумісної діяльності з метою забезпечення інтересів кредиторів та вкладників.

Банки, що увійшли до банківської корпорації, передають корпорації повноваження на здійснення окремих операцій та забезпечують централізацію виконання окремих функцій. Централізації в межах банківської корпорації підлягають:

- виконання розрахунків як серед членів корпорації, так і за її межами;
- операції на ринках грошей та капіталів;
- встановлення та ведення кореспондентських рахунків (у національній та іноземних валютах);
- моніторинг кредитних ризиків;
- розробка та прийняття загальних для членів банківської корпорації правил і процедур виконання операцій та внутрішньої звітності;

- формування зовнішньої звітності;
- внутрішній аудит.

Перелік централізованих функцій може бути розширений за згодою банків-членів корпорації. Передача повноважень щодо централізованого виконання зазначених вище функцій від банків-членів до банківської корпорації повинна бути зафіксована як у статутах банків-членів корпорації, так і в статуті самої банківської корпорації.

Банківська корпорація виконує функції розрахункового центру для банків-членів корпорації і не веде безпосереднього обслуговування клієнтів (фізичних та юридичних осіб, окрім банків та інших фінансових установ). Усі банки-члени корпорації виконують свої розрахунки та платежі (як у національній, так і в іноземних валютах) виключно через свої кореспондентські рахунки, відкриті в Національному банку України або безпосередньо у банківській корпорації.

Банки, що увійшли до банківської корпорації, зберігають свою юридичну самостійність у межах, обумовлених їх статутами та статутом банківської корпорації. Разом з тим, банки, що увійшли у банківську корпорацію, не можуть входити до інших банківських об'єднань, крім як за згодою корпорації (виняток – участь у професійних асоціаціях, створених не на комерційних засадах). Банки, що увійшли до банківської корпорації, повинні в усіх своїх документах, укладених угодах тощо вказувати свою належність до корпорації. Назва банківської корпорації встановлюється засновниками довільно з дотриманням вимог законодавства.

Банківська холдингова група – це банківське об'єднання, до складу якого входять виключно банки. *Материнському банку* банківської холдингової групи має належати не менше 50 відсотків акціонерного (пайового) капіталу або голосів кожного з інших учасників групи, які є його дочірніми банками. *Дочірній банк* не має права

володіти акціями материнського банку. У разі, якщо дочірній банк набув право власності на акції материнського банку, він зобов'язаний відчужити їх у місячний термін.

Банківські холдингові групи дозволяється створювати лише за умови, що угода про їх створення передбачає покладання на головний банк групи додаткових організаційних функцій стосовно банків-членів групи, а також створення системи управління спільною діяльністю.

Банківський нагляд за діяльністю банківської холдингової групи здійснюється на індивідуальній та консолідованій основі. Материнський банк зобов'язаний подавати консолідовано-фінансовий та статистичний звіти групи відповідно до вимог банківського законодавства. Окрім цього, материнський банк банківської холдингової групи відповідає за зобов'язаннями своїх членів у межах свого внеску в капіталі кожного з них, якщо інше не передбачено законом або угодою між ними.

Фінансова холдингова група — це банківське об'єднання, яке складається переважно або виключно з установ, що надають фінансові послуги, причому серед них має бути щонайменше один банк, і материнська компанія має бути фінансовою установою.

Материнська компанія фінансової холдингової групи зобов'язана подавати наглядовим органам консолідовано-фінансовий та статистичний звіти групи відповідно до вимог банківського законодавства. Материнська компанія фінансової холдингової групи при здійсненні своєї діяльності з управління та координації діяльності її членів на виконання законодавства і нормативно-правових актів Національного банку України має право встановлювати правила, які є обов'язковими для членів фінансової холдингової групи. Водночас вона (компанія) відповідає за зобов'язаннями своїх членів у межах свого внеску в

капітал кожного з них, якщо інше не передбачено законом або угодою між ними.

З метою захисту та представництва інтересів своїх членів, розвитку міжрегіональних та міжнародних зв'язків, забезпечення наукового та інформаційного обміну і професійних інтересів, розробки рекомендацій щодо банківської діяльності банки мають право створювати ***неприбуткові спілки чи асоціації***. Банківські спілки та асоціації не мають права займатися банківською чи підприємницькою діяльністю і не можуть бути створені з метою отримання прибутку. Варто зауважити, що асоціація (спілка) банків є договірним об'єднанням банків і не має права втручатися у діяльність банків-членів асоціації (спілки).

Розділ 3. ПРАВОВИЙ СТАТУС НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ

3.1. Загальна характеристика правової природи Національного банку України

У системі центральних органів виконавчої влади України особливе місце займає центральний банк – Національний банк України. Під правовим положенням центрального банку слід розуміти роль і місце його в системі інших державних органів, які закріплені на законодавчому рівні. Правове становище НБУ визначається *Конституцією України* (статті 99, 100), *Законом України від 20 травня 1999 р. "Про Національний банк України"*, а також іншими нормативними актами.

Перехід України до ринкової економіки, створення в державі ефективного фінансово-кредитного механізму зумовили необхідність утворення в 1991 р. НБУ, який має відігравати важливу роль у проведенні державної грошово-кредитної політики та стабілізації національної валюти, в організації та функціонуванні банківської системи України та фінансового ринку в державі.

НБУ є центральним банком держави, особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України, Законом "Про Національний банк України" та іншими законами України (ст. 2 Закону України "Про Національний банк України").

Національний банк є юридичною особою, має відокремлене майно, що є об'єктом права державної власності і перебуває у його повному господарському віданні. Він не відповідає за зобов'язаннями органів державної влади, інших банків, а ті, в свою чергу, не відповідають за зобов'язаннями Національного банку, крім

випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання. Національний банк є економічно самостійним органом, який здійснює видатки за рахунок власних доходів у межах затвердженого кошторису, а також за рахунок Державного бюджету України.

НБУ є єдиним емісійним центром держави, якому належить монопольне право на випуск грошей в обіг на території країни. Він проводить єдину державну політику у сфері грошового обігу, кредитного і валютного регулювання, забезпечує стабільність національної грошової одиниці, організовує міжбанківські розрахунки.

Національний банк забезпечує накопичення та зберігання золотовалютних резервів держави, є зберігачем державного золотого запасу, а також дорогоцінних металів, дорогоцінних каменів, інших коштовностей. НБУ з метою безпеки і фінансової стабільності координує діяльність банківської системи в цілому, здійснює функції банківського регулювання і нагляду за діяльністю банків, провадить ліцензування банківської діяльності та операцій у передбачених законом випадках.

НБУ приймає на зберігання кошти Державного бюджету України та позабюджетних фондів, виконує операції з обслуговування державного боргу, пов'язані із розміщенням державних цінних паперів, їх погашенням і виплатою доходу за ними, підтримує економічну політику Кабінету Міністрів України, якщо вона не суперечить забезпеченню стабільності національної грошової одиниці.

НБУ заборонено надавати прямі кредити як у національній, так і в іноземній валюті на фінансування витрат Державного бюджету України. НБУ представляє інтереси держави у відносинах з центральними банками інших країн, у міжнародних банках та інших фінансово-кредитних організаціях, де міждержавне співробітництво передбачено на рівні центральних банків, має право брати участь у формуванні капіталу і діяльності міжнародних

організацій відповідно до міжнародних договорів, учасниками яких є Україна.

Важливе значення для характеристики правової природи НБУ має **економічна самостійність** центрального банку країни. НБУ функціонує як економічно самостійний орган, який здійснює видатки за рахунок власних доходів у межах затвердженого кошторису, а у визначених чинним законодавством випадках – також за рахунок Державного бюджету України. НБУ є юридичною особою, має відокремлене майно, що є об'єктом права державної власності і перебуває у його повному господарському віданні.

Згідно з принципом незалежності Національного банку України *не допускається втручання* органів державної влади чи їх посадових осіб, будь-яких юридичних чи фізичних осіб у виконання функцій і повноважень НБУ, Ради НБУ, Правління НБУ, чи службовців Національного банку інакше, як у межах, визначених Конституцією України та *Законом України "Про Національний банк України"*.

НБУ не відповідає за зобов'язаннями органів державної влади, а органи державної влади не відповідають за зобов'язаннями Національного банку, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання. НБУ не відповідає за зобов'язаннями інших банків, а інші банки не відповідають за зобов'язаннями НБУ, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання. *НБУ не належить до жодної гілки влади і тим самим наділений певною самостійністю і незалежністю.*

НБУ може відкривати свої установи, філії та представництва в Україні, а також свої представництва за кордоном. НБУ, його установи, філії та представництва мають печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням. НБУ як суб'єкт права характеризується складною майновою і фінансовою

структурою. *Майно НБУ* складається із фондів, основних і оборотних коштів, а також інших цінностей, вартість яких відображається в самостійному балансі НБУ.

Джерелом формування майна НБУ є *статутний капітал, а також доходи*, одержані від банківської діяльності, та інші джерела, не заборонені законодавством. Статутний капітал НБУ створювався за рахунок коштів держави і слугує забезпеченням його зобов'язань. Статутний капітал НБУ є державною власністю і його розмір становить 10 млн. грн. Розмір статутного капіталу може бути збільшено за рішенням Ради НБУ. Джерелами формування статутного капіталу НБУ є доходи його кошторису, а за необхідністю – Державний бюджет України. Доходи НБУ утворюються за рахунок отримання відсоткових доходів від розміщення вкладень, надання кредитів банкам, операцій з банками та клієнтами, операцій з цінними паперами, продажу іноземної валюти та проведення інших операцій.

Основним показником госпрозрахункової діяльності НБУ є прибуток, хоч одержання прибутку не є метою його діяльності. Заплановані доходи та витрати НБУ відображаються **в кошторисі** його доходів і витрат.

Національний банк щорічно складає кошторис доходів та витрат, який повинен забезпечувати виконання Національним банком його функцій, установлених Конституцією України та *Законом України "Про Національний банк України"*. Національний банк включає до кошторису доходів та витрат прогнозовані доходи, а також прогнозовані витрати, в тому числі амортизаційні відрахування, резерви під знецінення активів та інвестиції, що спрямовуються на забезпечення діяльності Національного банку.

Національний банк відображає доходи та витрати, визначає прибуток (збитки) та складає фінансову звітність відповідно до міжнародних стандартів фінансової звітності.

Національний банк створює *загальні резерви*, які використовуються на покриття його збитків, резерв переоцінки, який використовується на покриття нереалізованих витрат, а також інші резерви. У разі *недостатності* коштів загальних резервів перевищення витрат Національного банку над його доходами компенсується за рахунок коштів Державного бюджету України, наступного за звітним року.

НБУ утворює **основні фонди та фонди загального призначення**. Основними фондами НБУ є *статутний і резервний*. *Статутний* фонд є забезпеченням зобов'язань НБУ. *Резервний* фонд використовується для покриття балансових втрат НБУ.

До фондів загального призначення НБУ належать:

- а) спеціальний резервний фонд переоцінювання активів і пасивів золотовалютного резерву;
- б) резерв для переоцінювання власності банку;
- в) резерв на покриття змін обмінного курсу;
- г) інші фонди (включаючи фонди пенсійного забезпечення та медичного страхування).

Відповідно до *ст. 72 Закону України "Про Національний банк України"* НБУ сплачує податки згідно із законами України з питань оподаткування.

НБУ забезпечує ефективність та надійність платіжної системи, встановлює правила, форми і стандарти розрахунків банків та інших юридичних і фізичних осіб, відіграє провідну роль у процесі створення та впровадження національної системи масових електронних платежів (СЕП).

НБУ наділений спеціальною правоздатністю. Це означає, що НБУ в своїй діяльності має деякі *обмеження*. Зокрема, йому заборонено бути акціонером або учасником банків та інших підприємств, установ і здійснювати операції з нерухомістю (крім тих, що пов'язані із забезпеченням діяльності НБУ та його установ), займатися

торгівельною, виробничою, страховою діяльністю та іншими видами, що не відповідають функціям НБУ.

Національний банк *не має права* надавати кредити в національній та іноземній валюті як прямо, так і опосередковано через державну установу, іншу юридичну особу, майно якої перебуває у державній власності, на фінансування витрат Державного бюджету України. Національний банк *не має права* купувати на первинному ринку цінні папери, емітовані Кабінетом Міністрів України, державною установою, іншою юридичною особою, майно якої перебуває у державній власності.

Чинним законодавством встановлено, що НБУ підзвітний Президенту України та Верховній Раді України в межах їхніх конституційних повноважень, однак у системі органів виконавчої влади він має автономний статус, діє самостійно і не залежить від органів державної влади у вирішенні питань, що належать до компетенції центрального банку. Такий правовий статус НБУ забезпечує йому самостійність у проведенні єдиної державної грошово-кредитної політики, сприяє запобіганню неконтрольованої емісії грошей, забороняє використовувати емісійні кошти для фінансування бюджету (п. 2 ст. 15 Бюджетного кодексу України).

Отже, НБУ має *подвійну правову природу*. З одного боку, НБУ є центральним органом державного управління, має широкі спеціальні владні повноваження щодо управління грошово-кредитною політикою держави (статті 24-25 Закону України "Про Національний банк України"), а з іншого – виступає економічно самостійним органом, є юридичною особою публічного права (ст. 4 зазначеного Закону), має право укладати цивільно-правові договори з комерційними банками та державою і як суб'єкт цивільних відносин несе цивільну відповідальність. Діяльність НБУ спрямована насамперед на забезпечення єдиної державної політики у сфері грошового обігу, кредитування, валютного регулювання, здійснення

фінансування і розрахунків у народному господарстві України.

3.2. Основи взаємовідносин Національного банку України з вищими органами держави

Особливість правового статусу, завдання і функції НБУ визначають характер взаємовідносин НБУ з Президентом України, Верховною Радою України та Кабінетом Міністрів України. Діючи в єдиній соціальній системі, виступаючи особливим центральним органом державного управління в системі органів держави, НБУ має *автономність*, його діяльність характеризується оптимальною самостійністю щодо управління грошово-кредитною системою України.

У *ст. 4 Закону України "Про Національний банк України"* передбачено, що НБУ, будучи економічно самостійним, здійснює свої функції та повноваження незалежно від виконавчо-розпорядчих органів держави і не відповідає за політику уряду. Вищі органи держави й НБУ з метою забезпечення розвитку ринкової економіки в державі будують свої взаємовідносини на засадах всебічного співробітництва. Діяльність щодо виконання державної політики в сфері грошового обігу, кредиту, валютного регулювання, забезпечення стабілізації фінансового стану в державі вони здійснюють у тісному взаємозв'язку та взаємодії.

Одночасно чинне законодавство передбачає, що НБУ **підзвітний** як Президенту України, так і Верховній Раді України в межах їх конституційних повноважень.

Взаємовідносини НБУ з Президентом України означають, що НБУ двічі на рік надає Президенту України інформацію про стан грошово-кредитного ринку в державі та інформацію з питань фінансів і банківської діяльності щодо безготівкової емісії у відповідному періоді. Президент України вносить пропозиції до Верховної Ради

України щодо кандидатури Голови НБУ, призначає та звільняє половину складу Ради Національного банку України шляхом прийняття відповідного Указу. Голова НБУ одноосібно несе відповідальність перед Президентом України за діяльність НБУ. НБУ має право подавати Президенту України у встановленому порядку пропозиції щодо законодавчого врегулювання питань, спрямованих на виконання функцій Національного банку України.

Взаємовідносини НБУ з Верховною Радою України мають різноманітні прояви, зокрема:

а) призначення на посаду та звільнення з посади Голови НБУ Верховною Радою України за поданням Президента України;

б) призначення та звільнення Верховною Радою України половини складу Ради НБУ шляхом прийняття відповідної постанови;

в) подання Верховній Раді України на затвердження проекту кошторису доходів та витрат Національного банку та прогнозних монетарних показників на наступний рік, подання звіту про виконання кошторису доходів та видатків НБУ та розподіл прибутку за звітний рік;

г) доповідь Голови НБУ Верховній Раді України про діяльність Національного банку;

д) подання Верховній Раді України двічі на рік інформації про стан грошово-кредитного ринку в державі;

е) подання на розгляд Верховній Раді України щороку розроблених Радою НБУ *Основних засад грошово-кредитної політики* та здійснення контролю за їх реалізацією;

є) нормотворча діяльність Верховної Ради України з питань встановлення виключно законами України засад створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків.

Важливе значення для нормального й ефективного функціонування НБУ має, з одного боку, чітке *розмежування повноважень* між урядом і Національним

банком, а, з іншого, – *тісний взаємозв'язок та взаємодія* з Кабінетом Міністрів України. Так, НБУ та Кабінет Міністрів України проводять взаємні консультації з питань грошово-кредитної політики, розробки і здійснення загальнодержавної економічної і соціальної програми.

Національний банк України щоквартально надає інформацію Кабінету Міністрів України щодо монетарних процесів. НБУ вносить рекомендації Кабінету Міністрів України стосовно впливу політики державних запозичень та податкової політики на стан грошово-кредитної сфери України та подає звіт про виконання кошторису доходів та витрат НБУ та розподіл прибутку за звітний рік.

Кабінет Міністрів України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади на запит НБУ надають інформацію, що має вплив на стан платіжного балансу, монетарні процеси, грошово-кредитний ринок. НБУ підтримує економічну політику Кабінету Міністрів України, якщо вона не суперечить забезпеченню стабільності грошової одиниці України. Голова НБУ або, за його дорученням, один із його заступників можуть брати участь у засіданнях Кабінету Міністрів України з правом дорадчого голосу. У свою чергу в засіданнях Правління НБУ можуть брати участь члени Кабінету Міністрів із правом дорадчого голосу.

Важливою формою взаємодії Кабінету Міністрів України і НБУ є нормативні акти, які приймає Кабінет Міністрів України з питань проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики. НБУ вносить пропозиції уряду щодо законодавчого врегулювання питань, пов'язаних з проведенням грошово-кредитної політики.

В окремих, важливих випадках, що стосуються фінансової та банківської діяльності держави, видаються спільні постанови Кабінету Міністрів України і НБУ. Такі нормативні акти забезпечують узгодженість дій Уряду і НБУ з приводу конкретних заходів. Прикладом можуть

бути постанови Кабінету Міністрів України та НБУ від 12 грудня 1998 р. *"Про посилення контролю за проведенням розрахунків резидентів і нерезидентів за зовнішньоекономічними операціями"* та від 26 травня 2006 р. *Концепція поширення безготівкових розрахунків з використанням спеціальних платіжних засобів*.

Постанови Кабінету Міністрів України, будучи обов'язковими для виконання, визначають державну політику у сфері грошового обігу, кредитування, здійснення фінансування та платежів у народному господарстві. Проекти нормативних актів, що розробляються НБУ, які безпосередньо стосуються діяльності суб'єктів господарювання і є обов'язковими до виконання останніми, узгоджуються з Кабінетом Міністрів України.

Для правильного з'ясування місця НБУ в системі органів держави, належної організації взаємовідносин НБУ з вищими органами держави важливе значення має законодавче закріплення в *ст. 53 Закону України "Про Національний банк України"* положення про гарантії невтручання в статус НБУ. Тобто не допускається втручання органів державної влади та інших державних органів чи їх посадових та службових осіб, будь-яких юридичних чи фізичних осіб у виконання функцій і повноважень НБУ, Ради Національного банку, Правління НБУ чи службовців Національного банку чи фізичних осіб інакше, як у межах, визначених Конституцією України та Законом. Тим самим підвищено правовий статус НБУ і забезпечено самостійність у проведенні ним єдиної державної грошово-кредитної політики, запобіганні неконтрольованій емісії грошей.

3.3. Функції та операції Національного банку України

Зміст діяльності НБУ розкривається через систему його функцій, основних напрямів функціонування.

Для виконання завдань, покладених на цей особливий центральний орган державного управління, *Законом України "Про Національний банк України" (статті 6-7)* передбачено такі функції.

Насамперед, *ст. 99 Конституції України та ст. 6 Закону України "Про Національний банк України"* визначають, що **основною функцією НБУ є забезпечення стабільності грошової одиниці України**. Діяльність НБУ спрямована на створення таких грошово-кредитних механізмів, які спроможні забезпечити стабільність національної грошової одиниці (гривні) з метою цінової стабільності, платоспроможності, стримування інфляції, що створює передумови для економічного зростання в країні. Стабільність грошової одиниці, як відомо, прямо пов'язана зі стабільністю споживчих цін і курсовою політикою держави. При виконанні своєї основної функції НБУ має виходити з пріоритетності досягнення та підтримки цінової стабільності в державі, а також, у межах своїх повноважень, – цінової стабільності, тобто, утримання системи цін на певному рівні шляхом підтримки стабільного курсу грошової одиниці України (гривні). Головною метою цінової стабільності є підтримка купівельної спроможності національної грошової одиниці, яка досягається за рахунок підтримки низького рівня інфляції.

Відповідно до *ст. 7 Закону України "Про Національний банк України"* НБУ виконує також такі **функції**:

1. НБУ визначає:
 - грошово-кредитну політику (відповідно до розроблених Радою НБУ Основних засад грошово-кредитної політики);
 - систему, порядок і форми платежів, у тому числі між банками;

- направи розвитку сучасних електронних банківських технологій;
- порядок здійснення операцій в іноземній валюті;
- правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна;
- особливості функціонування банківської системи України в разі введення воєнного стану чи особливого періоду.

2. НБУ забезпечує накопичення та зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними та банківськими металами.

3. Реалізує державну політику з питань захисту державних секретів у системі НБУ.

4. Вносить пропозиції щодо законодавчого врегулювання питань, спрямованих на виконання функцій Національного банку України.

5. НБУ здійснює:

- (монопольно) емісію національної валюти України та організовує її обіг;
- банківське регулювання та нагляд;
- грошово-кредитну політику;
- валютне регулювання;
- мобілізаційну підготовку системи НБУ;
- ліцензування банківської діяльності та операцій у передбачених законом випадках;
- ліцензування на право інкасації та перевезення банкнот і монет та інших цінностей;
- сертифікацію аудиторів, які проводитимуть аудиторську перевірку банків, тимчасових адміністраторів та ліквідаторів банку;
- методологічне забезпечення з питань зберігання, захисту, використання та розкриття інформації, що становить банківську таємницю;
- аналіз та прогнозування платіжного балансу;

- аналіз стану грошово-кредитних, фінансових, цінових та валютних відносин;

- валютний контроль за банками та іншими фінансовими установами, які отримали ліцензію НБУ на здійснення валютних операцій;

- представлення інтересів України в центральних банках інших держав, міжнародних банках та інших кредитних установах, де співробітництво здійснюється на рівні центральних банків;

- участь у підготовці кадрів для банківської системи України;

- інші функції у фінансово-кредитній сфері в межах своєї компетенції, визначеної законом.

6. Веде реєстри:

- державний реєстр банків;

- офіційний реєстр ідентифікаційних номерів емітентів платіжних карток внутрішньодержавних платіжних систем.

7. Організовує:

- створення та методологічно забезпечує систему грошово-кредитної і банківської статистичної інформації та статистики платіжного балансу;

- систему рефінансування;

- інкасацію та перевезення банкнот і монет та інших цінностей;

- організовує валютний контроль за банками та іншими фінансовими установами, які отримали ліцензію НБУ на здійснення валютних операцій;

- створення системи електронних платіжних засобів, платіжних систем, автоматизації банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації.

8. Виступає кредитором останньої інстанції для банків.

Зокрема, важливе значення для ефективності банківського регулювання відіграє **нормотворча функція** НБУ. НБУ видає нормативно-правові акти з питань,

віднесених до його повноважень, які є обов'язковими для органів державної влади і органів місцевого самоврядування, банків, підприємств, організацій та установ незалежно від форм власності, а також для фізичних осіб.

Нормативно-правові акти НБУ видає у формі постанов Правління НБУ, а також інструкцій, положень, правил, що затверджуються постановами Правління НБУ. Вони не можуть суперечити законам України та іншим законодавчим актам України і не мають зворотної дії, крім випадків, коли вони, згідно з законом, пом'якшують або скасовують відповідальність.

Нормативно-правові акти НБУ підлягають **обов'язковій державній реєстрації** в Міністерстві юстиції України та набувають чинності згідно із законодавством України. Нормативно-правові акти Національного банку можуть бути оскаржені відповідно до законодавства України. У практиці нормоутворення НБУ мають місце і такі види документів, як листи і телеграми НБУ, які можуть мати як нормативний, так і індивідуальний характер.

При здійсненні НБУ функції щодо проведення єдиної державної грошово-кредитної політики передбачено, що основні засади грошово-кредитної політики ґрунтуються на основних критеріях та макроекономічних показниках загальнодержавної програми економічного розвитку та на Основних параметрах економічного і соціального розвитку України на відповідний період, що включають прогностні показники обсягу валового внутрішнього продукту, рівня інфляції, розміру дефіциту державного бюджету та джерел його покриття, платіжного та торгового балансів, затверджених Кабінетом Міністрів України.

Щороку НБУ інформує Верховну Раду України про *Основні засади грошово-кредитної політики* та стан грошово-кредитного ринку в державі.

Основними напрямками державної грошово-кредитної політики є:

- а) аналіз та прогноз економічної кон'юнктури, яка складається у державі;
- б) обґрунтування обсягу грошової маси, що перебуває в обігу на початок і кінець року;
- в) методи грошово-кредитного регулювання;
- г) шляхи регулювання рівня облікової та відсоткових ставок банківських й інших фінансово-кредитних установ;
- д) засади валютної політики;
- е) заходи щодо забезпечення стабільності купівельної спроможності грошової одиниці та стійкості її курсу відносно іноземних валют.

Основними економічними засобами і методами грошово-кредитної політики є регулювання обсягу грошової маси через:

- 1) визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків;
- 2) відсоткову політику;
- 3) рефінансування комерційних банків;
- 4) управління золотовалютними резервами;
- 5) операції з цінними паперами (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права), у тому числі з казначейськими зобов'язаннями, на відкритому ринку;
- 6) регулювання імпорту та експорту капіталу;
- 7) емісію власних боргових зобов'язань та операції з ними.

Національний банк має право надавати кредити для рефінансування банків, якщо це не тягне ризиків для банківської системи.

НБУ встановлює банкам *нормативи обов'язкового резервування коштів*. При цьому:

- а) норматив обов'язкового резервування встановлюється єдиним для банків у процентному відношенні до загальної суми залучених банком коштів у національній та іноземній валюті;

б) для різних видів зобов'язань можуть встановлюватися різні норми обов'язкового резервування;

в) рішення про підвищення нормативу обов'язкового резервування набуває чинності не раніше ніж через 10 днів після його опублікування.

НБУ виступає кредитором останньої інстанції для банків і організовує систему рефінансування, якою визначаються форми, порядок, умови та ліміти кредитування банків. НБУ надає кредити комерційним банкам для підтримки ліквідності за ставкою, не нижче ставки рефінансування НБУ та в порядку, визначеному ним. З метою впливу на грошовий обіг та кредитування Національний банк встановлює *облікову та ломбардні відсоткові ставки*, розмір яких визначається залежно від рівня інфляції, попиту і пропозицій на кредит на кредитних аукціонах міжбанківського ринку. **Облікова ставка НБУ** – це той відсоток, який комерційні банки сплачують при купівлі коштів на кредитних аукціонах НБУ (*на 28 лютого 2017 р. встановлена в розмірі 14 % річних*).

НБУ, виступаючи емісійним центром держави, має виключне право на введення в обіг (емісію) гривні і розмінної монети, організовує їх обіг і видалення з обігу. Готівка перебуває в обігу у вигляді грошових знаків – банкнот і монет. Для друкування банкнот і карбування монет в Україні діють Фабрика банкнотного паперу і Банкнотно-монетний двір НБУ. НБУ визначає систему захисту, платіжні ознаки та дизайн грошових знаків.

Банкноти і монети, які вводяться в обіг НБУ, є безумовними зобов'язаннями НБУ і забезпечуються всіма його активами. *Гривня як національна валюта є єдиним законним платіжним засобом на території України*, і приймається усіма фізичними та юридичними особами без будь-яких обмежень на всій території України за всіма видами платежів, а також для зарахування на рахунки, вклади, акредитиви та для переказів. НБУ встановлює

офіційний курс гривні до іноземних валют та оприлюднює його.

На НБУ, банки України покладено обов'язок вилучати фальшиві, підроблені або такі, що не мають необхідних ознак платіжності, грошові знаки. Порядок вилучення таких грошових знаків встановлює НБУ і регулюють відповідні нормативні акти. Виготовлення з метою збуту або збут підроблених грошових знаків, державних цінних паперів тягне за собою кримінальну відповідальність, передбачену *ст. 199 КК України*.

До функцій НБУ належить організація розрахунків та бухгалтерського обліку. НБУ встановлює правила, форми і стандарти розрахунків банків та інших юридичних і фізичних осіб в економічному обігу України із застосуванням як паперових, так і електронних документів, а також платіжних інструментів та готівки, координує організацію розрахунків, дає дозволи на здійснення клірингових операцій та розрахунків.

НБУ забезпечує здійснення міжбанківських розрахунків через свої установи, дає дозвіл на проведення міжбанківських розрахунків через прямі кореспондентські відносини банків та через їхні власні розрахункові системи.

Відповідно до чинного законодавства всі юридичні особи всіх форм власності та видів діяльності, а також громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства, які є суб'єктами підприємницької діяльності, зобов'язані зберігати свої кошти на рахунках в установах банків.

Усі розрахунки в господарському обігу України юридичні та фізичні особи здійснюють як готівкою, так і у безготівковому порядку через установи банків відповідно до правил здійснення розрахункових і касових операцій, затверджених НБУ. Порядок ведення касових операцій підприємств усіх форм власності передбачає, що підприємства можуть мати готівку у своїх касах в межах

лімітів залишку готівки в касі і використовувати її в межах зазначених норм. Перевірку касової дисципліни суб'єктами господарювання здійснюють органи державної аудиторської служби України, органи Міністерства внутрішніх справ України, фінансові органи. За порушення касової дисципліни до винних осіб застосовуються фінансові санкції у вигляді штрафу.

НБУ також установлює обов'язкові для банків стандарти і правила ведення бухгалтерського обліку та фінансової звітності, що відповідають вимогам законів України та міжнародним стандартам фінансової звітності.

Особливе місце займає НБУ в проведенні валютної політики держави, йому належить активна роль щодо операцій з валютними цінностями. НБУ діє як уповноважена державна установа при застосуванні законодавства України про валютне регулювання і валютний контроль.

У сфері *валютного регулювання та контролю* НБУ має такі повноваження:

- здійснює валютну політику, виходячи з принципів загальної економічної політики України;
- складає разом з Кабінетом Міністрів України платіжний баланс України;
- контролює додержання затвердженого Верховною Радою України ліміту зовнішнього державного боргу України;
- визначає, у разі потреби, ліміти заборгованості нерезидентам в іноземній валюті уповноважених банків;
- видає у межах своєї компетенції обов'язкові для виконання нормативні акти щодо здійснення операцій на валютному ринку України;
- накопичує, зберігає й використовує резерви валютних цінностей для здійснення державної валютної політики;
- видає ліцензії та письмові дозволи на здійснення валютних операцій та приймає рішення про їх скасування;

- установлює способи визначення і використання валютних курсів іноземних валют, виражених у валюті України, курсів валютних цінностей, виражених в іноземній валюті або розрахункових (клірингових) одиницях;

- установлює за погодженням з Державною службою статистики України єдині форми обліку, звітності та документації про валютні операції, порядок контролю за їх достовірністю та своєчасним поданням;

- забезпечує публікацію банківських звітів про власні операції та операції уповноважених банків.

НБУ визначає структуру валютного ринку України та організовує торгівлю валютними цінностями на ньому відповідно до законодавства про валютне регулювання.

Для забезпечення стабільності національної грошової одиниці НБУ провадить **дисконтну та девізну валютну політику** і застосовує в необхідних випадках валютні обмеження.

Дисконтна політика – одна з форм грошово-кредитної політики центральних банків, яка спрямована на регулювання економіки за допомогою впливу на обсяг кредиту в країні, темпи інфляції, а також стан платіжного балансу і валютний курс. Здійснюється шляхом підвищення або зниження офіційної облікової ставки. Підвищуючи облікову ставку, центральний банк сприяє зниженню попиту на кредитні гроші, а знижуючи відсоток ставки, НБУ активізує попит.

Девізна політика чи політика валютних інтервенцій – це форма державної валютної політики, яка заснована на продажу або купівлі іноземної валюти на валютному ринку з метою вплинути на курс національної валюти. Девізна політика дозволяє ефективно згладжувати короткострокові коливання курсу, але не може змінити сформований в силу об'єктивних обставин курсової тренд.

НБУ здійснює дисконтну валютну політику, змінюючи облікову ставку НБУ для регулювання руху

капіталу та балансування платіжних зобов'язань, а також для коригування курсу грошової одиниці України до іноземних валют.

НБУ здійснює девізну валютну політику на підставі регулювання курсу грошової одиниці України до іноземних валют шляхом купівлі та продажу іноземної валюти на фінансових ринках. НБУ здійснює ці валютні інтервенції шляхом купівлі-продажу валютних цінностей на валютних ринках з метою впливу на курс національної валюти щодо іноземних валют і на загальний попит та пропозицію грошей в Україні. Валютні цінності та інше майно резидентів, які перебувають за межами України, підлягають обов'язковому декларуванню в НБУ. Порядок і терміни декларування встановлюються НБУ, який гарантує таємницю зазначеної інформації. Визначаючи валютну політику, НБУ забезпечує формування певної стратегії і тактики у здійсненні валютного регулювання, в управлінні валютними резервами, здійснює заходи, спрямовані на забезпечення поступової лібералізації і децентралізації валютного ринку України.

У сучасних умовах набуває дедалі більшого розвитку міжнародне співробітництво у сфері правового регулювання банківської діяльності. У зв'язку з цим НБУ представляє інтереси України у відносинах з центральними банками інших країн, у міжнародних банках та інших кредитних установах, де співробітництво здійснюється на рівні центральних банків.

НБУ тісно співробітничав з Міжнародним валютним фондом, Світовим банком та Європейським банком реконструкції і розвитку, центральними та провідними комерційними банками Західної Європи та США з питань монетарної політики, організації банківського нагляду, банківської статистики, складання платіжного балансу, впровадження прийнятих у світовій практиці систем розрахунків та міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та аудиту.

З метою виконання своїх зовнішньоекономічних функцій НБУ має право відкривати кореспондентські рахунки і свої представництва за кордоном. Нині НБУ встановив кореспондентські відносини з понад 50 іноземними банками.

Останнім часом в Україні реалізується стратегія інтеграції до Європейського Союзу, спостерігається процес адаптації законодавства України до законодавства Євросоюзу, приведення його у відповідність до вимог законодавства ЄС. Розвиток міжнародних зв'язків, реалізація програми інтеграції України до ЄС у банківській сфері сприяє плідному співробітництву НБУ з міжнародними фінансовими організаціями, співпраці з центральними банками і фінансовими установами розвинутих країн.

НБУ має право брати участь у формуванні капіталу і діяльності міжнародних організацій відповідно до міжнародних договорів, учасниками яких є Україна, а також відповідно до угод між ним та іноземними центральними банками (*ст. 43 Закону України "Про Національний банк України"*).

Нормальне функціонування банківської системи України, налагодження ефективної банківської діяльності багато в чому залежить від організації банківського регулювання і нагляду. *Закон України "Про Національний банк України"* містить спеціальний розділ 10 (*статті 55-63*), присвячений питанням банківського регулювання і банківського нагляду, в якому визначено механізми і засоби підтримання надійності банківської системи України.

Головною метою банківського регулювання і нагляду є забезпечення безпеки та фінансової стабільності банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів. НБУ виконує важливі функції щодо здійснення банківського регулювання і нагляду за діяльністю банків. У здійсненні державою *пруденційного регулювання*

банківської діяльності важливе значення має організація ефективного нагляду за роботою кредитних установ.

Пруденційне регулювання (пруденційний нагляд тощо) – це вид спостереження, що спрямовано на забезпечення банку від банкрутства і охоплює як безвиїзний, так і виїзний вид нагляду. Здійснюється тоді, коли банку дозволено знаходитися на ринку, тобто він виконує усі умови доступу на нього. До пруденційного регулювання банків в Україні зараховуються вимоги до регулятивного капіталу та його абсолютного, відносного і адекватного розміру, кредитного, інвестиційного та валютного ризиків; обмеження та вимоги щодо проведення високоризикових операцій та операцій із пов'язаними особами; вимоги до оцінки активних операцій та формування резервів під очікувані ризики із цих операцій; а також деякі інші вимоги, які покликані мінімізувати ризик банкрутства банку.

Основними джерелами пруденційного регулювання в Україні вважаються *Інструкція "Про порядок регулювання діяльності банків в Україні"*, затверджена постановою Правління НБУ від 28.08. 2001 № 368 та *Положення "Про застосування Національним банком України заходів впливу"*, затверджене постановою Правління НБУ від 17.08.2012 № 346, в яких визначено нормативи діяльності банків, а також заходи впливу в разі порушення останніх. Зазначені документи можна частково розглядати як елементи ліквідаційного нагляду.

Ці завдання вирішуються таким чином. НБУ здійснює постійний нагляд за додержанням банками, їхніми підрозділами, афілійованими та спорідненими особами банків на території України та за кордоном, банківськими об'єднаннями, представництвами та філіями іноземних банків в Україні, а також іншими юридичними та фізичними особами банківського законодавства, нормативних актів НБУ та економічних нормативів, веде державний реєстр банків, здійснює ліцензування

банківської діяльності та встановлює обов'язкові для банків стандарти і правила ведення бухгалтерського обліку й звітності та ін.

НБУ при здійсненні нагляду за діяльністю банків не рідше ніж один раз на рік проводить перевірку банків з питань додержання ними законодавства, що регулює відносини у сфері запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Для здійснення своїх функцій НБУ має право безоплатно одержувати від банків інформацію про їхню діяльність і пояснення стосовно отриманої інформації та проведених операцій. Для підготовки банківської та фінансової статистики, аналізу економічної ситуації НБУ має право безоплатно отримувати необхідну інформацію від органів державної влади і органів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання усіх форм власності. Отримана інформація не підлягає розголошенню, за винятком випадків, передбачених чинним законодавством України.

Одним із найважливіших елементів пруденційного регулювання банківської діяльності виступають економічні нормативи, які є методом управління грошовим обігом і регулювання банківської діяльністю. До них належать показники відрахування кредитних ресурсів, інших відрахувань, достатності капіталу, платоспроможності і ліквідності кредитних установ.

Відповідно до ст. 58 Закону України "Про Національний банк України" з метою захисту інтересів вкладників та кредиторів і забезпечення фінансової надійності банків НБУ встановлює для них обов'язкові економічні нормативи, які мають забезпечувати здійснення контролю за ризиками, пов'язаними з капіталом, ліквідністю, наданням кредитів, інвестиціями капіталу, а також за відсотковим та валютним ризиками. Про подальші зміни нормативів та методики їх розрахунку НБУ офіційно повідомляє не пізніше ніж за місяць до

введення їх у дію. Більш детальне визначення економічних нормативів і порядок їх застосування регулює *Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затверджена 28 серпня 2001 р. постановою Правління НБУ № 368* та відповідна методика.

НБУ встановлює такі нормативи, що є обов'язковими до виконання всіма банками:

- нормативи капіталу:
 - мінімальний розмір регулятивного капіталу;
 - адекватність основного капіталу;
- нормативи ліквідності:
 - миттєва ліквідність;
 - поточна ліквідність;
 - короткострокова ліквідність;
- нормативи кредитного ризику:
 - максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента;
 - великих кредитних ризиків;
 - максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру;
 - максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам;
- нормативи інвестування:
 - інвестування в цінні папери окремо за кожною установою;
 - загальні суми інвестування;
 - ризик загальної (довгої/короткої) валютної позиції банку.

Нормативи капіталу

Для розрахунку економічних нормативів використовується регулятивний капітал.

Регулятивний капітал – це розрахунковий показник, який встановлюється та використовується наглядовим органом із метою регулювання ризиків у

банківській діяльності. Регулятивний капітал банку складається з основного та додаткового капіталу. Основний капітал є незмінним і складається: з фактично сплаченого зареєстрованого статутного капіталу, розкритих резервів, що створені або збільшені за рахунок перерозподіленого прибутку. Додатковий капітал може підлягати коригуванню і включає такі елементи: резерви під стандартну заборгованість інших банків та заборгованість клієнтів за кредитними операціями банків, результат переоцінки основних засобів, прибуток звітного поточного року, що зменшений на суму неотриманих доходів, субординований борг.

З метою визначення реального розміру регулятивного капіталу банки з урахуванням ризиків своєї діяльності зобов'язані постійно оцінювати якість всіх своїх активів і позабалансових зобов'язань, здійснювати відповідні корегування їх вартості шляхом формування резервів для покриття можливих збитків за зобов'язаннями контрагентів. Мінімальний розмір капіталу на момент реєстрації банку **не може бути менше 500 млн. грн. (ст. 31 Закону України "Про банки і банківську діяльність")**. Перерахування розміру капіталу у гривні здійснюється за офіційним курсом гривні до іноземних валют, встановлених НБУ на день укладення установчого договору.

Національний банк України має право встановлювати для окремих юридичних осіб, які мають намір здійснювати банківську діяльність, залежно від їх спеціалізації диференційований мінімальний розмір статутного капіталу на момент їх державної реєстрації, але не нижче від розмірів, передбачених *ст. 31 Закону України "Про банки і банківську діяльність"*. НБУ залежно від економічного становища країни, стану світових фінансово-кредитних і валютних ринків та відповідно до змін курсу національної валюти може переглядати мінімальний розмір регулятивного капіталу.

Норматив адекватності регулятивного капіталу відображує здатність банку своєчасно і в повному обсязі розрахуватися за своїми зобов'язаннями, що впливають із торговельних, кредитних та інших операцій грошового характеру. Значення показника адекватності регулятивного капіталу визначається як співвідношення регулятивного капіталу банку до сумарних активів і певних позабалансових інструментів, зважених за ступенем кредитного ризику та зменшених на суму створених відповідних резервів за активними операціями. Від банків вимагається підтримувати їх регулятивний капітал на рівні, що становить не менше 8% зважених до ризику активів та позабалансових зобов'язань.

Норматив адекватності основного капіталу розраховується як співвідношення основного капіталу і загальних активів банку, зменшених на суму створених відповідних резервів за активними операціями. Цей норматив має бути не меншим 4%.

Нормативи ліквідності

Ліквідність банку – це здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань, яка визначається збалансованістю між строками і сумами погашення розміщених активів та строками і сумами виконання зобов'язань банку, а також строками та сумами інших джерел і напрямів використання коштів (надання кредитів, інші витрати). З метою контролю за станом ліквідності банків НБУ установлює такі нормативи ліквідності: *миттєвої ліквідності, поточної ліквідності та короткострокової ліквідності*.

Нормативи кредитного ризику:

а) норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента. Цей показник визначається як співвідношення суми всіх вимог банку до цього контрагента (мінус фактично сформовані резерви) та всіх

позабалансових зобов'язань, виданих банком щодо цього контрагента, і капіталу банку;

б) норматив великих кредитних ризиків установлюється з метою обмеження концентрації кредитного ризику за окремим контрагентом або групою пов'язаних контрагентів. Кредитний ризик, який банк прийняв на одного контрагента або групу пов'язаних контрагентів, вважається великим, якщо сума всіх вимог банку до цього контрагента або групи пов'язаних контрагентів і всіх позабалансових зобов'язань, наданих банком щодо цього контрагента або групи пов'язаних контрагентів, становить 10% і більше регулятивного капіталу банку. Норматив великих кредитів визначається як співвідношення суми всіх зобов'язань одного контрагента або групи пов'язаних контрагентів перед банком (мінус фактично сформовані резерви) і всіх позабалансових зобов'язань, виданих банком щодо цього контрагента або групи пов'язаних контрагентів, до регулятивного капіталу банку. Норматив великих кредитних ризиків не має перевищувати 8-кратний розмір регулятивного капіталу банку;

в) норматив максимального розміру кредитів, гарантій та порук, наданих одному інсайдеру. Цей норматив визначається як співвідношення суми всіх зобов'язань цього інсайдера перед банком (мінус фактично сформовані резерви) і всіх позабалансових зобов'язань, виданих банком щодо цього інсайдера і капіталу банку. Нормативне значення нормативу не має перевищувати 5%;

г) норматив максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та порук, наданих інсайдерам, визначається як співвідношення сукупності заборгованості зобов'язань усіх інсайдерів перед банком (мінус фактично сформовані резерви) і 100% суми позабалансових зобов'язань, виданих банком щодо всіх інсайдерів, і

капіталу банку. Нормативне значення цього нормативу не має перевищувати 30%.

До **нормативів інвестування** належать: норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою, норматив загальної суми інвестування і норматив ризику загальної відкритої (довгої/короткої) валютної позиції банку.

А) *Норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою* визначається як співвідношення розміру інвестицій, які інвестуються на придбання акцій (паїв, часток) окремо за кожною установою, і регулятивного капіталу банку. Нормативне значення цього нормативу не має перевищувати 15%.

Б) *Норматив загальної суми інвестування* визначається як співвідношення суми коштів, що інвестуються на придбання акцій (паїв/часток) будь-якої юридичної особи, і регулятивного капіталу банку. Нормативне значення цього нормативу не має перевищувати 60%.

В) *Норматив ризику загальної відкритої (довгої/короткої) валютної позиції банку* встановлюється для обмеження операцій на валютному ринку, що може призвести до значних втрат банку. Цей норматив визначається як співвідношення загальної величини відкритої валютної позиції банку за всіма іноземними валютами у гривневому еквіваленті і регулятивного капіталу банку. Нормативне значення загальної відкритої валютної позиції має бути не більше ніж 30%.

НБУ здійснює регулювання спеціалізованих банків і встановлює спеціальні вимоги стосовно певного виду діяльності банків.

Важливим інструментом грошово-кредитної політики є **обов'язкові резерви банків**, що становлять собою кошти комерційних банків, які вони зобов'язані зберігати в НБУ як забезпечення своїх операцій відповідно до нормативів, передбачених законодавством. На сьогодні застосовується

нова форма формування банками обов'язкових резервів, диференційована залежно від видів залучених коштів.

НБУ визначає розміри, порядок формування та використання резервів банків для покриття можливих втрат за кредитами, резервів для покриття валютних, відсоткових та інших фінансових ризиків банків. Резерви для покриття можливих фінансових ризиків, а також фонду гарантування вкладів громадян створюються за рахунок доходу від оподаткування відповідно до законодавства України.

НБУ виконує **функцію банку банків** і є органом регулювання банківської діяльності та нагляду за діяльністю банків. Відповідно до *ст. 55 Закону України "Про Національний банк України"* головною метою банківського регулювання і нагляду є **безпека та фінансова стабільність банківської системи та захист інтересів вкладників і кредиторів**. Регулятивні та наглядові функції НБУ здійснює як безпосередньо, так і через створений при ньому орган банківського нагляду. Наглядова діяльність НБУ охоплює всі банки, їх підрозділи, афілійованих та споріднених осіб банків на території України та за кордоном, установи іноземних банків в Україні, а також інших юридичних та фізичних осіб щодо здійснення банківської діяльності. *Стаття 66 Закону України "Про банки і банківську діяльність"* визначає такі **форми державного регулювання банківської діяльності**:

I. Адміністративне регулювання:

- 1) реєстрація банків і ліцензування їх діяльності;
- 2) встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банків;
- 3) застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру;
- 4) нагляд за діяльністю банків;
- 5) надання рекомендацій щодо діяльності банків;

II. Індикативне регулювання:

- 1) встановлення обов'язкових економічних нормативів;
- 2) визначення норм обов'язкових резервів для банків;
- 3) встановлення норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій;
- 4) визначення процентної політики;
- 5) рефінансування банків;
- 6) кореспондентських відносин;
- 7) управління золотовалютними резервами, включаючи валютні інтервенції;
- 8) операцій з цінними паперами на відкритому ринку;
- 9) імпорту та експорту капіталу.

Нагляд за комерційними банками НБУ здійснює двома методами: шляхом *безвиїзного нагляду та виїзного інспектування банків*. Безвиїзний нагляд полягає в *аналізі звітності*, що надається установам НБУ на регулярній основі. Інспекційні перевірки банків на місцях проводяться кваліфікованими спеціалістами служби банківського нагляду НБУ.

Національний банк України має право запровадити *особливий режим контролю* за діяльністю банку та призначити куратора банку. Особливий режим контролю є додатковим інструментом банківського нагляду, що використовується, як правило, одночасно з іншими заходами впливу.

Важливе значення для забезпечення надійності комерційних банків має застосування НБУ **заходів впливу згідно зі ст. 73 Закону України "Про банки і банківську діяльність"**. У разі порушення банками або іншими особами, які можуть бути об'єктом перевірки НБУ відповідно до цього Закону, банківського законодавства, нормативно-правових актів НБУ або здійснення ризикових операцій, які загрожують інтересам вкладників чи інших кредиторів банку, НБУ адекватно вчиненому порушенню має право застосовувати такі заходи впливу:

- 1) письмове застереження щодо припинення порушення та вжиття необхідних заходів для виправлення

ситуації, зменшення невиправданих витрат банку, обмеження невиправдано високих процентних виплат за залученими коштами, зменшення чи відчуження неефективних інвестицій;

2) скликання загальних зборів учасників, спостережної ради банку, правління (ради директорів) банку для прийняття програми фінансового оздоровлення банку або плану реорганізації банку;

3) укладення письмової угоди з банком, за якою банк чи визначена угодою особа зобов'язується вжити заходів для усунення порушень, поліпшення фінансового стану банку тощо;

4) видати розпорядження щодо:

а) зупинення виплати дивідендів чи розподілу капіталу в будь-якій іншій формі;

б) встановлення для банку підвищених економічних нормативів;

в) підвищення резервів на покриття можливих збитків за кредитами та іншими активами;

г) обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів здійснюваних банком операцій з високим рівнем ризику;

г) заборони надавати бланкові кредити;

д) тимчасової, до усунення порушення, заборони власнику істотної участі у банку використовувати право голосу придбаних акцій (паїв) у разі грубого чи систематичного порушення ним вимог цього Закону або нормативно-правових актів Національного банку України;

е) тимчасового, до усунення порушення, відсторонення посадової особи банку від посади у разі грубого чи систематичного порушення цією особою вимог цього Закону або нормативно-правових актів Національного банку України;

є) примусової реорганізації банку;

ж) призначення тимчасової адміністрації.

У разі порушення банківського законодавства, що спричинило значну втрату активів або доходів, і настання ознак неплатоспроможності банку, **НБУ має право відкликати ліцензію та ініціювати процедуру ліквідації банку** згідно зі *ст. 73 Закону України "Про банки і банківську діяльність"*. Якщо в діях керівника банку або фізичної особи чи представника юридичної особи – власника істотної участі у банку, якій пред'явлено обвинувачення у вчиненні злочину, складу злочину не встановлено, але має місце порушення вимог Закону або нормативно-правових актів НБУ, або якщо таку особу визнано винною у вчиненні корисливого злочину із призначенням покарання без позбавлення волі, НБУ має право видати банку розпорядження про звільнення такої особи з посади або заборону користуватися правом голосу придбаних акцій (паїв).

Відповідно до *постанови Правління Національного банку України Про затвердження «Положення про застосування Національним банком України санкцій за порушення законодавства з питання запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового ураження»* затвердженої 12.05.2015 р., передбачено застосування Комісією НБУ з питань нагляду та регулювання діяльності банків установленого штрафу. У разі несплати порушником (банком) суми штрафу НБУ звертається з позовом до суду про стягнення відповідної суми коштів.

Підстави і порядок застосування до банків та інших осіб, які є об'єктом перевірки, заходів впливу НБУ за порушення банківського законодавства, конкретніше викладено в *Положенні про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства, затвердженому постановою Правління НБУ від 17 серпня 2012 р., № 346*, та в *Положенні про порядок накладення адміністративних штрафів*,

затвердженому постановою Правління НБУ від 29 грудня 2001 р., № 563 з відповідними змінами.

У Положенні про порядок накладення адміністративних штрафів визначено підстави, за яких НБУ вживає заходів щодо притягнення до адміністративної відповідальності за:

- 1) порушення банківського законодавства;
- 2) порушення нормативно-правових актів НБУ;
- 3) у разі здійснення ризикових операцій, які загрожують інтересам вкладників чи інших кредиторів банку;
- 4) порушення порядку подання фінансової звітності, ліквідаційного балансу та ведення бухгалтерського обліку при ліквідації банку;
- 5) у разі незаконного розголошення або використання інформації, що становить банківську таємницю;
- 6) у разі створення перешкод будь-якою особою для доступу тимчасового адміністратора або ліквідатора до банку, його активів, книг, записів, документів;
- 7) у разі здійснення банківської діяльності без банківської ліцензії;
- 8) порушення вимог щодо ідентифікації особи, яка здійснює фінансову операцію;
- 9) порушення порядку реєстрації фінансових операцій, що підлягають первинному фінансовому моніторингу;
- 10) у разі неподання, несвоєчасного подання або подання недостовірної інформації про фінансові операції, що підлягають первинному фінансовому моніторингу, спеціально уповноваженому органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу;
- 11) у разі невиконання вимог щодо зберігання документів, що стосуються ідентифікації осіб, які здійснюють фінансові операції, та документації щодо проведення ними фінансових операцій;

12) у разі розголошення інформації, яка надається спеціально уповноваженому органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу або факту надання такої інформації.

Заходи впливу застосовуються НБУ на підставі:

- результатів інспекційних (планових і позапланових) перевірок діяльності банків чи їхніх філій;

- результатів аналізу дотримання банками вимог банківського законодавства з використанням статистичної звітності, щомісячних і щоденних балансів тощо; результатів перевірок діяльності банків аудиторськими організаціями, уповноваженими відповідно до чинного законодавства на їх здійснення, пропозицій Фонду гарантування вкладів фізичних осіб у разі порушення банками норм *Закону України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб"*, затвердженого ВРУ 23.02.2012 р.; результатів перевірки дотримання банками валютного законодавства, здійсненої уповноваженими працівниками Національного банку, що свідчать про порушення банківського законодавства, нормативно-правових актів НБУ або здійснення ризикових операцій, які загрожують інтересам вкладників чи інших кредиторів банку. Наведений перелік підстав є вичерпним.

Заходи впливу, що застосовуються НБУ до банків мають бути адекватними конкретним порушенням. Вибір адекватних заходів впливу НБУ має здійснюватися з урахуванням: характеру допущених банком порушень, причин, які зумовили виникнення виявлених порушень, загального фінансового стану та рівня достатності капіталу. Банк або інші особи мають право оскаржити в суді рішення про застосування заходів впливу. До прийняття відповідного рішення судом дія застосованих заходів впливу не зупиняється.

Запроваджено також процедуру досудового регулювання спорів, які можуть виникнути між банками (фінансовими установами) та Національним банком

України (в тому числі його територіальними управліннями) з приводу застосування НБУ до банків (фінансових установ) заходів впливу за порушення банківського законодавства та міри відповідальності (фінансових санкцій) за порушення валютного законодавства. Зазначені спори розглядає спеціально створена в рамках НБУ **Апеляційна комісія**. Банки можуть у п'ятиденний строк *оскаржити* у цій комісії постанови, протоколи, рішення НБУ, що стосуються банків. У разі звернення до Апеляційної комісії на час розгляду питання припиняється застосування до банку оскаржуваних заходів впливу.

Важливим засобом банківського нагляду є **ліцензування банківських операцій**. Ліцензування – це специфічна діяльність щодо видачі банкам, які з часу реєстрації НБУ набули статусу юридичної особи, дозволу на здійснення окремих чи всіх банківських операцій, якщо умови діяльності комерційних банків відповідають чинному законодавству України та нормативним актам НБУ, а їхня діяльність не загрожує інтересам клієнтів.

На здійснення банківських операцій НБУ видає комерційним банкам ліцензії (*п. 9 ст. 7, п. 2 ст. 44 Закону України "Про Національний банк України", статті 19-20 Закону України "Про банки і банківську діяльність"*). **Банківська ліцензія** – це документ, що видається НБУ в порядку і на умовах, визначених законодавством, на підставі якого банки мають право здійснювати банківську діяльність.

Ліцензування банківської діяльності здійснюється з метою залучення на ринок банківських послуг комерційних банків та фінансових установ, умови діяльності яких відповідають установленим НБУ обов'язковим вимогам та діяльність яких не загрожує інтересам їхніх клієнтів.

Відповідно до *ст. 19 Закону України "Про банки і банківську діяльність"* банк має право здійснювати

банківську діяльність **тільки після** отримання банківської ліцензії. Без отримання банківської ліцензії не дозволяється одночасно залучати вклади та інші кошти, що підлягають поверненню, надавати кредити, а також вести рахунки. Особи, винні у здійсненні банківської діяльності без банківської ліцензії, несуть кримінальну, цивільному чи адміністративну відповідальність згідно із законами України.

Банківська ліцензія видається НБУ на підставі клопотання банку за наявності документів, що підтверджують: наявність сплаченого та зареєстрованого підписного капіталу банку в розмірі, що встановлюється чинним законодавством; наявності як мінімум трьох осіб, які мають відповідну освіту та досвід, необхідний для управління банком, і забезпеченість банку належним банківським обладнанням, комп'ютерною технікою, програмним забезпеченням, приміщеннями.

Чинними правилами НБУ встановлено певні умови і документи, необхідні банкам для отримання банківських ліцензій та письмових дозволів. Для отримання банківської ліцензії банки подають до територіального управління НБУ *такі документи*:

- клопотання банку про видачу банківської ліцензії за підписом голови правління банку;
- інформацію про керівників банку, які мають відповідну освіту та досвід, необхідний для управління, кандидатури яких відповідають кваліфікаційним вимогам;
- відомості про забезпеченість банку належним банківським обладнанням, комп'ютерною технікою, програмним забезпеченням та комунікаційними засобами, що відповідають вимогам НБУ, потрібним для здійснення банківських операцій;
- документ про право власності на приміщення (свідоцтво про власність, цивільно-правові угоди, що підтверджують право власності) або договір оренди на

приміщення, в якому буде розміщено банк на строк не менше ніж п'ять років;

- відомості про відповідність технічного стану та організації охорони приміщень банку вимогам нормативно-правових актів НБУ.

Крім вищезазначених документів, також подаються спеціальні документи: план (бізнес-план), опис банківських операцій з обґрунтуванням їх економічної доцільності, економічне обґрунтування прогностичних показників розрахунків балансового звіту та звіту про фінансові результати; опис та дані про управлінську та організаційну структуру банку, внутрішні положення про правління (раду директорів) банку, розрахунки балансового звіту та прибутковості всієї діяльності банку та ін.

Висновок щодо можливості видачі банку ліцензії готує територіальне управління НБУ після отримання повного пакета документів протягом одного місяця з дня їх отримання від банку. У разі позитивного рішення територіальне управління надсилає пакет документів банку зі своїм висновком та клопотанням банку Департаменту НБУ з питань реєстрації та ліцензування банків.

Висновок про надання комерційному банку банківської ліцензії, письмового дозволу, ліцензій на виконання окремих операцій готується зазначеним департаментом НБУ, який передає його і проект відповідного рішення та повний пакет документів на розгляд Комісії НБУ, яка приймає відповідне рішення. Банківська ліцензія набуває чинності з дня прийняття відповідного рішення Комісією НБУ та оформлення її належним чином на спеціальному бланку за підписом заступника Голови НБУ.

НБУ може відмовити банку у наданні банківської ліцензії, якщо за результатами розгляду поданого пакета документів встановлено, що надано недостовірну або неповну інформацію, або якщо банк протягом одного року

з дати державної реєстрації не виконав умови, передбачені правилами НБУ. Рішення про відмову у видачі банківської ліцензії НБУ повідомляє банку у письмовій формі протягом місяця із зазначенням причин відмови.

Банківська ліцензія може бути відкликана НБУ у таких випадках:

1) якщо було виявлено, що документи, надані для отримання банківської ліцензії, містять недостовірну інформацію;

2) якщо банк не виконав жодної банківської операції протягом року з дня отримання банківської ліцензії;

3) у разі порушення банківського законодавства, що спричинило значну втрату активів або доходів і настання неплатоспроможності банку;

4) на підставі висновку тимчасового адміністратора про неможливість приведення діяльності банку у правову відповідність до вимог банківського законодавства;

5) у разі недоцільності виконання плану тимчасової адміністрації щодо реорганізації банку.

НБУ негайно повідомляє банк про відкликання у нього банківської ліцензії. Банк протягом трьох днів з моменту отримання рішення зобов'язаний повернути НБУ свою банківську ліцензію.

У день отримання рішення про відкликання банківської ліцензії у зв'язку з виявленням недостовірних даних у документах банк припиняє здійснення усіх банківських операцій та вчиняє дії, що забезпечують виконання банком своїх зобов'язань перед вкладниками та іншими кредиторами відповідно до укладених договорів та положень закону.

Рішення НБУ про відкликання банківської ліцензії публікується в газеті "Урядовий кур'єр" або "Голос України" і є підставою для звернення до суду з позовом про ліквідацію банку. Рішення про відкликання ліцензії на право здійснення банківських операцій є крайнім заходом НБУ, якому мають передувати інші заходи запобіжного

характеру згідно з чинним законодавством. Рішення НБУ про відкликання ліцензії на право здійснення всіх банківських операцій повідомляється всім банкам України.

Чинне законодавство України передбачає, що основною метою будь-якого банку є здійснення ним банківських операцій.

Згідно зі *ст. 42 Закону України "Про Національний банк України"* для забезпечення виконання покладених функцій **НБУ здійснює такі операції:**

- надає кредити комерційним банкам для підтримки ліквідності за ставкою не нижче від ставки рефінансування НБУ та в порядку, визначеному НБУ;

- надає кредити Фонду гарантування вкладів фізичних осіб під заставу цінних паперів за ціною не нижче індексу інфляції на термін п'ять років;

- здійснює дисконтні операції з векселями і чеками в порядку, визначеному НБУ;

- купує та продає на вторинному ринку цінні папери у порядку, передбаченому законодавством України;

- відкриває власні кореспондентські та металеві рахунки у закордонних банках і веде рахунки банків-кореспондентів;

- купує та продає валютні цінності з метою монетарного регулювання;

- зберігає банківські метали, а також купує та продає банківські метали, дорогоцінні метали, дорогоцінне каміння та інші коштовності, пам'ятні та інвестиційні монети з дорогоцінних металів на внутрішньому і зовнішньому ринках без квотування і ліцензування;

- розміщує золотовалютні резерви самостійно або через банки, уповноважені ним на ведення валютних операцій, виконує операції з золотовалютними резервами України з банками, рейтинг яких за класифікацією міжнародних рейтингових агентств відповідає вимогам до першокласних банків не нижче від категорії А;

- приймає на зберігання та в управління державні цінні папери й інші цінності;
- видає гарантії і поруки відповідно до положення, затвердженого Радою НБУ;
- веде рахунок Державного казначейства України без оплати і нарахування відсотків;
- виконує операції з обслуговування державного боргу, пов'язані із розміщенням державних цінних паперів, їх погашенням і виплатою доходу за ними;
- веде особові рахунки працівників НБУ;
- веде рахунки міжнародних організацій;
- здійснює безспірне стягнення коштів з рахунків своїх клієнтів згідно із законодавством України, в тому числі за рішенням суду.

НБУ має право здійснювати й інші операції, необхідні для забезпечення виконання своїх функцій. НБУ має право встановлювати плату за надані ним послуги. У разі порушення НБУ договорів при здійсненні банківських операцій він несе цивільну відповідальність перед комерційними банками та іншими фінансово-кредитними установами.

Згідно із законом НБУ має право брати участь у формуванні капіталу та діяльності міжнародних організацій відповідно до міжнародних договорів, учасниками яких є Україна, а також відповідно до угод між ним і центральними банками іноземних держав.

Таким чином, перелік банківських операцій, здійснюваних НБУ, створює передумови державного регулювання грошового ринку і наближається до міжнародних стандартів роботи центральних банків розвинутих країн.

3.4. Мережа та організаційна структура Національного банку України

Для ефективної діяльності НБУ важливе значення мають мережа його установ та організаційна структура банку, за допомогою яких він здійснює надані законодавством повноваження. Структура НБУ побудована *за принципами централізації та функціонально-територіального підпорядкування*.

До системи НБУ належать центральний апарат, філії (територіальні управління), розрахункові палати, представництва банку за кордоном, інженерно-технічний центр, Банкотно-монетний двір, фабрика банкотного паперу, Державна скарбниця України, Центральне сховище, спеціалізовані підприємства, банківські навчальні заклади й інші структурні одиниці і підрозділи, необхідні для забезпечення діяльності НБУ.

НБУ в межах, визначених законодавством, самостійно вирішує питання організації, створення, ліквідації та реорганізації структурних підрозділів та установ НБУ, його підприємств, затверджує їхні статuti і положення.

Для здійснення своїх функцій та керівництва територіальними управліннями НБУ має **центральный апарат**, який функціонує у м. Києві. Організаційні основи і структура центрального апарату НБУ затверджені постановою Правління НБУ. До структури центрального апарату НБУ належать департаменти та самостійні управління з основних напрямів банківської діяльності, зокрема, функціями яких є вироблення грошово-кредитної політики, здійснення банківських операцій, проведення дослідно-аналітичних робіт, а також організація робіт технічного та адміністративного характеру.

В центральному апараті НБУ функціонують **такі департаменти**: інспектування банків, валютного регулювання, платіжних систем, готівково-грошового обігу, внутрішнього аудиту, бухгалтерського обліку, монетарної політики, зв'язку та інформатизації, персоналу, фінансовий департамент, юридичний, економічного

аналізу та прогнозування, банківської безпеки, платіжного балансу, валютного контролю та ліцензування, статистики та звітності; інспектування та моніторингу банків, реєстрації та ліцензування банків, припинення діяльності банків, перевезення цінностей та організації інкасації, зовнішньоекономічних відносин, методології банківського регулювання та нагляду, з питань запобігання використанню банківської системи для легалізації кримінальних доходів та фінансування тероризму, безвиїзного банківського нагляду тощо.

Крім департаментів, у структурі апарату НБУ є самостійні управління: контролю ризиків, здійснення тендерних процедур та маркетингових досліджень, архівне управління, організації будівництва, господарське-експлуатаційне, управління юридичного забезпечення банківського нагляду та ін.

НБУ також підпорядковані **інші установи**: Операційне управління, Головне управління, Центральне сховище, Державна скарбниця, Центральна розрахункова палата, Банкотно-монетний двір, фабрика банкотного паперу, інженерно-технічний центр, навчальний центр, банківські навчальні заклади (Українська академія банківської справи в Сумах, Університет банківської справи у Львові та ін.). НБУ має офіційні видання: "Бюлетень НБУ", "Платіжний баланс України", "Вісник НБУ".

Правління НБУ постійно вносить зміни в організаційну структуру НБУ, враховуючи зміни в напрямках роботи НБУ та розвиток економіки і грошово-кредитної політики держави.

НБУ – це єдина централізована система, якій підпорядковуються всі ланки цієї системи на місцях (територіальні управління). **Територіальні управління** здійснюють свою діяльність на правах філій. Вони є відокремленими підрозділами НБУ, що розташовані поза місцем його розташування, і здійснюють частину його

функцій на певній території. Територіальні управління підпорядковані НБУ та йому підзвітні. Територіальні управління різних регіонів мають неоднакову функціональну структуру, що пояснюється наявністю на певній території банків, їх філій та відділень.

Територіальні управління (філії) НБУ не мають статусу юридичної особи і не можуть видавати нормативні акти, діють від імені НБУ в межах отриманих від нього повноважень. Завдання і функції філій НБУ визначаються положенням, затвердженим постановою Правління НБУ. У територіальних управліннях НБУ структура апарату аналогічна центральному апарату з деякими відмінностями, що впливають зі специфіки їхньої роботи.

Становить інтерес організаційна структура Головного управління НБУ по м. Києву та Київській області, яке є відокремленим підрозділом НБУ і йому підпорядковане. Організаційну структуру цього територіального управління формують 12 функціональних підрозділів (управління і відділи), кожен з яких має певні права і обов'язки. Зокрема, це управління: готівкового обігу та касових операцій; перевезення цінностей та організації інкасації; банківського нагляду; організації бухгалтерського обліку, фінансів та звітності; адміністративне управління. У структурі останнього функціонують такі відділи: економічної роботи та грошово-кредитних відносин; інформатизації; банківської безпеки; персоналу; аудиту, контролю валютних операцій та юридичний. Зазначена структура територіального управління та закріплені за ним повноваження дають можливість здійснювати оперативну діяльність та ефективно виконувати завдання і функції, що стоять перед ним.

Організаційна структура НБУ України і його мережа забезпечує втілення в життя єдиної державної політики в сфері грошово-кредитного обігу і спрямована на

ефективне функціонування центрального банку нашої країни.

3.5. Організація роботи Національного банку України

Закон України "Про Національний банк України" визначає організацію роботи НБУ, його керівні органи, їх повноваження та компетенцію. Організація роботи НБУ підпорядкована його функціям та ролі у здійсненні економічної політики держави. **Очолює НБУ Голова**, який, відповідно до Конституції України, призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України більшістю від конституційного складу Верховної Ради України строком на сім років. Одна й та сама особа не може бути Головою Національного банку більше ніж два строки підряд.

Головою Національного банку може бути громадянин України, який постійно проживає в Україні, має повну вищу освіту у галузі економіки чи фінансів або науковий ступінь у галузі економіки чи фінансів і при цьому має не менше 10 років досвіду роботи в органі законодавчої влади або на керівних посадах в інших органах державної влади та державних органах, які забезпечують проведення та реалізацію державної фінансової, економічної чи правової політики, або на керівних посадах у міжнародних фінансових організаціях, або на керівних посадах у банку, або наукової роботи за фінансовою, економічною чи правовою тематикою та має бездоганну ділову репутацію, зокрема, не має судимості, не погашеної і не знятої в установленому законом порядку.

Особа не може бути Головою Національного банку, якщо вона має представницький мандат або обіймає чи обіймала посаду керівника органу державної влади та іншого державного органу (якщо не минув один рік з дня її звільнення з такої посади), або є керівником політичної партії чи членом керівних органів політичної партії, або є

керівником чи входить до складу керівного органу юридичної особи (за винятком Національного банку), або є прямим чи опосередкованим власником будь-якої кількості акцій (часток, паїв) юридичної особи. На час перебування на посаді Голова Національного банку зупиняє членство в політичній партії.

Для призначення Головою Національного банку кандидат на цю посаду подає відомості, що підтверджують відповідність його кандидатури установленим вимогам. Одна кандидатура може вноситись Президентом на розгляд Верховної Ради України не більше ніж два рази.

Голова НБУ звільняється з посади Верховною Радою України за поданням Президента України шляхом прийняття відповідної Постанови у таких випадках:

- 1) закінчення строку повноважень;
- 2) набрання законної сили обвинувальним вироком суду;
- 3) у зв'язку із заявою про відставку, поданою в письмовому вигляді та прийнятою Президентом України;
- 4) смерті або на підставі рішення суду про оголошення особи померлою;
- 5) припинення громадянства або виїзду за межі України на постійне місце проживання;
- 6) на підставі рішення суду про визнання особи недієздатною;
- 7) втрати бездоганної ділової репутації;
- 8) встановлення факту надання недостовірної інформації при призначенні на посаду Голови Національного банку;
- 9) невиконання посадових обов'язків, у тому числі за станом здоров'я, протягом більше як чотири місяці підряд;
- 10) виникнення обставин, що виключають можливість особи бути Головою Національного банку.

У ст. 19 Закону України "Про Національний банк України" визначаються такі **повноваження та обов'язки Голови НБУ**:

- 1) керує діяльністю НБУ;
- 2) діє від імені НБУ і представляє його інтереси без доручення у відносинах з органами державної влади, банками, фінансовими та кредитними установами, міжнародними організаціями, іншими установами та організаціями;
- 3) головує на засіданнях Правління НБУ;
- 4) підписує протоколи, постанови Правління НБУ, накази та розпорядження, а також угоди, що укладаються Національним банком;
- 5) розподіляє обов'язки між заступниками Голови НБУ;
- 6) видає розпорядчі акти, обов'язкові до виконання всіма службовцями НБУ, його підприємствами, установами;
- 7) приймає рішення з інших питань, що стосуються діяльності НБУ, крім віднесених до виключної компетенції Ради НБУ та Правління НБУ відповідно до Закону;
- 8) одноосібно несе відповідальність перед Верховною Радою України та Президентом України за діяльність НБУ.

Отже, Голова НБУ вирішує питання оперативного керівництва банком і несе повну політичну і юридичну відповідальність перед Президентом України і парламентом за результати проведення грошово-кредитної політики в державі.

Голова НБУ має одного першого заступника і трьох заступників, які призначаються та звільняються ним за погодженням з Радою Національного банку.

Особливий правовий статус НБУ, забезпечення єдиної державної грошово-кредитної політики і виконання функцій щодо управління банківською системою держави і регулювання банківською діяльністю обумовлює необхідність функціонування таких органів як Рада НБУ та Правління НБУ.

Відповідно до Конституції України **основними завданнями Ради Національного банку** є розроблення *Основних засад грошово-кредитної політики* та здійснення контролю за проведенням грошово-кредитної політики.

Згідно зі *ст. 9 Закону України "Про Національний банк України"* Рада Національного банку здійснює **такі повноваження**:

1) розробляє Основні засади грошово-кредитної політики, публікує їх в офіційних виданнях та подає щорічно до 15 вересня до Верховної Ради України для інформування;

2) здійснює контроль за проведенням грошово-кредитної політики;

3) здійснює аналіз впливу грошово-кредитної політики України на стан соціально-економічного розвитку України та розробляє пропозиції щодо внесення відповідних змін до неї;

4) затверджує Регламент Ради Національного банку України;

5) подає до Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України щорічно до 1 квітня відомості про частину прогнозованого прибутку НБУ до розподілу поточного року, яка підлягатиме перерахуванню до Державного бюджету України, для включення до проекту закону про Державний бюджет України на наступний рік;

6) затверджує кошторис доходів та витрат Національного банку на наступний рік і подає до Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України до 1 вересня поточного року;

7) приймає рішення про збільшення розміру статутного капіталу Національного банку;

8) затверджує річний план проведення аудиторських перевірок структурних підрозділів Національного банку;

9) визначає до 1 листопада звітного року аудиторську фірму, яка має досвід у проведенні аудиту за

міжнародними стандартами аудиту, для проведення аудиту фінансової звітності Національного банку;

10) розглядає аудиторський висновок та затверджує до 30 квітня наступного за звітним року річну фінансову звітність Національного банку, звіт про виконання кошторису доходів та витрат Національного банку та розподіл прибутку до розподілу за звітний рік, які у тижневий строк подаються Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України, публікує затверджену Радою Національного банку річну фінансову звітність Національного банку на офіційному сайті Національного банку;

11) затверджує рішення Правління Національного банку про участь Національного банку у міжнародних фінансових організаціях;

12) вносить рекомендації Правлінню Національного банку в межах розроблених *Основних засад грошово-кредитної політики* стосовно:

- методів та форм прогнозування макропоказників економічного і соціального розвитку України, а також грошово-кредитної політики;

- окремих заходів монетарного і регулятивного характеру та їх впливу на економічний і соціальний розвиток України;

- політики курсоутворення та валютного регулювання;

- розвитку банківської системи та окремих нормативних актів з питань банківської діяльності;

- вдосконалення платіжної системи;

- інших питань, віднесених законом до компетенції Ради Національного банку;

13) вносить рекомендації Кабінету Міністрів України стосовно впливу політики державних запозичень та податкової політики на стан грошово-кредитної сфери України;

14) затверджує за поданням Правління Національного банку методику визначення заробітної плати Голови Національного банку та його заступників.

Рада НБУ не може надавати рекомендації щодо доцільності призначення на посади чи звільнення з посад Голови НБУ, членів Правління НБУ або давати персональну оцінку діяльності окремих посадових осіб НБУ.

У разі неодноразового невиконання або неналежного виконання Правлінням НБУ рішень Ради НБУ, які є обов'язковими згідно із законом, Рада НБУ має право звернутися до Голови НБУ або до Верховної Ради України та Президента України з викладенням своїх позицій.

Рада НБУ складається з 15 осіб. Члени Ради НБУ призначаються Президентом України та Верховною Радою України. Голова НБУ, який призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України, входить до складу Ради НБУ за посадою.

Членом Ради НБУ може бути громадянин України, який постійно проживає в Україні, має повну вищу освіту у галузі економіки, фінансів чи права або науковий ступінь у галузі економіки, фінансів чи права і при цьому має не менше 10 років роботи в органах законодавчої влади або на керівних посадах в інших органах державної влади та державних органах, які забезпечують проведення та реалізацію державної фінансової, економічної чи правової політики, або на керівних посадах у міжнародних фінансових організаціях, або на керівних посадах у банку, або наукової роботи за фінансовою, економічною чи правовою тематикою та має бездоганну ділову репутацію, зокрема, не має судимості, не погашеної і не знятої в установленому законом порядку.

Особа не може бути членом Ради Національного банку, якщо вона має представницький мандат або обіймає чи обіймала посаду керівника органу державної влади та іншого державного органу (якщо не минув один рік з дня її

звільнення з такої посади), або є керівником політичної партії чи членом керівних органів політичної партії, є керівником або входить до складу керівного органу юридичної особи, яка має на меті отримання прибутку, установ, які надають фінансові послуги, є прямим або опосередкованим власником будь-якої кількості акцій банку.

Для призначення членом Ради Національного банку кандидат на цю посаду подає відомості, що підтверджують відповідність його кандидатури певним вимогам. Одна й та сама особа не може бути членом Ради Національного банку більше ніж два строки. Президент України призначає сім членів Ради НБУ шляхом прийняття відповідного указу. Призначення інших семи членів Ради НБУ здійснює Верховна Рада України шляхом прийняття відповідної постанови. Кандидатури осіб для призначення Верховною Радою України членами Ради НБУ проходять обговорення на спеціальному відкритому засіданні профільного Комітету Верховної Ради України, який вносить свої рекомендації Верховній Раді України.

Чергове призначення членів Ради НБУ здійснюється не пізніше ніж за три місяці до закінчення строку повноважень попередньо призначених членів Ради НБУ. Строк повноважень членів Ради НБУ – сім років, крім Голови НБУ, який входить до складу Ради НБУ на строк здійснення ним повноважень за посадою.

Припинення повноважень члена Ради НБУ відбувається у зв'язку із закінченням строку його повноважень або у разі:

- а) подання письмової заяви про припинення повноважень за власним бажанням;
- б) визнання його судом недієздатним;
- в) невідповідності діяльності члена Ради Національного банку вимогам закону або втрати бездоганної ділової репутації;

г) відсутності без поважних причин на двох засіданнях Ради Національного банку підряд;

д) невиконання обов'язків члена Ради Національного банку (в тому числі за станом здоров'я) більше чотирьох місяців підряд;

е) встановлення факту надання недостовірної інформації для призначення на посаду члена Ради Національного банку;

є) виникнення обставин, що виключають можливість особи бути членом Ради Національного банку.

У разі смерті або оголошення в установленому порядку померлою особи, яка є членом Ради Національного банку, повноваження такого члена Ради Національного банку вважаються припиненими з дня його смерті, засвідченої свідоцтвом про смерть, або з дня набрання законної сили рішенням суду про оголошення особи померлою.

Президент України звільняє членів Ради НБУ, призначених ним, шляхом прийняття відповідного указу, в якому мають бути зазначені підстави для звільнення. Верховна Рада України звільняє членів Ради НБУ, призначених нею, шляхом прийняття відповідної постанови за поданням профільного Комітету Верховної Ради України, в якій мають бути зазначені підстави для звільнення.

Повноваження Голови НБУ як члена Ради НБУ достроково припиняються у зв'язку з його відставкою або в разі звільнення його з посади з інших причин, визначених *Законом України "Про Національний банк України"*. Члени Ради НБУ здійснюють свої функції на громадських засадах. Але витрати, пов'язані з виконанням повноважень, компенсуються їм згідно з Регламентом Ради НБУ.

Внутрішні питання організації діяльності Ради НБУ, порядок діловодства та інші питання визначаються Регламентом Ради Національного банку, який затверджується на її засіданні. Розміщення та

організаційно-матеріальне забезпечення Ради НБУ здійснюються НБУ за рахунок його кошторисних витрат. Засідання Ради НБУ проводяться не рідше ніж один раз на квартал.

Позачергові засідання Ради НБУ скликаються Головою Ради НБУ за його власною ініціативою або Радою НБУ за наполяганням не менше однієї третини від загальної кількості її членів, а також на вимогу Голови НБУ. Члени Ради НБУ сповіщаються про засідання не пізніше як за п'ять календарних днів до дня проведення. Порядок підготовки позачергових засідань Ради НБУ визначається її Регламентом.

Засідання Ради НБУ є чинним за наявності не менше ніж десяти її членів. Засідання Ради НБУ веде Голова Ради НБУ, а в разі відсутності – його заступник, згідно з Регламентом. Рішення приймаються простою більшістю голосів від загальної кількості присутніх на засіданні членів Ради НБУ. Кожний член Ради НБУ має один голос.

На засідання Ради НБУ можуть бути запрошені керівники центральних органів влади, представники суб'єктів підприємницької діяльності, науковці, інші фахівці. Члени Правління НБУ можуть брати участь у роботі Ради НБУ з правом дорадчого голосу.

Голова Ради НБУ обирається Радою НБУ зі свого складу строком на три роки. Головою Ради НБУ не може бути обрано Голову Національного банку.

Голова Ради НБУ:

- організовує засідання Ради НБУ та головує на них;
- скликає позачергові засідання за своєю власною ініціативою або за наполяганням не менш як однієї третини від загальної кількості членів Ради НБУ, а також на вимогу Голови НБУ;
- здійснює інші повноваження і функції згідно з Регламентом Ради НБУ.

Голова Ради НБУ має заступника, який обирається Радою НБУ зі свого складу строком на три роки.

Заступник заміщує Голову Ради НБУ в разі його відсутності або неможливості здійснювати повноваження, а також здійснює інші повноваження і функції відповідно до рішень Ради НБУ.

Звільнення Голови Ради НБУ або його заступника протягом строку його повноважень здійснюється у таких випадках:

- у зв'язку із закінченням строку його повноважень;
- за власним бажанням, за умови подання письмової заяви;
- у разі систематичного невиконання своїх обов'язків за станом здоров'я протягом чотирьох місяців.

Матеріали засідань Ради НБУ оформлюються у вигляді протоколів та рішень і підписуються головуючим на її засіданні. Рішення Ради НБУ щодо *Основних засад грошово-кредитної політики* та з питань, визначених пунктами 5-7, 9-11 ст. 9 Закону України "Про Національний банк України", є обов'язковими для виконання Правлінням НБУ.

Рекомендації Ради НБУ розглядаються Правлінням НБУ протягом п'яти робочих днів. За результатами такого розгляду Правління НБУ зобов'язане надіслати Раді НБУ вмотивовану відповідь. Рада НБУ не має права втручатися в оперативну діяльність Правління НБУ.

Рішення Ради НБУ підлягають оприлюдненню, крім випадків, коли вони становлять державну, банківську або службову таємницю згідно із законом. Членам Ради НБУ заборонено розголошувати державну, банківську або службову таємницю, яка стала їм відома у зв'язку із здійсненням їхніх повноважень згідно з Регламентом.

До оперативних органів НБУ належить також Правління НБУ. Правління НБУ, яке згідно з *Основними засадами грошово-кредитної політики* через відповідні монетарні інструменти та інші засоби банківського регулювання забезпечує реалізацію грошово-кредитної політики, організовує виконання інших функцій згідно зі

статтями 6 і 7 Закону України "Про Національний банк України" та здійснює управління діяльністю НБУ.

Відповідно до ст. 15 Закону України "Про Національний банк України" Правління НБУ вирішує такі питання:

- 1) приймає рішення:
 - щодо надання пропозицій Раді Національного банку стосовно розроблення *Основних засад грошово-кредитної політики*;
 - щодо економічних засобів та монетарних методів для реалізації *Основних засад грошово-кредитної політики* відповідно до прийнятих рішень Ради Національного банку з цих питань та необхідності забезпечення стабільності і купівельної спроможності національної валюти;
 - щодо банківського регулювання та нагляду;
 - щодо організації системи рефінансування;
 - щодо визначення та здійснення валютно-курсової політики, валютного регулювання та управління золотовалютними резервами;
 - щодо функціонування платіжних систем та організації розрахунків;
 - про емісію валюти України та вилучення з обігу банкнот і монет;
 - про встановлення та зміну облікової та інших процентних ставок Національного банку;
 - про диверсифікацію активів Національного банку та їх ліквідності;
 - щодо лімітів позабалансових зобов'язань Національного банку;
 - про формування резервів та покриття фінансових ризиків Національного банку;
 - щодо мінімального розміру золотовалютних резервів Національного банку;
 - про встановлення лімітів операцій на відкритому ринку, які здійснює Національний банк;

- про перелік цінних паперів та інших цінностей, придатних для забезпечення кредитів Національного банку;

- про умови допуску іноземного капіталу до банківської системи України;

- про встановлення економічних нормативів для банків;

- про розмір та порядок формування обов'язкових резервів для банків;

- про застосування заходів впливу до банків та інших осіб, діяльність яких перевіряється Національним банком відповідно до *Закону України "Про банки і банківську діяльність"*;

- про створення та ліквідацію підприємств, установ Національного банку;

- про участь у міжнародних фінансових організаціях;

- про купівлю та продаж майна для забезпечення діяльності Національного банку;

- щодо встановлення плати за надані відповідно до закону послуги (здійснені операції);

2) подає на затвердження Раді Національного банку річний звіт Національного банку, проект кошторису доходів та витрат на наступний рік та інші документи і рішення відповідно до *статті 9 Закону "Про Національний банк України"*; надає на вимогу Ради Національного банку для інформування бухгалтерські, статистичні та інші необхідні для виконання її завдань відомості щодо діяльності Національного банку та банківської системи України;

3) визначає організаційні основи та структуру Національного банку, затверджує положення про структурні підрозділи та установи Національного банку, статuti його підприємств, порядок призначення керівників підрозділів, підприємств та установ;

4) затверджує штатний розпис Національного банку та форми оплати праці;

5) розробляє та подає на затвердження Раді Національного банку методику визначення заробітної плати Голови Національного банку та його заступників;

6) установлює порядок надання банківських ліцензій банкам, інших ліцензій юридичним особам на здійснення окремих банківських операцій, а також інших ліцензій та дозволів у випадках, передбачених законом;

7) видає нормативно-правові акти Національного банку;

8) затверджує Регламент Правління Національного банку України;

9) виконує функції, передбачені статтями 3, 7, 23, 28 і 64 Закону *"Про Національний банк України"* та інші функції, що впливають з основної мети діяльності Національного банку та не віднесені до повноважень Голови Національного банку та Ради Національного банку.

Правління Національного банку складається з одинадцяти осіб: Голови Національного банку, заступників Голови Національного банку та керівників структурних підрозділів Національного банку, що забезпечують виконання Національним банком основної функції. Очолює Правління Національного банку Голова Національного банку.

Перелік структурних підрозділів (що забезпечують виконання Національним банком його основної функції), керівники яких за посадою входять до складу Правління Національного банку, визначається Головою Національного банку. Повноваження такого члена Правління Національного банку припиняються у разі звільнення його з посади, за якою він входить до складу Правління Національного банку.

Рішення Правління Національного банку приймаються простою більшістю голосів. Кожний член Правління Національного банку має один голос. Порядок організації та проведення засідань Правління НБУ визначаються його Регламентом. Засідання Правління

Національного банку є правомочним, якщо на ньому присутні не менше двох третин від його складу.

Національний банк України проводить свою роботу на основі поєднання колегіальності та одноосібності при обговоренні та вирішенні всіх питань щодо керівництва банком. Так, Голова НБУ особисто несе відповідальність перед Верховною Радою України та Президентом України за виконання покладених на нього завдань і функцій щодо діяльності НБУ, видає накази, розпорядження та інші розпорядчі акти, обов'язкові для виконання. Водночас, такі органи НБУ як Рада НБУ та Правління НБУ колегіально обговорюють питання, віднесені законом до їх компетенції, та видають відповідні нормативні акти (постанови, правила).

Основним структурним підрозділом у центральному апараті НБУ є функціональні департаменти, які створюються з основних напрямів діяльності банку. Департаменти організовують роботу з питань грошово-кредитної політики, готівково-грошового обігу, банківського регулювання і нагляду, валютних операцій, здійснення розрахунків, бухгалтерського обліку, звітності, персоналу, фінансів тощо. У складі департаментів створено управління і відділи. Структурні підрозділи (департаменти) НБУ та положення про них затверджуються Правлінням Національного банку України. Директори департаментів НБУ призначаються та звільняються з посади Головою НБУ згідно із законодавством України про працю.

До складу департаментів НБУ входять кваліфіковані спеціалісти, що мають значний практичний досвід і відповідну наукову підготовку. Умови найму, звільнення, оплати праці, надання відпусток, службові обов'язки та права, система дисциплінарних стягнень, питання соціального захисту службовців НБУ визначаються *Законом України від 10 грудня 2015 р. "Про державну службу"*.

Працівниками НБУ є **службовці та обслуговуючий персонал НБУ**. Службовцями вважаються особи, які безпосередньо беруть участь у виконанні функцій НБУ та обіймають посади, передбачені штатним розкладом. Правління НБУ визначає перелік посад працівників, трудовий договір з якими укладається у формі контракту. Службовці НБУ є державними службовцями, і до них застосовуються норми *Закону України "Про державну службу"*, якщо *Закон "Про Національний банк України"* не передбачає іншого. Питання функціонування державної служби в НБУ та класифікації посад вирішує Правління НБУ згідно із законодавством України.

До складу обслуговуючого персоналу НБУ належать працівники, обов'язки яких безпосередньо не пов'язані із виконанням функцій НБУ.

Розмір оплати праці службовців НБУ встановлюється Правлінням НБУ відповідно до положень *Закону України "Про державну службу"*. Розмір оплати праці обслуговуючого персоналу НБУ встановлюється Правлінням НБУ відповідно до норм законодавства про оплату праці.

Голова НБУ, його заступники, члени Правління НБУ та інші службовці НБУ згідно із переліком посад, затвердженим Правлінням НБУ, не можуть бути народними депутатами України, членами Уряду України, займатися підприємницькою діяльністю, виконувати роботу за сумісництвом, крім викладацької, наукової та творчої діяльності. Службовцям НБУ заборонено входити до керівних органів та бути акціонерами банків. Голові НБУ, його заступникам, членам Правління НБУ та іншим службовцям НБУ заборонено отримувати позики від будь-яких інших кредитних установ, окрім НБУ.

Важливе значення для належного функціонування НБУ та захисту його клієнтів має законодавче закріплення збереження банківської таємниці. Службовцям НБУ заборонено розголошувати інформацію, що становить

державну таємницю, банківську таємницю або іншу конфіденційну інформацію, яка стала відома їм у зв'язку з виконанням службових обов'язків, крім випадків, передбачених законодавством України.

Розділ 4. ПРАВОВЕ ПОЛОЖЕННЯ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ

4.1. Сутність і роль комерційних банків, їх класифікація

Комерційні банки належать до *другого рівня банківської системи* і становлять важливу ланку кредитної системи України. Комерційні банки – багатофункціональні установи, що здійснюють основні кредитні і фінансові операції, пов'язані з обслуговуванням господарської діяльності клієнтів.

Традиційно банк можна визначити як підприємство, що здійснює специфічні послуги, а саме три основні функції:

- а) залучення чужих грошей;
- б) надання кредиту;
- в) сприяння платіжному обігу.

У *ст. 2 Закону України "Про банки і банківську діяльність"* зазначено, що «**банк** – це юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії НБУ здійснювати в сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах і на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб».

Комерційні банки – це автономні, незалежні комерційні підприємства. З одного боку, вони утворюються для задоволення інтересів власників банку (акціонерів) і суспільних інтересів клієнтури – юридичних і фізичних осіб, що обслуговуються банком. А з іншого боку, комерційні банки – це підприємства особливого типу, які організовують та здійснюють рух позикового капіталу для отримання прибутку власниками банку. Як

важлива ланка банківської системи держави комерційні банки концентрують основну частину кредитних ресурсів і здійснюють широкий діапазон банківських операцій та фінансових послуг для юридичних і фізичних осіб. Комерційні банки є юридичними особами.

Як і будь-яка юридична особа, банки мають свої **ознаки:**

1. Володіння майном на правах власності або на правах повного господарського відання, наявність статутного капіталу, який відображається на самостійному балансі банку. Статутний капітал комерційного банку формується за рахунок власних коштів акціонерів або пайових внесків учасників банку у грошовій формі. Статутний капітал банку не повинен формуватися з непідтверджених джерел. Заборонено використовувати для формування капіталу бюджетні кошти, якщо ці кошти мають інше цільове призначення, а також кошти, одержані в кредит та під заставу. Розмір статутного капіталу банку визначається засновниками, але не може бути меншим за розмір, встановлений НБУ. Мінімальний розмір капіталу банку на момент його реєстрації не може бути менше 500 млн. грн.

2. Наявність усіх прав юридичної особи: організаційна єдність, участь у господарських відносинах, самостійна відповідальність, фірмове найменування і обов'язкове зазначення в статуті банку, що банк є юридичною особою.

3. Наділення спеціальною правоздатністю, яка означає, що банк діє на підставі власного статуту і здійснює банківську діяльність на підставі ліцензій, які надаються НБУ.

4. Діяльність комерційних банків базується на економічній незалежності. Відповідно до *ст. 5 Закону України "Про банки і банківську діяльність"* комерційні банки мають право самостійно володіти, користуватися та розпоряджатися майном, що перебуває у їхній власності.

Держава не несе відповідальності за зобов'язаннями банків, а банки не відповідають за зобов'язаннями держави, якщо інше не передбачено законом або договором. НБУ не відповідає за зобов'язаннями банків, а банки не відповідають за зобов'язаннями НБУ, якщо інше не передбачено законом або договором. Органам державної влади і органам місцевого самоврядування заборонено будь-яким чином впливати на керівництво чи працівників банків у ході виконання ними службових обов'язків або втручатись у діяльність банку, за винятком випадків, передбачених Законом. Одночасно, банки відповідають за своїми зобов'язаннями всім своїм майном згідно із законодавством.

5. Комерційні банки здійснюють підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку: пропонують на договірних умовах кредитно-розрахункове, касове та інше банківське обслуговування підприємств, установ, організацій і громадян через здійснення банківських операцій і наданням різних банківських послуг. За надання послуг клієнти сплачують винагороду, з якої утворюється прибуток банку.

6. Комерційні банки виступають суб'єктами ринкової економіки, діють одночасно на механізмах саморегуляції і самоуправління, використовують ринкові категорії – прибутковість, ризик, ліквідність.

Як важливий сектор економіки комерційні банки постачають у народне господарство додаткові грошові ресурси. Діяльність банків не обмежується акумуляцією і розміщенням коштів підприємств, організацій та населення. Вони сприяють накопиченню капіталу, не лише активно втручаючись в усі сфери господарського життя, а й безпосередньо беруть участь у функціонуванні капіталу або здійснюють контроль над ним. Завдяки банкам діє механізм розподілу і перерозподілу капіталу за сферами й галузями виробництва, який значною мірою забезпечує розвиток народного господарства залежно від об'єктивних

потреб виробництва. Фінансуючи додаткові потреби підприємств, промисловості, транспорту, сільського господарства, банки уможливають утворення прогресивної відтворювальної структури народного господарства.

Сучасні комерційні банки, будучи юридичними особами і здійснюючи господарську діяльність, як правило, не наділені повноваженнями владного характеру. Згідно з правилами НБУ, на комерційні банки контрольні функції покладаються лише в деяких випадках, а саме: функції агента валютного контролю за валютними операціями резидентів і нерезидентів в ході здійснення операцій з кредитування та організації розрахунків.

Комерційним банкам заборонена діяльність у сфері матеріального виробництва, торгівлі (за винятком реалізації пам'ятних, ювілейних і інвестиційних монет) та страхування (крім виконання функцій страхового посередника), заборонено випускати акції на пред'явника, інвестувати кошти в підприємства, статутом яких передбачена повна відповідальність його власників та ін.

Щодо особливостей правового становища комерційних банків, то слід відзначити специфічний нагляд держави за їх діяльністю, встановлення спеціальних вимог до створення та функціонування банків та особливості оподаткування окремих банківських операцій.

Існують певні обмеження щодо заборони залучення вкладів фізичних осіб спеціалізованими банками в обсягах, що перевищують 5% регулятивного капіталу банку. Банкам забороняється інвестувати кошти в підприємства, установи, статутом яких передбачена повна відповідальність його власників. Сукупні інвестиції банку не мають перевищувати 60% розміру капіталу банку. Законодавством обмежено можливість комерційного банку мати у власності нерухомість. Банки можуть мати у власності нерухоме майно загальною вартістю не більше ніж 25% капіталу банку. Однак це обмеження не

поширюється на: а) приміщення, яке забезпечує технологічне здійснення банківських функцій; б) майно, яке перейшло у власність банку на підставі реалізації прав заставодержателя відповідно до умов договору застави; в) майно, набуте банком з метою запобігання збиткам, за умови, що таке майно має бути відчужене банком протягом одного року з моменту набуття права власності на нього.

Для забезпечення нормального функціонування банків важливу роль відіграє практика антимонопольного регулювання на ринку банківських послуг та протидії обмеженню конкуренції в банківській справі. Згідно із *ст. 53 Закону України "Про банки і банківську діяльність"* **банкам забороняється** укладати договори з метою обмеження конкуренції та монополізації умов надання кредитів, інших банківських послуг, установлення відсоткових ставок та комісійні винагороди. Банку забороняється встановлювати відсоткові ставки та комісійні винагороди на рівні нижче собівартості банківських послуг у цьому банку. Банку забороняється вчиняти будь-які дії щодо впровадження недобросовісної конкуренції.

Факти недобросовісної конкуренції щодо надання банком тих чи інших банківських послуг або здійснення операцій є **підставою для заборони** цьому банку подальшого надання таких послуг або здійснення операцій.

Враховуючи специфіку банківської системи та особливості конкуренції у сфері банківської діяльності, державний контроль за додержанням антимонопольних правил у сфері банківських послуг здійснюється не тільки Антимонопольним комітетом України, а й Національним банком України та Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Особлива увага в банківській системі приділяється питанням **запобігання та протидії легалізації доходів,**

одержаних злочинним шляхом. У Положенні про здійснення банками фінансового моніторингу, затверджене постановою Правління НБУ від 26 червня 2015 р. № 417, встановлюються загальні вимоги НБУ щодо:

а) виявлення і реєстрації банками фінансових операцій, що підлягають фінансовому моніторингу;

б) ідентифікації клієнтів;

в) надання банкам спеціально уповноваженому органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу інформації відповідно до вимог законів України з питань запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом.

Підрозділи аудиту банків повинні періодично, але не рідше одного разу на рік здійснювати перевірку додержання банком вимог законодавства України з питань запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. За результатами таких перевірок ці підрозділи готують висновки та пропозиції, які розглядаються правліннями (радами) банків.

Банкам заборонено вступати в договірні відносини з клієнтами – юридичними чи фізичними особами, якщо є сумнів, що особа діє не від власного імені.

Банки зобов'язані **ідентифікувати** відповідно до законодавства України:

- клієнтів, що відкривають рахунки в банку;

- клієнтів, які здійснюють операції, що підлягають фінансовому моніторингу;

- клієнтів, що здійснюють операції з готівкою без відкриття рахунку на суму, що перевищує еквівалент 150 000 гривень;

- осіб, уповноважених діяти від імені зазначених клієнтів.

Рахунок клієнту відкривається та зазначені операції здійснюються лише після проведення ідентифікації осіб клієнтів та вжиття заходів згідно із законодавством, яке

регулює відносини у сфері запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Банки мають право вимагати, а клієнти зобов'язані надати документи і відомості, необхідні для з'ясування їхньої особи, суті діяльності, фінансового стану. Банки зобов'язані розробляти, впроваджувати та постійно поновлювати правила внутрішнього моніторингу та програми його здійснення з урахуванням вимог законодавства у запобіганні легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

У ст. 9 Закону України "Про банки і банківську діяльність" передбачено, що комерційні банки мають право створювати **банківські об'єднання таких типів:** банківська корпорація, банківська холдингова група, фінансова холдингова група, причому банки можуть бути учасниками промислово-фінансових груп з дотриманням вимог антимонопольного законодавства України. Банківські об'єднання створюються за попередньою згодою НБУ та підлягають державній реєстрації шляхом внесення відповідного запису до *Державного реєстру банків*. Закон передбачає також можливість створення комерційними банкам банківських спілок та асоціацій з метою захисту інтересів своїх членів, координації та вдосконалення банківської діяльності.

Характеризуючи сутність комерційних банків та їхню специфіку, слід зазначити їх важливу роль в механізмі функціонування фінансової системи держави завдяки їхнім зв'язкам зі всіма секторами економіки. Важлива роль комерційних банків у ринковій економіці зумовлена **основними функціями**, які вони виконують, а саме:

- 1) акумуляція і мобілізація тимчасово вільних коштів і перетворення їх на капітал;
- 2) кредитування підприємств, держави і населення;
- 3) здійснення розрахунків і платежів у господарстві;
- 4) організація випуску і розміщення цінних паперів;
- 5) створення платіжних засобів;

6) довірче керування майном клієнтів (трастові операції);

7) консультування і обслуговування клієнтів, надання їм економічної та фінансової інформації.

Останнім часом в діяльності комерційних банків спостерігаються тенденції **розширення їхніх функцій** з метою універсалізації роботи, підвищення ефективності банківської діяльності, здійснення нетрадиційних для цієї сфери фінансового підприємництва функцій (операції з цінними паперами, лізингові і факторингові операції та інші види кредитно-фінансового обслуговування).

Для визначення суті комерційних банків та їхньої специфіки важливе значення має їхня **класифікація**. Комерційні банки можна класифікувати за різними критеріями.

За формою власності розрізняють банки державні, комунальні, кооперативні, приватні, змішані.

За належністю статутного капіталу та способом його формування – пайові та акціонерні банки. Пайові банки створюються за рахунок пайових внесків засновників (пайовиків).

Згідно зі *ст. 6 Закону України "Про банки і банківську діяльність"* банки в Україні створюються у формі публічного акціонерного товариства або кооперативного банку.

Порядок створення і діяльності акціонерних банків визначено *законами України "Про банки і банківську діяльність"* від 7 грудня 2000 р., *"Про акціонерні товариства"* від 17 вересня 2008 р., *"Про цінні папери та фондовий ринок"* від 23 лютого 2006 р. та ін.

Акціонерний банк – це кредитна установа, що є об'єднанням згідно з угодою коштів фізичних і юридичних осіб (у тому числі іноземних) з метою спільної господарської діяльності та одержання прибутку. Статутний капітал акціонерного банку утворюється з суми номінальної вартості всіх розміщених акцій товариства.

Основний капітал акціонерного банку формується шляхом емісії та продажу власних акцій фізичним і юридичним особам, а потім збільшується за рахунок капіталізації прибутку й випуску нових акцій. Статутний капітал акціонерного банку утворюється з капіталу, поділеного на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості. Розмір статутного капіталу визначається акціонерами банку, але не може бути меншим за розмір, установлений НБУ.

Акціонерні банки утворюються у формі публічного акціонерного товариства після прийняття загальними зборами рішення про здійснення публічного розміщення акцій та внесення відповідних змін до статуту банку. Банкам заборонено випускати акції на пред'явника. Наявність збитків у банку не є перешкодою для оголошення підписки на акції та збільшення статутного капіталу банку.

Банки мають право придбати власні акції з наступним письмовим повідомленням НБУ про укладені угоди, яке має бути надіслане протягом 5 робочих днів після укладення. Банкам не дозволено купувати власні акції, якщо це може призвести до падіння регулятивного капіталу нижче від мінімального рівня. Про намір придбати загальну кількість власних акцій у розмірі 10 і більше відсотків загальної емісії банк письмово повідомляє НБУ за 15 календарних днів до укладення угод. НБУ має право заборонити банку купівлю власних акцій у разі, якщо це може призвести до погіршення фінансового стану банку.

Акціонерний банк діє на підставі засновницького договору та статуту. У статуті фіксуються найменування банку, організаційно-правова форма, цілі діяльності акціонерного банку, розмір та порядок утворення статутного капіталу, склад і компетенція органів та обов'язково такі відомості: види акцій банку, що випускаються, номінальна вартість акції, співвідношення

акцій різних видів, кількість акцій, що купуються акціонерами, про права акціонерів та наслідки невиконання зобов'язань з викупу акцій.

Акціонерний банк є юридичною особою, виступає власником свого майна, має повну господарську самостійність у питаннях вибору форм управління, використання прибутку, несе відповідальність за зобов'язаннями тільки своїм майном, а акціонери не відповідають за зобов'язаннями банку і несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю акціонерного товариства тільки в межах належних їм акцій. Акціонерний банк може мати філії і представництва на території України та за кордоном (за наявності письмової згоди НБУ).

У ст. 8 Закону України "Про банки і банківську діяльність" передбачено підстави та особливості створення і функціонування **кооперативних банків**, а саме:

1) кооперативні банки створюються за принципом територіальності і поділяються на місцеві та центральний кооперативний банки;

2) мінімальна кількість учасників місцевого (у межах області) кооперативного банку має бути не меншою ніж 50 осіб. У разі зменшення кількості учасників і неспроможності кооперативного банку протягом одного року збільшити їхню кількість до мінімальної необхідної кількості діяльність такого банку припиняється шляхом зміни організаційно-правової форми або ліквідації;

3) учасниками центрального кооперативного банку є місцеві кооперативні банки. До функцій центрального кооперативного банку, крім передбачених вищезазначеним Законом, належать централізація та перерозподіл ресурсів, акумульованих місцевими кооперативними банками, а також здійснення контролю за діяльністю кооперативних банків регіонального рівня. Статутний капітал кооперативного банку поділяється на паї. Рівень

мінімального розміру статутного капіталу кооперативного банку встановлюється НБУ відповідно до закону;

4) прибутки або збитки кооперативного банку за результатами фінансового року розподіляються між учасниками пропорційно до розміру паю;

5) кооперативні банки можуть залучати вклади тільки від своїх учасників.

Відповідно до *ст. 37 Закону* органами управління та контролю кооперативних банків є такі самі органи, що створюються для управління інших форм банків.

За територіальною ознакою розрізняють банки: міжнародні, загальнонаціональні, регіональні та міжрегіональні, що обслуговують декілька регіонів країни.

За видами здійснюваних операцій комерційні банки бувають універсальні та спеціалізовані. **Універсальні** банки здійснюють широке коло банківських операцій і надають різноманітні послуги, перелік яких вони намагаються розширювати. Сучасні комерційні банки здатні виконувати понад 200 різних видів банківських операцій і послуг. **Спеціалізовані** банки здійснюють деякі банківські операції, які тісно пов'язані з особливостями господарської діяльності підприємств, специфікою виробництва тощо.

За спеціалізацією банки в Україні можуть бути ощадними, інвестиційними, іпотечними, розрахунковими (кліринговими). Для **інвестиційних** банків характерна емісія та розміщення цінних паперів (що здійснюється за рахунок коштів інвесторів), надання посередницьких послуг при купівлі-продажі цінних паперів. Виступаючи як **іпотечні**, банки розміщують ресурси під заставу землі або нерухомого майна. До **клірингових** відносять банки, які розміщують активи на клірингових рахунках. Банк набуває статусу **спеціалізованого** банку, якщо понад 50% його активів є активами одного типу. Банк набуває статусу **спеціалізованого ощадного** банку в тому разі, якщо понад 50% його пасивів є вкладками фізичних осіб.

За масштабом діяльності розрізняють великі, середні та дрібні банки. Однак чинне законодавство України не містить конкретних критеріїв щодо віднесення банків до тієї чи іншої групи.

Відповідно до *Закону України "Про банки і банківську діяльність"* на території України можуть діяти банки, статутний капітал яких сформовано за рахунок українських юридичних і фізичних осіб; банки за участю іноземного капіталу (спільні банки); іноземні банки, статутний капітал яких формується за рахунок коштів нерезидентів – іноземних юридичних і фізичних осіб.

За характером відносин банки також поділяються на банки-гаранти і банки-кореспонденти; **за структурою** – багатопрофільні та безфілійні; **за фінансовим станом** – стабільні, проблемні, кризові та банкрути.

Отже, для ефективного функціонування і розвитку банківської системи необхідна подальша структуризація та спеціалізація комерційних банків, розвиток різних видів банківських установ, що сприятиме розширенню діапазону банківських операцій і фінансових послуг та забезпечить вдосконалення кредитно-фінансового механізму в країні.

4.2. Порядок створення і припинення діяльності комерційного банку

Правовою базою для створення та функціонування комерційних банків різних типів і форм власності є закони України *"Про банки і банківську діяльність"*, *"Про акціонерні товариства"*, *"Про цінні папери і фондовий ринок"*, а також нормативні акти НБУ.

Відповідно до *п. 3 ст. 3 Закону України "Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців"* від 15 травня 2003 р. банк набуває статусу юридичної особи і отримує свідоцтво про державну реєстрацію юридичної особи єдиного зразка лише з

моменту його державної реєстрації у порядку, встановленому зазначеним Законом. На сьогодні банк набуває статусу юридичної особи після внесення законодавчо визначених відомостей про банк до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

У ч. 1 ст. 14 Закону України "Про банки і банківську діяльність" визначено вичерпний перелік осіб, які можуть бути учасниками банку. Ними можуть бути юридичні і фізичні особи, резиденти та нерезиденти, а також держава в особі Кабінету Міністрів України або уповноважених ним органів. Згідно зі ст. 7 Закону України "Про банки і банківську діяльність", визначено специфіку функціонування державних банків як суб'єктів господарювання: це стосується положень про умови та порядок створення державних банків, утворення та компетенцію органів управління та умов перетворення державного банку в інший банк, заснований на недержавній формі власності.

Юридична чи фізична особа, яка має намір придбати істотну участь у банку або збільшити її таким чином, що така особа прямо чи опосередковано володітиме чи контролюватиме 10, 25, 50 та 75% статутного капіталу чи матиме права голосу придбаних акцій (паїв) в органах управління банку, зобов'язана отримати письмовий дозвіл НБУ. Власники істотної участі в банку повинні мати бездоганну ділову репутацію та задовільний фінансовий стан. Учасниками банку **не можуть бути** юридичні особи, в яких банк має істотну участь, об'єднання громадян, релігійні чи благодійні організації. Учасниками банку не можуть бути юридичні особи, щодо яких неможливо встановити їхніх власників і джерела коштів, за рахунок яких такі юридичні особи здійснюють внески до статутного капіталу або купують акції банків.

У законодавстві встановлено певні **обмеження**, щодо зайняття керівних посад в банках. Не можуть бути

керівниками банку особи, які займали посади Голови НБУ, заступників Голови НБУ, керівників структурних підрозділів, які за посадою входили до складу Правління НБУ, та членів Ради НБУ, якщо з дня припинення їх повноважень не минув один рік.

Керівниками банків **не можуть бути** члени Кабінету Міністрів України, керівники центральних та інших органів державної влади, військовослужбовці, посадові особи органів прокуратури, суду, державної безпеки, внутрішніх справ, господарського суду, державного нотаріату, а також посадові особи органів державної влади, крім випадків, коли державні службовці здійснюють функції щодо управління акціями (частками, паями), які належать державі і захищають інтереси держави в раді товариства (спостережній раді) або ревізійній комісії товариства; депутати, особи, яким заборонено займатися зазначеною діяльністю за вироком суду, а також особи, які мають непогашену судимість.

На керівні посади в банках також **не можуть бути призначені** особи, які не мають бездоганної ділової репутації, професійні та управлінські здібності яких не відповідають вимогам закону, в тому числі:

- які не виконали зобов'язань з оплати боргу щодо будь-якого банку або іншої фізичної чи юридичної особи;
- незаконні дії яких у минулому призвели до банкрутства або ліквідації банку чи іншої юридичної особи;
- які були звільнені на вимогу НБУ.

НБУ встановлює мінімальний розмір статутного капіталу на день реєстрації банку. Статутний капітал банку формується за рахунок власних коштів акціонерів або паїв учасників шляхом грошових внесків. Грошові внески для формування та збільшення статутного капіталу банку резиденти України здійснюють у гривнях, а нерезиденти – в іноземній вільно конвертованій валюті або у гривнях.

Статутний капітал банку не повинен формуватися з непідтверджених джерел. Заборонено використовувати для формування капіталу банку бюджетні кошти, якщо такі кошти мають інше цільове призначення, а також кошти, одержані в кредит чи під заставу.

Уся діяльність зі створення банку здійснюється в кілька етапів. На першому етапі засновники або їх організаційна група готують проекти всіх документів, необхідних для реєстрації. При цьому визначається організаційно-правова форма діяльності майбутнього банку, у вигляді якої він буде функціонувати. Далі засновники визначають розмір статутного капіталу, необхідного для забезпечення нормальної діяльності комерційного банку і достатнього для запланованого обсягу операцій. Розмір статутного капіталу не може бути меншим за мінімальну величину, встановлену НБУ.

Після визначення розміру статутного капіталу виконуються безпосередні операції щодо його формування шляхом проведення відкритої передплати на акції чи паї. Акціонери та учасники банку повинні до дня скликання установчих зборів та державної реєстрації банку сплатити кошти в розмірі не менше 30% номінальної вартості акцій/часток (але не менше розміру, передбаченого *ст. 31 Закону України "Про банки і банківську діяльність"*) і оплатити повну вартість акцій/часток у строки, передбачені установчими документами, але не пізніше 12 місяців з часу державної реєстрації банку.

Після накопичення необхідної суми статутного капіталу, визначеної засновницькою угодою, засновники комерційного банку скликають установчі збори, за рішенням яких оформлюють всі належні документи, необхідні для реєстрації банку.

Для державної реєстрації комерційного банку уповноважені засновниками банку особи подають до територіального управління НБУ за місцем створення банку **такі документи**:

- заяву про реєстрацію банку за підписом голови ради або уповноваженої особи, призначеної відповідальною за реєстрацію банку установчими зборами;

- установчий договір (крім державного банку), підписаний засновниками банку та засвідчений їхніми печатками;

- статут банку, затверджений установчими зборами і підписаний головою правління банку;

- рішення про створення банку (протокол установчих зборів) або постанову Кабінету Міністрів України про створення державного банку;

- бізнес-план, що визначає види діяльності, які банк планує здійснювати на найближчий рік, та стратегію діяльності банку на найближчі три роки згідно зі встановленими в НБУ вимогами;

- інформацію про фінансовий стан учасників, які матимуть істотну частку в банку. У разі, коли засновником банку є юридична особа, надається інформація про членів ради директорів і осіб, які мають істотну частку в ній;

- копію платіжного документа про внесення плати за реєстрацію банку;

- бухгалтерську і фінансову звітність за останні чотири звітних періоди (квартали) для учасників – юридичних осіб, які матимуть істотну участь у банку;

- довідку Державної фіскальної служби про доходи за останній звітний період (рік) для учасників – фізичних осіб, які матимуть істотну участь у банку;

- відомості про кількісний склад спостережної ради, правління (ради директорів), ревізійної комісії;

- нотаріально завірнені копії установчих документів учасників, які є юридичними особами та матимуть істотну участь у банку;

- копії звіту про проведення приватного розміщення акцій – для банку, який створюється у формі публічного акціонерного товариства;

- відомості про професійну придатність та ділову репутацію голови та членів правління (ради директорів) і головного бухгалтера банку.

НБУ у тижневий термін з дати подання документів для державної реєстрації банку відкриває тимчасовий рахунок для накопичення підписних внесків засновників та інших учасників банку.

З метою контролю за діяльністю комерційних банків територіальне управління НБУ за місцем розташування банку в місячний строк з дати отримання повного пакета документів готує висновок про загальну оцінку фінансового стану, платоспроможність і репутацію засновників банку, наявність власних коштів для внесення до статутного капіталу банку і підтвердження внесення на тимчасовий рахунок банку коштів до статутного капіталу кожним засновником у передбачених законом розмірах, наявність приміщення, придатного для розміщення банку та будівництва касового вузла, професійну придатність і репутацію голови виконавчого органу (правління) та головного бухгалтера і погодження їх призначення, відповідність установчих документів банку вимогам чинного законодавства і нормативним актам НБУ.

Повний пакет установчих документів комерційного банку і висновок територіального управління НБУ подаються до НБУ. Документи для реєстрації банку розглядаються *Департаментом з питань реєстрації та ліцензування банків НБУ* і подаються до *Комісії з питань нагляду та регулювання діяльності банків НБУ*. Рішення про державну реєстрацію банку приймається Правлінням НБУ не пізніше як у тримісячний строк з часу подання повного пакета передбачених законом документів.

У разі прийняття НБУ позитивного рішення реєстрація комерційних банків здійснюється шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру банків. Важливим моментом у процесі державної реєстрації банку є також внесення до Єдиного державного

реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців законодавчо визначених відомостей про банк як юридичну особу, після чого він набуває статусу юридичної особи й отримує свідоцтво про державну реєстрацію.

НБУ може відмовити в державній реєстрації комерційному банку в разі: порушення порядку створення банку; невідповідності установчих документів банку законодавству України; у разі подання неповного пакета документів, необхідних для державної реєстрації банку, або коли ці документи не відповідають вимогам чинного законодавства; у випадку, коли в НБУ є докази, що підтверджують відсутність бездоганної ділової репутації чи відсутність задовільного фінансового стану принаймні одного із засновників, що мають істотну участь у банку, відсутність професійної придатності та бездоганної ділової репутації голови виконавчого органу і головного бухгалтера банку, а також членів виконавчого органу, якщо вони не відповідають вимогам НБУ.

Про відмову в державній реєстрації комерційного банку НБУ приймає мотивоване рішення. Засвідчена НБУ копія рішення про відмову в реєстрації банку надсилається уповноваженій особі банку рекомендованим листом або вручається під розписку. Рішення про відмову в державній реєстрації комерційного банку може бути оскаржено в судовому порядку.

Комерційні банки зобов'язані у місячний строк повідомляти НБУ про зміни і доповнення, що вносяться до установчих документів, з поданням нотаріально засвідчених копій змінених документів.

Комерційні банки можуть відкривати на території України та за її межами **філії і представництва** банків за згодою НБУ. Філії та представництва банків не є юридичними особами, але мають свої положення і виступають від імені головного банку. Філія має свій рахунок та здійснює банківські операції, передбачені її положенням від імені банку. Представництво банку

фінансується головним банком, від якого воно виступає, але не має права здійснювати банківську діяльність і виконує представницькі функції.

Філії банків відкриваються за угодою з НБУ на підставі **таких документів**:

- клопотання банку про відкриття філії із зазначенням місцезнаходження та основних видів діяльності філії;
- рішення спостережної ради банку про відкриття філії;
- положення про філію, яке затверджене спостережною радою банку;
- інформації про керівника та головного бухгалтера філії.

Реєстрація філії банку здійснюється НБУ протягом одного місяця з моменту надання усіх необхідних документів шляхом внесення відповідної інформації до Державного реєстру банків. НБУ з ряду підстав може відмовити у наданні згоди на відкриття філії.

Правила НБУ встановлюють деякі особливості державної реєстрації **банків з іноземним капіталом**. В Україні банком з іноземним капіталом визначається банк, в якому частка капіталу, що належить хоча б одному іноземному інвестору, становить не менше 10 відсотків. Засновниками таких банків можуть бути іноземні юридичні та фізичні особи або ж вони можуть створюватися за участю і українських, й іноземних юридичних і фізичних осіб (спільні банки).

Для створення банку з іноземним капіталом його засновники зобов'язані отримати **попередній дозвіл НБУ**. Для отримання попереднього дозволу для створення банку з іноземним капіталом до НБУ подаються **такі документи**:

- клопотання про надання попереднього дозволу;
- інформацію про склад засновників, їх ділову репутацію та наявність необхідних коштів для заснування банку;

- дозвіл іноземного контролюючого органу на участь у створенні банку в Україні або письмове запевнення іноземного засновника про відсутність у законодавстві країни його походження вимог щодо отримання такого дозволу;

- інформацію про андерайтера та його ділову репутацію.

Крім документів, що подають українські засновники для утворення комерційного банку, **іноземні юридичні особи подають:**

- нотаріально засвідчену за місцем видачі копію рішення уповноваженого органу управління іноземного інвестора про участь у створенні банку в Україні;

- письмову згоду на участь іноземного інвестора у банку в Україні, видану державним або іншим уповноваженим контролюючим органом країни, в якій зареєстровано головний офіс іноземного інвестора, або письмове запевнення іноземного інвестора про відсутність вимог щодо попередньої згоди на здійснення інвестицій за кордон;

- нотаріально засвідчений за місцем видачі витяг з торгового (банківського) реєстру або інший офіційний документ, що підтверджує реєстрацію іноземного учасника в країні, де зареєстровано головний офіс іноземного інвестора.

Іноземні інвестори – фізичні особи для створення комерційного банку подають:

1) письмову згоду на участь іноземного інвестора у банку в Україні, видану державним чи іншим уповноваженим контролюючим органом країни, або письмове запевнення іноземного інвестора про відсутність вимог законодавства країни його перебування щодо попередньої згоди на здійснення інвестиції за кордон;

2) анкети, яка має містити, зокрема, інформацію про відсутність судимості.

Ці документи мають бути нотаріально завірені за місцем їх видачі та легалізовані (підтверджені) в установленому порядку, якщо інше не передбачено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Іноземні засновники подають також завірені переклади українською мовою всіх документів, викладених іноземною мовою, разом з оригіналами. Крім того, до зазначеного переліку документів додається ліцензія НБУ на створення банку за участю іноземних юридичних і фізичних осіб.

Отже, процес створення комерційних банків є досить складною процедурою, пов'язаною з оформленням численних документів, підбором кваліфікованих кадрів, вибором відповідного приміщення, забезпеченням його необхідним обладнанням тощо.

Припинення діяльності комерційного банку згідно зі *статтями 104-111 ЦК України* відбувається шляхом **ліквідації** або **реорганізації**. У разі ліквідації комерційного банку припиняється його діяльність як юридичної особи з ліквідацією його справ і майна. Банк перестає існувати.

У *главі 5 Закону України "Про банки і банківську діяльність"* детально визначено способи та умови **реорганізації** комерційного банку, зміст рішення про реорганізацію банку. Реорганізація банку здійснюється добровільно (за власною ініціативою за рішенням власників банку), а у разі призначення тимчасової адміністрації – за рішенням НБУ або рішенням тимчасового адміністратора, погодженим з Національним банком України, або ж примусово за рішенням НБУ. Реорганізація може здійснюватися шляхом **злиття, приєднання, поділу, виділення, перетворення**.

Злиття означає припинення діяльності двох або кількох банків як юридичних осіб та передачу належних їм майна, коштів, прав та обов'язків новоствореному банку.

Приєднання означає припинення діяльності одного банку як юридичної особи та передачу належних йому майна, коштів, прав та обов'язків іншому банку (на правах філії чи без відкриття філії).

Угода про злиття або приєднання укладається банками у письмовій формі і набирає законної сили з моменту затвердження її більшістю у дві третини голосів акціонерів на загальних зборах кожного з банків.

Поділ передбачає припинення діяльності одного банку як юридичної особи та передачу належних йому майна, коштів, прав та обов'язків у відповідних частинах до декількох банків, які створюються внаслідок реорганізації цього банку шляхом поділу.

Виділення означає перетворення банку як юридичної особи та передачу за розподільним актом певної частини належного йому майна, коштів, прав та обов'язків до іншого банку, який створюється внаслідок реорганізації.

Перетворення передбачає зміну організаційно-правової форми банку, тобто зміну його юридичного статусу. Підставами для реорганізації банку цим способом є переорієнтація напрямів діяльності, збитковість окремих філій, необхідність зміни умов капіталізації та управління тощо. У разі перетворення банку з одного виду на інший до новоствореного банку переходять всі майнові права і обов'язки банку, що реорганізується.

У разі реорганізації всі права та обов'язки банку переходять до правонаступника – іншої юридичної особи.

Порядок припинення діяльності комерційних банків визначено законами України *"Про банки і банківську діяльність"*, *"Про акціонерні товариства"*, *"Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом"* та іншими нормативними актами.

Ліквідація комерційного банку може відбуватися як в добровільному, так і примусовому порядку. Добровільна ліквідація здійснюється тільки за рішенням загальних

зборів засновників. Примусова ліквідація комерційного банку може відбуватися у разі порушення банківського законодавства, здійснення ризикованих операцій, що призвело до значної втрати активів або доходів та настання ознак неплатоспроможності банку. У цих випадках НБУ має право відкликати ліцензію та ініціювати процедуру ліквідації банку.

У главі 16 *Закону України "Про банки і банківську діяльність"* передбачено особливості процедури ліквідації банків. Банк може бути ліквідований з ініціативи власників банку та з ініціативи НБУ (у тому числі за заявою кредиторів).

Ліквідація банку з **ініціативи власників** здійснюється згідно із законодавством України про господарські товариства з урахуванням особливостей, передбачених *Законом України "Про банки та банківську діяльність"*, та за згодою Національного банку України.

Національний банк України зобов'язаний протягом двох днів після прийняття рішення про ліквідацію банку повідомити про це *Фонд гарантування вкладів фізичних осіб*.

Ліквідація банку з **ініціативи НБУ** здійснюється відповідно до банківського законодавства. Право звернення до господарського суду із заявою про визнання банку неплатоспроможним та його ліквідацію мають: а) кредитори банку; б) НБУ.

Кредитори банку направляють рекомендованим листом до територіального управління НБУ за місцезнаходженням зазначеного банку заяву про ліквідацію банку у разі настання ознак неплатоспроможності банку з доданням документально підтверджених доказів наявності невиконаних грошових зобов'язань банку перед ними. Якщо протягом одного місяця з дня направлення заяви зазначені особи не отримали відповіді НБУ, вони мають право звернутися до суду із заявою про визнання банку неплатоспроможним. У

разі підготовки справи до розгляду суддя отримає обґрунтований висновок НБУ щодо доцільності ліквідації банку або рішення НБУ про відкликання банківської ліцензії та призначення ліквідатора. НБУ зобов'язаний надати один із зазначених документів протягом місяця з дня отримання запиту суду.

Якщо банк-боржник **неспроможний** виконати свої зобов'язання згідно з рішенням суду про примусове стягнення протягом 6 місяців, і за цей час не досягнуто домовленостей щодо реструктуризації визначеного боргу, НБУ зобов'язаний відкликати ліцензію та ініціювати процедуру ліквідації банку. Справу про визнання банку неплатоспроможним за заявою кредиторів банку може бути порушено лише після відкликання банківської ліцензії. Після відкликання банківської ліцензії санація банку не допускається.

Орган, який ініціював рішення про ліквідацію, призначає ліквідатора. Ліквідатор розпочинає виконання обов'язків негайно після відкликання ліцензії. Протягом одного місяця з дня прийняття справи до розгляду суд повинен визначатися стосовно позову про ліквідацію банку.

Єдиним питанням, що приймається до розгляду судом у справі про ліквідацію банку, є висновок НБУ щодо доцільності ліквідації банку та відповідність застосування процедури ліквідації з боку НБУ. У своєму рішенні суд повинен підтвердити кандидатуру ліквідатора або призначити того, який відповідає вимогам закону. Єдиною підставою відхилення кандидатури ліквідатора, призначеного НБУ, може бути наявність конфлікту інтересів, який став відомий суду.

Розгляд справи в суді щодо ліквідації банку не зупиняє діяльності ліквідатора, призначеного НБУ. Процедура ліквідації банку має бути завершена **не пізніше як за 2 роки з дня відкликання ліцензії**. НБУ має право

продовжувати процедуру ліквідації банків на термін до двох років.

Ліквідатор здійснює опублікування відомостей про відкриття ліквідаційної процедури у газеті "Урядовий кур'єр" чи "Голос України" за рахунок банку. Протягом одного місяця з дня опублікування оголошення про відкриття ліквідаційної процедури кредитори мають право заявити ліквідатору про свої вимоги до банку.

Ліквідатор протягом 3 місяців від дня опублікування оголошення про початок ліквідаційної процедури **здійснює заходи для задоволення вимог кредиторів**. Майно, на яке звертається стягнення під час ліквідаційної процедури, оцінюється ліквідатором у порядку, встановленому законодавством України. Для майна, яке продається з аукціону, оціночна вартість є початковою. Після проведення інвентаризації та оцінки майна банку ліквідатор розпочинає продаж майна на відкритих торгах, якщо НБУ не встановлює інший порядок його продажу.

Відповідно, процедури вимоги кожної наступної черги задовольняють у міру того, як надходять на рахунок кошти від продажу майна банку, після повного задоволення вимог попередньої черги. У разі недостатності коштів, одержаних від продажу майна банкрута, для повного задоволення всіх вимог однієї черги вимоги задовольняють пропорційно сумі вимог, що належить кожному кредиторів однієї черги. У разі відмови кредитора від задоволення визнаної в установленому порядку вимоги ліквідатор не враховує суму грошових вимог цього кредитора. Майно, що залишилось після задоволення вимог кредиторів, передається власникам, а майно державних банків – відповідному органу приватизації для наступного продажу.

З дня прийняття рішення про відкликання ліцензії та призначення ліквідатора:

1) припиняються повноваження загальних зборів, спостережної ради і правління банку та тимчасового

адміністратора, який негайно передає ліквідатору всі справи;

2) банківська діяльність банку завершується закінченням технологічного циклу конкретних операцій у разі, якщо це сприятиме збереженню або збільшенню ліквідаційної маси;

3) строк виконання всіх грошових зобов'язань банку та зобов'язання щодо сплати податків і зборів вважається таким, що настав;

4) припиняється нарахування процентів, неустойки (штрафу, пені) та інших економічних санкцій за всіма видами заборгованості банку;

5) відомості про фінансове становище банку перестають бути конфіденційними чи становити банківську таємницю;

6) укладання угод, пов'язаних з відчуженням майна банку чи передачею його майна третім особам, допускається лише в порядку, передбаченому законодавством;

7) скасовується арешт, накладений на майно (у тому числі на власні кошти банку на його рахунках) банку чи інші обмеження щодо розпоряджання його майном. Накладення нових арештів або інших обмежень щодо розпоряджання майном банкрута не допускається;

8) вимоги за зобов'язаннями банку, що виникли під час проведення ліквідації, можуть пред'являтися тільки в межах ліквідаційної процедури.

Ліквідатор із дня свого призначення здійснює такі повноваження щодо здійснення ліквідаційної процедури банку: приймає під своє відання майно банку; вживає заходів щодо забезпечення його збереження; виконує функції з управління та розпорядження майном банку; здійснює інвентаризацію та оцінювання майна банку згідно із законодавством; має право відчужувати активи та (або) зобов'язання банку; виконує повноваження органів управління банку; очолює ліквідаційну комісію та формує

ліквідаційну масу; пред'являє до третіх осіб вимоги щодо повернення дебіторської заборгованості банку, у тому числі через судові органи; має право отримувати кредит для виплати вихідної допомоги працівникам, які звільняються внаслідок ліквідації банку; з дня відкриття ліквідаційної процедури повідомляє працівників банку про звільнення та здійснює його; заявляє заперечення за заявленими до банку вимогами кредиторів; заявляє відмову від виконання договорів та розриває їх; реалізує майно банку для задоволення вимог, включених до реєстру вимог кредиторів, та ін.

З дня призначення ліквідатора до нього переходять **права керівника** (органів управління) банку. Протягом трьох днів з дня призначення ліквідатора керівники банку забезпечують передачу ліквідатору бухгалтерської та іншої документації банку, печаток і штампів, матеріальних та інших цінностей банку. У разі ухиляння від виконання зазначених обов'язків винні особи несуть відповідальність згідно з вимогами чинного законодавства України. При виконанні своїх обов'язків ліквідатор за своїм статусом прирівнюється до представника НБУ. Будь-яка особа, що навмисно перешкоджає доступу ліквідатора до банку, його активів, книг, записів, документів, несе адміністративну або кримінальну відповідальність. Правоохоронні органи зобов'язані надавати допомогу ліквідатору в його роботі на підставі письмового звернення.

Ліквідація банку вважається завершеною, а банк ліквідованим **з моменту внесення запису** про це до Державного реєстру банків (після ухвалення звіту ліквідатора). Враховуючи вимоги ч. 5 ст. 111 ЦК України та Закону України *"Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців"*, банк як юридична особа є ліквідованим з дня внесення до Єдиного державного реєстру юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців запису про припинення банку як юридичної особи.

4.3. Організаційна структура та управління комерційним банком

Для ефективної роботи комерційного банку важлива його оптимальна **організаційна структура**.

Внутрішня організаційна структура комерційного банку формується за ustalеними принципами, основними з яких є такі:

а) структура банку підпорядковується стратегії розвитку банку;

б) в банку передбачається унормоване розмежування функціональної компетенції підрозділів;

в) структура банку визначається з урахуванням можливостей розвитку мережі банку та перспектив його діяльності на певних сегментах фінансового ринку;

г) структура банку зумовлює наявність системи кваліфікаційних вимог до банківських працівників, які повинні відповідати рівню тих завдань, що на них покладаються.

У практиці банківської діяльності існують **два підходи** побудови організаційної структури банку: *функціональна і за видами надання тих чи інших банківських послуг*. Більшість сучасних банків застосовують змішані організаційні структури, поєднуючи обидва підходи.

У разі **функціональної організації структури** банку діє принцип універсальності. Банк виконує широкий спектр операцій, в ньому створюються підрозділи, що виконують спеціалізовані функції: кредитування, інвестування, розрахунково-касові операції та облік, трастові операції, міжнародні розрахунки та ін. Кожний підрозділ має чітко визначені завдання і обов'язки. Для цієї структури банку характерна ієрархічність рівнів управління, за якої кожний нижчий рівень контролюється вищим і підпорядковується йому.

У разі організаційної структури банку, побудованій **на принципі надання клієнтам різноманітних банківських послуг**, функції управління для здійснення відповідних операцій передаються певним керівникам, які є спеціалістами у даній сфері банківської діяльності. У таких банках створюються підрозділи для надання комерційних, споживчих, сільськогосподарських кредитів, позик під нерухомість тощо. Така структура дає змогу поліпшити координацію роботи всіх підрозділів банку і дає змогу з урахуванням конкуренції розробляти нові види банківських послуг, вдосконалювати технології для більш повного задоволення потреб клієнтів.

Зважаючи на те, що вибір організаційної структури банку залежить від його стратегічних цілей і необхідності ефективного вирішення важливих завдань спеціалізації і концентрації, в практиці дедалі частіше застосовується **змішаний підхід** до побудови організаційної структури банку.

В організаційній структурі банку реалізуються його завдання, безпосередньо пов'язані з виконанням поставлених перед банком цілей, як наприклад: кредитування, інвестування, трастові, розрахунково-касові операції, міжнародні розрахунки, а також депозитні та валютні операції. Кількість департаментів банку залежить від розміру і характеру діяльності банку, обсягів та складності банківських операцій і різноманітності наданих клієнтам послуг.

Організаційна й управлінська структура комерційного банку регламентується його статутом. У *ст. 16 Закону України "Про банки і банківську діяльність"* про статут банку зазначено, що в статуті мають міститися такі відомості: найменування банку; його місцезнаходження; організаційно-правова форма; види діяльності, які має намір здійснювати банк; розмір та порядок формування статутного капіталу банку, види акцій банку, їхня номінальна вартість, форми випуску акцій, кількість акцій,

що купуються акціонерами; структура управління банком, органи управління, їх компетенція та порядок прийняття рішень; порядок реорганізації та ліквідації банку; порядок внесення змін та доповнень до статуту банку; розмір та порядок утворення резервів та інших загальних фондів банку; порядок розподілу прибутків та покриття збитків; положення про аудиторську перевірку банку; положення про органи внутрішнього аудиту банку.

Органами управління банку є загальні збори учасників, спостережна рада, правління (рада директорів) банку, а органами управління державного банку є Наглядова рада і Правління банку.

Вищим органом управління банку є загальні збори учасників, які скликаються для вирішення таких питань:

- визначення основних напрямів діяльності банку та затвердження звітів про їх дотримання;
- внесення змін та доповнень до статуту банків;
- зміни розміру статутного капіталу банку;
- призначення і звільнення голів та членів спостережної ради банку, ревізійної комісії;
- затвердження річних результатів діяльності банку, включаючи його дочірні підприємства, затвердження звітів та висновків ревізійної комісії та зовнішнього аудитора;
- розподілу прибутку;
- припинення діяльності банку, призначення ліквідатора, затвердження ліквідаційного балансу.

Ці питання належать до виключної компетенції загальних зборів учасників. Однак статутом банку до компетенції загальних зборів учасників можуть бути віднесені й інші питання.

Загальне керівництво діяльністю банку здійснює **спостережна рада** банку, яка має такі повноваження:

- призначає і звільняє голову та членів правління (ради директорів) банку;
- контролює діяльність правління (ради директорів) банку;

- призначає зовнішнього аудитора;
- встановлює порядок проведення ревізій та контролю за фінансово-господарською діяльністю банку;
- приймає рішення щодо покриття збитків;
- приймає рішення про створення, реорганізацію і ліквідацію дочірніх підприємств, філій та представництв банку, затвердження їх статутів та положень;
- затвердження договорів, укладених на суму, що перевищує вказану в статуті банку;
- затверджує умови оплати праці та матеріального стимулювання членів правління банку;
- готує пропозиції щодо питань, які виносяться на загальні збори учасників;
- здійснює інші повноваження, делеговані загальними зборами учасників банку.

Спостережна рада банку несе відповідальність за стратегію і політику управління ризиками, ефективність системи внутрішнього контролю. Повноваження і порядок її роботи визначаються статутом банку чи положенням про раду банку, що затверджуються загальними зборами учасників банку. Спостережна рада банку складається з членів, які обираються загальними зборами учасників з числа учасників банку або їх представниками. Члени спостережної ради не повинні входити до складу правління та ревізійної комісії.

Безпосереднє керівництво поточною діяльністю комерційного банку здійснює **правління**, яке є виконавчим органом банку. Правління банку діє від імені банку і підзвітне загальним зборам учасників та спостережній раді банку. Правління банку діє на підставі положення, що затверджується загальними зборами чи спостережною радою банку.

Правління банку має такі повноваження:

- попередньо обговорює всі питання, що підлягають розгляду загальними зборами учасників і спостережною радою банку, готує для цього необхідні матеріали, планує

роботу, організовує виконання рішень загальних зборів і ради банку;

- розглядає питання організації кредитування, фінансування, розрахунків, грошового обігу, касового обслуговування, зберігання грошей і цінностей банку, обліку й звітності, внутрішньобанківського контролю, зовнішньоекономічної діяльності, роботи з цінними паперами, участі у спільних підприємствах, забезпечення інтересів клієнтів та інші;

- займається формуванням фондів, необхідних для статутної діяльності банку;

- приймає рішення про випуск, умови і порядок реалізації акцій та інших паперів, затвердження результатів підписки на акції. За погодженням з радою банку визначає розмір дивідендів, приймає рішення про нарахування та сплату дивідендів за акціями банку з наступним затвердженням на загальних зборах учасників;

- здійснює контроль за додержанням законодавства банком та його установами, за правильним виконанням банківських операцій та результатами діяльності;

- вирішує питання добору, розміщення, підготовки та перепідготовки персоналу;

- визначає організаційну структуру банку;

- розглядає проекти наказів та інструкцій і приймає рішення щодо них;

розглядає матеріали ревізій, перевірок, а також звіти керівників установ банку і приймає рішення щодо них;

- виносить рішення про притягнення до матеріальної відповідальності посадових осіб банку;

- несе відповідальність за ефективність своєї роботи згідно статуту банку.

Правління вирішує всі питання діяльності банку, крім тих, що належать до компетенції загальних зборів учасників і спостережної ради банку, а також виконує передані йому загальними зборами повноваження.

Органами контролю банку є ревізійна комісія та служба внутрішнього аудиту банку. Контроль за фінансово-господарською діяльністю банку здійснює **ревізійна комісія банку**, яка обирається загальними зборами учасників банку з числа учасників або їх представників. Ревізійна комісія підзвітна загальним зборам учасників банку.

Ревізійна комісія має такі повноваження:

- 1) контролює дотримання банком законодавства України і нормативно-правових актів НБУ;
- 2) розглядає звіти внутрішніх і зовнішніх аудиторів і готує відповідні пропозиції загальним зборам учасників;
- 3) вносить на розгляд загальних зборів учасників або спостережної ради банку пропозиції щодо будь-яких питань, віднесених до компетенції ревізійної комісії, які стосуються фінансової безпеки і стабільності банку та захисту інтересів клієнтів.

Ревізійна комісія здійснює перевірку фінансово-господарської діяльності банку за дорученням загальних зборів учасників, спостережної ради банку або на вимогу учасника (учасників), які володіють у сукупності понад 10% голосів. Засідання ревізійної комісії проводяться за необхідністю, але не рідше одного разу на рік.

Позачергові засідання ревізійної комісії можуть скликатися спостереженою радою банку чи за ініціативою учасників, які володіють понад 10% голосів. Рішення приймаються більшістю голосів членів ревізійної комісії.

Повноваження ревізійної комісії банку визначаються статутом банку, а порядок її роботи – положенням про ревізійну комісію, що затверджується загальними зборами учасників банку.

Комерційні банки також створюють **службу внутрішнього аудиту**, яка є органом оперативного контролю спостережної ради банку.

Служба внутрішнього аудиту виконує такі функції:

- а) наглядає за поточною діяльністю банку;

б) контролює додержання законів, нормативно-правових актів НБУ та рішень органів управління банку;

в) перевіряє результати поточної фінансової діяльності банку;

г) аналізує інформацію та відомості про діяльність банку, професійну діяльність її працівників, випадки перевищення повноважень посадовими особами банку;

г) надає спостережній раді висновки та пропозиції за результатами перевірок;

д) виконує інші функції, пов'язані з наглядом та контролем за діяльністю банку.

Служба внутрішнього аудиту підпорядковується спостережній раді банку та звітує перед нею, діє на підставі положення, затвердженого спостережною радою. Служба внутрішнього аудиту має право на ознайомлення з усією документацією банку та здійснює нагляд за діяльністю будь-якого підрозділу банку. Служба внутрішнього аудиту уповноважена вимагати письмові пояснення від окремих посадових осіб банку щодо виявлених недоліків у роботі.

Таким чином, функції та повноваження органів управління банком нормативно розмежовані законодавчими та статутними актами.

4.4. Операції та послуги комерційних банків

Економічна роль комерційних банків виявляється в тому, що вони здатні здійснювати широке коло операцій і надають величезну кількість різноманітних послуг підприємствам, фірмам, населенню, державі. Концентруючи основну частину кредитних ресурсів та виконуючи широкий спектр банківських операцій і фінансових послуг, комерційні банки впливають на всі сторони господарського життя країни і тим самим забезпечують розвиток народного господарства.

Банківські операції є операціями для залучення грошових коштів та їх вкладення у позики, цінні папери і послуги, випуску в обіг і вилучення з нього грошей, для розрахунків, фінансування та кредитування капітальних вкладень, касового виконання державного бюджету тощо.

Відповідно до ст. 47 Закону України "Про банки і банківську діяльність" **на підставі банківської ліцензії** банки мають право здійснювати такі банківські операції:

- приймання вкладів (депозитів) від юридичних і фізичних осіб;

- відкриття та ведення поточних рахунків клієнтів і банків-кореспондентів, у тому числі переказ грошових коштів з цих рахунків за допомогою платіжних інструментів та зарахування коштів на них;

- розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик;

- операції з валютними цінностями;

- емісію власних цінних паперів;

- організацію купівлі та продажу цінних паперів за дорученням клієнтів;

- здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені (включаючи андерайтинг);

- операції за грошовими вимогами, надання гарантій за грошовими зобов'язаннями;

- надання фінансування під відступлення права грошової вимоги (факторинг) та пов'язане з цим ведення обліку грошових вимог до боржників, пред'явлення до сплати грошових вимог від імені клієнтів або від свого імені, а також інші операції, спрямовані на одержання коштів від боржника;

- лізингові операції;

- послуги з відповідального зберігання та надання в оренду сейфів для зберігання цінностей та документів;

- випуск, купівлю, продаж і обслуговування чеків, векселів та інших оборотних платіжних інструментів;

- випуск банківських платіжних карток і здійснення операцій з використанням цих карток;
- надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських операцій.

За умови отримання **письмового дозволу НБУ** банки також мають право здійснювати такі операції:

- 1) здійснення інвестицій у статутні фонди та акції інших юридичних осіб;
- 2) здійснення випуску, обігу, погашення (розповсюдження) державної та іншої грошової лотереї;
- 3) перевезення валютних цінностей та інкасацію коштів;
- 4) операції за дорученням клієнтів або від свого імені: з інструментами грошового ринку; з інструментами, що базуються на обмінних курсах та відсотках; з фінансовими ф'ючерсами та опціонами;
- 5) довірче управління коштами та цінними паперами за договорами з юридичними та фізичними особами;
- 6) депозитарну діяльність і діяльність з ведення реєстрів власників іменних цінних паперів.

НБУ встановлює порядок надання банкам дозволу на здійснення вищезазначених перших чотирьох операцій та визначає **умови**, за яких цей дозвіл надається, а саме:

- а) рівень регулятивного капіталу банку має відповідати вимогам НБУ, що підтверджується незалежним аудитором;
- б) банк не є об'єктом застосування заходів впливу;
- в) банком подано план, за яким він здійснюватиме таку діяльність, і цей план схвалений НБУ;
- г) НБУ дійшов висновку, що банк має достатні фінансові можливості і відповідних спеціалістів для здійснення такої діяльності.

Комерційні банки мають право здійснювати **також інші угоди** згідно із законодавством України.

Окрім *Закону України "Про банки і банківську діяльність"*, який регулює банківські операції, важливу

роль в регламентації окремих видів банківських операцій відіграють й інші нормативні акти, наприклад: закони України – від 2 жовтня 1992 р. "Про застава", від 16 грудня 1997 р. "Про фінансовий лізинг", від 5 квітня 2001 р. "Про обіг векселів в Україні" і "Про платіжні системи та переказ коштів в Україні"; від 5 червня 2003 р. "Про іпотеку"; Декрет Кабінету Міністрів України від 19 лютого 1993 р. "Про систему валютного регулювання і валютного контролю", тощо.

Створена сьогодні правова база не в повній мірі забезпечує ефективність банківського регулювання, яке має бути спрямоване на розширення спектру банківських послуг, безперебійне здійснення розрахунків, операцій в реальному секторі економіки, розроблення нових банківських продуктів.

У банківській практиці України, як правило, є **дві основні групи банківських операцій**, за допомогою яких залучаються банківські ресурси: **активні та пасивні**.

До **активних** належать операції, здійснюючи які банки забезпечують клієнтові можливість одержання необхідних йому коштів, і тим самим розміщують власний і залучений капітали. Це кредитні операції, пов'язані з наданням клієнтам різноманітних позик та їх погашенням, інвестиційна діяльність банків, тобто вкладання коштів у цінні папери підприємств усіх форм власності на відносно тривалий час, формування касових залишків та резервів, лізингові, факторингові, іпотечні, трастові операції.

Кредитування є основним видом активних операцій комерційних банків. Конкретні сфери застосування банківського кредиту визначаються залежно від його цільового призначення та складу учасників кредитних правовідносин. Ураховуючи **особливості позикових операцій** комерційних банків, **виділяють:**

- кредитування поточної діяльності підприємств, пов'язане із задоволенням їх потреб в оборотних коштах;

- кредитування інвестиційної діяльності підприємств, призначене для збільшення основних фондів, реконструкції та розширення виробництва;

- кредитування приватних осіб для задоволення різноманітних потреб споживчого характеру;

- кредитування держави для покриття бюджетного дефіциту. Важливою умовою кредитування є видача банками кредиту під забезпечення.

Формами забезпечення повернення кредитів є: застава, гарантія, страхування, право притримання у кредитора. Крім того, застосовують переуступку контрактів та дебіторської заборгованості, товарні запаси (сировина, напівфабрикати, комплектуючі вироби, готова продукція), шляхові документи, іпотеку (нерухоме майно, земля), цінні папери, майнові права, права вимоги, що належать заставодавцю, дорогоцінні метали та інші активи позичальника.

Щодо інвестиційних операцій комерційних банків, метою яких є отримання доходу і нарощування капіталу, то сфера їх застосування обмежена і це зумовлено різними факторами: недосконалістю чинного законодавства, нестабільністю економічного становища країни (інфляція, нерозвиненість ринку капіталів та його інфраструктури, дефіцит бюджету, державний борг тощо).

Комерційні банки можуть також здійснювати **інші види активних операцій: лізингові операції, факторинг і форфейтинг**. Відповідно до пунктів 6, 7 ст. 47 *Закону України "Про банки і банківську діяльність"* банки мають право придбавати на власні кошти засоби виробництва (певне майно – автомобілі, устаткування, транспортні засоби, обчислювальну техніку тощо) для передачі їх клієнтам в оренду. Така форма фінансово-кредитних відносин називається **лізингом** і в банківській практиці набула широкого поширення. На прохання клієнта банк купує певне майно і приймає на себе всі зобов'язання власника, включаючи відповідальність за збереження

майна, внесення страхових платежів, оплату податків. Клієнт, на прохання якого було куплене майно, підписує з банком строковий договір оренди, в якому визначаються, поряд з іншими умовами, розмір орендної плати і періодичність її внесення, можливість продажу клієнту устаткування після закінчення строку договору.

Отже, **лізинг** – це різновид довгострокового кредиту, який надається в натуральній формі і погашається клієнтом у розстрочку (*статті 292, 351 ЦК України*).

Розрізняють **фінансовий і оперативний лізинги**.

Фінансовий лізинг – це вид цивільно-правових відносин, що виникають з договору фінансового лізингу. Відповідно до *статей 1, 2 Закону України "Про фінансовий лізинг" від 11 грудня 2003 р.* за договором фінансового лізингу (далі – договір лізингу) лізингодавець зобов'язується набути у власність річ у продавця (постачальника) відповідно до встановлених лізингоодержувачем специфікації та умов і передати її у користування лізингоодержувачу на визначений строк не менше від одного року за встановлену плату (лізингові платежі). При цьому об'єкт лізингу передається на строк, протягом якого амортизується не менше як 75% його первісної вартості за нормами амортизації.

Оперативний лізинг – це господарська операція фізичної або юридичної особи, що передбачає відповідно до договору оперативного лізингу передачу орендарю майна, яке належить до категорії **основних фондів**, придбаного або виготовленого орендодавцем на інших, ніж передбачено фінансовим лізингом, умовах.

У разі здійснення таких операцій банки організовують одержання довгострокової позики в одного або у кількох кредиторів та отримують від орендаря додаткову винагороду.

Особливою банківською операцією є факторинг (*гл. 73 ЦК України*). **Факторинг** – це різновид торговельно-комерційної операції, яка поєднується з кредитуванням

його дебіторської заборгованості (несплаченими рахунками-фактурами клієнта у процесі реалізації ним товарів і послуг).

Факторинг – це придбання банком у клієнта термінових вимог платежу, пов'язаних з постачанням товарів або наданням послуг з прийняттям ризику виконання такої вимоги. **Факторинг – це уступка права вимоги** (цесія), що оформлюється відповідним чином укладеним договором між банком і клієнтом. Договір факторингу – це відплатний цивільний правочин, відповідно до якого фактор надає комплексні фінансові послуги з фінансування клієнта коштами під відступлення права грошової вимоги до боржника. За договором факторингу одна сторона (фактор) передає або зобов'язується передати грошові кошти в розпорядження другої сторони (клієнта) за плату, а клієнт відступає або зобов'язується відступити факторові своє право грошової вимоги до третьої особи – боржника (*ст. 1077 ЦК України*).

У цьому договорі банк зобов'язується не тільки стягувати борги, а й визначає власні функції щодо обслуговування боргу, передбачає аналіз кредитної спроможності боржників, інкасування, залікові операції, приймання на себе ризику несплати та ін. Договір факторингу є дійсним незалежно від угоди між клієнтом та його боржником про заборону або обмеження передавання грошової вимоги.

Клієнт, що продав дебіторський борг, отримує від банку гроші (готівка, переказ, оплата чека тощо) у розмірі 80-90% суми боргу, а залишені 10-20% банк тимчасово стягує у вигляді компенсації ризику до погашення боргу. Після погашення боргу банк повертає стягнену суму клієнту. За факторингові операції банк стягує з клієнта плату.

Різновидом факторингової операції є **форфейтинг** у формі коротко- і середньострокового кредитування

зовнішньоекономічних операцій шляхом купівлі комерційним банком векселів, акцептованих імпортером; тобто експортер переуступає банку свої вимоги до покупця. Форфейтинг передбачає перехід усіх ризиків до покупця векселя (банку), тому останній вимагає гарантій банку країни-імпортера. Перевагою форфейтинга є тверда ставка кредитування та простота оформлення переуступки векселів. У перспективі форфейтинг посяде належне місце серед банківських операцій.

До **пасивних операцій** належать такі, за допомогою яких банки формують свої ресурси для проведення кредитних та інших активних операцій, а саме – депозитні операції, відкриття та ведення рахунків клієнтів, отримання кредитів на міжбанківському ринку, випуск власних торгових зобов'язань (векселів і облігацій). Ефективна організація пасивних операцій банків сприяє забезпеченню нормальної банківської діяльності на комерційних засадах, регулюванню грошової маси в країні, успішному виконанню банками традиційних розрахунково-кредитних операцій, а також розширенню діапазону банківських послуг.

Діяльність сучасних комерційних банків не обмежується традиційними банківськими операціями, а охоплює значно ширший діапазон банківських послуг відповідно до потреб своїх клієнтів. **Банківські послуги** є видом діяльності комерційних банків, які виконують різні банківські операції за дорученням клієнтів (юридичних і фізичних осіб). Банківські послуги включають посередницькі, консультативні, розрахункові, довірчі (трастові) та інші послуги.

Серед **посередницьких послуг** найбільш поширеними є посередництво в одержанні клієнтом кредиту та в операціях з цінними паперами, валютою й майном. Посередництво в одержанні клієнтом кредиту наявне тоді, коли банк сам не має можливості задовольнити кредитну заявку клієнта. У цьому разі банк,

що обслуговує клієнта, за його проханням бере кредит в іншому банку і надає його клієнту під більш високий відсоток, аніж плата за придбані ресурси. Клієнт погоджується на таку операцію, тому що отриманий ним кредит в іншому комерційному банку часто обходиться значно дорожче, оскільки цей банк прагне компенсувати ризик надання кредиту, особливо незнайомому позичальнику. Посередницькі послуги в операціях з цінними паперами, валютою і майном здійснюються на підставі доручення від клієнта і укладаються з емітентом. Сьогодні заслуговує на увагу посередницька діяльність комерційних банків під час емісії, при розміщенні та організації вторинного обігу цінних паперів клієнтів.

Банківські послуги щодо торгівлі валютою мають на меті надання валюти клієнтам для забезпечення їхніх платежів і підтримання ліквідності у валюті: страхування ризиків знецінення коштів унаслідок зміни валютних курсів, отримання спекулятивного прибутку за рахунок зміни курсів валют.

Для забезпечення платіжної дисципліни важливого значення набувають **розрахунково-платіжні операції** банків, які передбачають ведення рахунків юридичних і фізичних осіб та здійснення розрахунків за їх дорученням, касове обслуговування клієнтів. Сьогодні дедалі ширше застосовується автоматизоване обслуговування клієнтів із використанням комп'ютерної системи ("Клієнт-Банк"), яка дає можливість контролювати стан рахунка та здійснювати платежі безпосередньо з офісу, а також одержувати різноманітну інформацію. З метою прискореного обслуговування клієнтів і максимальної для них зручності в банках впроваджено автоматизовану систему банківського обслуговування населення (АСБОН) на базі платіжних карток.

Серед перспективних видів діяльності комерційних банків особливе місце посідають **довірчі (трастові) послуги**, які передбачають управління майном та

виконання інших послуг в інтересах і за дорученням клієнта на правах його довіреної особи. Довірене управління майном пов'язано з виконанням робіт з обліку операцій, збереженням цінностей, розміщенням коштів, фінансовим аналізом тощо.

У переліку цих послуг є такі, як: а) розпорядження активами (насамперед портфелями цінних паперів, заставленим майном, коштами пенсійних фондів); б) тимчасове управління справами підприємства в разі його реорганізації або банкрутства; в) здійснення агентських послуг, що передбачають виплату дивідендів за акціями, відсотків за облігаціями; г) зберігання акцій з передовіреном правом голосу.

Під час виконання **агентських послуг** банк діє від імені і за дорученням клієнта на основі договору, укладеного на конкретний строк. Відмінність агентських послуг від довірчих полягає в тому, що у наданні агентських послуг клієнт не втрачає повноважень власника, а лише уповноважує банк на операції від імені власника.

Комерційні банки у наданні агентських послуг здійснюють операції із зберігання майна клієнтів та управління їх власністю, проводять інвестиційні та кредитні операції за дорученням власника, організовують оплату рахунків і податків, операції купівлі-продажу, оформлення та відновлення страхових полісів та інше юридичне обслуговування; виконують послуги із збереження цінностей і надають в оренду сейфи клієнтам, здійснюють операції із збереження цінних паперів з одночасним одержанням з них доходу, проводять погашення облігацій із закінченим строком дії, отримують кошти за заставними листами, провадять обмін цінних паперів, їхні купівлю та продаж.

У довірчій діяльності комерційні банки також приділяють важливу увагу обслуговуванню фізичних осіб, а саме: розпоряджаються спадщиною на підставі заповіту;

управляють майном клієнтів за дорученням; надають агентські послуги (збереження цінностей; надання в оренду сейфів клієнтам, управління активами за вказівкою клієнтів); забезпечують збереження майна недієздатних осіб, у тому числі неповнолітніх спадкоємців, здійснюють опікунство.

Крім довірчих послуг, пріоритетним напрямом банківської діяльності слід вважати і **консультаційно-інформаційні послуги**, тобто надання клієнтам кваліфікованих консультацій та інформації з різних аспектів управління фінансами та господарських, фінансових, правових, банківських питань, проблем ведення бізнесу тощо.

Серед перспективних консультаційних послуг зазначимо такі:

- консультації з питань застосування законодавчих і нормативних актів, що регламентують господарську діяльність;

- підготовка та правова експертиза господарських договорів, зовнішньоторговельних контрактів, установчих документів підприємств, документації на отримання ліцензій тощо;

- консультації з організації та ведення бухгалтерського обліку, складання фінансової та податкової звітності; бізнес-плану, кошторису, планування та контролю, калькуляції собівартості продукції, питань ціноутворення, організації розрахунків із партнерами по ринку;

- консультації з питань діяльності на фондовому та валютному ринках, прогнозування динаміки валютних курсів та стан обмінних курсів валют і котирування цінних паперів, інвестування коштів, маркетингу, управління активами фірм;

- консультації із загальних питань ведення бізнесу (збільшення капіталу підприємств, реорганізація, злиття та придбання інших компаній);

- збирання, аналітичне оброблення і надання клієнтам різноманітної інформації про тенденції розвитку економіки на макрорівні, фінансовий стан, особливості господарювання, місце контрагентів на ринку, поточну господарську кон'юнктуру, стан світових ринків різних товарів тощо.

У сучасних умовах у банківській практиці почали впроваджуватися нові технології в банківському обслуговуванні клієнтів – **система дистанційного банківського обслуговування**. Комерційні банки надають клієнтам такі послуги, як проведення банківських операцій "вдома" ("home banking"), в офісі та ін. – повсюди, де це зручно клієнту. Сьогодні виділено **чотири основні різновиди віддаленого банкінгу**:

1) телефонний банкінг, коли за допомогою звичайного чи мобільного телефону можна виконати безліч банківських операцій;

2) відеобанкінг – це телеміст, який працює між клієнтами і банком; за допомогою спеціальних пристроїв, обладнаних телемоніторами, клієнт може поспілкуватися із службовцем в банку і за його допомогою здійснити необхідні операції;

3) інтернет-банкінг, коли клієнти використовують цю систему для управління банківськими рахунками, можуть отримати повну інформацію про стан своїх рахунків, здійснювати банківські перекази, погашати заборгованість за кредитними картками тощо. Так, "Приватбанк" запровадив проект, у рамках якого власники міжнародних платіжних карток "Visa" та "Master Card" могли підключитися до системи інтернет-банкінгу "Приват 24" через мережу банкоматів по всій Україні;

4) ПК-банкінг, коли доступ до рахунку банку здійснюється за допомогою персонального комп'ютера (ПК) і прямого підключення до банківських серверів. В Україні ця система відома як "Банк-клієнт", що дає змогу

банку продавати, а клієнту отримувати максимальний спектр банківських послуг.

Крім запровадження нових банківських технологій пропонується створювати для клієнтів так звані зали самообслуговування, де клієнти зможуть здійснити низку самостійних банківських операцій. Надання банками нових фінансових послуг розширює клієнтську базу і пропозиції своїх продуктів, диктує нові методи і правила дистанційного обслуговування клієнтів.

В умовах фінансової кризи, коли банківська справа і банківська система потребують удосконалення, і у зв'язку зі входженням її у світову банківську систему відбувається процес розширення банківських операцій та послуг, поліпшення їх якості, ускладнення технологічних рішень. Розвиток банківських операцій та послуг сприяє диверсифікації ризиків, отриманню прибутку з нових джерел, поліпшує структуру балансу банків, їхню ліквідність. Розглянуті напрями розвитку ринку банківських послуг сприятимуть розширенню сфери діяльності комерційних банків, їх адаптації до нових умов ринку та зростаючих потреб клієнтів.

4.5. Правова основа банківського аудиту

У діяльності банківських установ особливу роль відведено аудиту – важливому інституту визначення достовірного стану фінансово-господарської діяльності банку. Банківський аудит є одним із видів аудиту.

Банківський аудит – це комплексна перевірка результатів фінансово-господарської діяльності банків та інших фінансово-кредитних установ, яка передбачає правове, економічне та бухгалтерське **оцінювання** фінансових звітів, що надаються для публікації або вищим організаціям.

Основною метою банківського аудиту є **визначення достовірності** бухгалтерської звітності, обліку, його

повноти і відповідності здійснюваних банками операцій чинному законодавству і нормативним актам НБУ.

Для банківських установ аудит також виконує такі завдання:

а) проведення аналізу фінансово-господарської діяльності, оцінювання активів і пасивів;

б) прогнозування результатів фінансово-господарської діяльності та розроблення рекомендацій щодо підвищення фінансової ліквідності;

в) постановку, відновлення і ведення бухгалтерського обліку;

г) консультування з питань фінансового, податкового, банківського та іншого господарського законодавства України;

д) навчання працівників;

е) підтвердження даних проспекту емісії цінних паперів;

є) здійснення інших аудиторських послуг із профілю діяльності аудиторських фірм (аудиторів).

Банківський аудит істотно відрізняється від інших видів аудиту (загального, інвестиційного, страхового) як за характером його здійснення, так і за методами проведення аудиторських перевірок. При цьому він базується на тій самій законодавчій основі, що й аудит названих вище видів.

Правове забезпечення аудиторської діяльності включає норми, які регулюють організаційне та методичне забезпечення аудиту, практичне виконання аудиторських перевірок та надання інших аудиторських послуг, відповідальність аудиторів та аудиторських фірм, сертифікацію аудиторської діяльності, статус Аудиторської палати України тощо. Правові основи здійснення аудиторської діяльності в Україні визначено *Законом України "Про аудиторську діяльність"*, що є фундаментальним законодавчим актом в цій сфері та визначає місце і роль аудиту в системі незалежного

фінансового контролю з метою захисту інтересів власника. Велике значення має також Закон України від 16 липня 1999 р. *"Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні"*, який поширює свою дію на всіх юридичних осіб, визначає питання організації бухгалтерського звіту у них та компетенцію власників з цього питання відповідно до законодавства та засновницьких документів. Крім загальних законів ряд важливих норм щодо застосування терміну "аудит" містяться в банківському законодавстві, в *Законі України від 20 травня 1999 р. "Про Національний банк України"* (п. 11 ст. 7; пункти 8-11 ст. 9; статті 69-70); в *Законі України від 7 грудня 2000 р. "Про банки і банківську діяльність"* (п. 5 статті 38, 45, 69, п. 2 ст. 70).

Специфіка проведення і оформлення аудиту, підготовка звітності фінансово-господарської діяльності в банках зумовили необхідність конкретизації питань правового регулювання аудиторської діяльності в нормативних актах, що видаються НБУ. Безпосередньо щодо банківського аудиту **НБУ прийняв такі документи:**

1) *Постанову Правління НБУ від 20 березня 1998 р. № 114 "Про затвердження Положення про організацію внутрішнього аудиту в банках України" та відповідні зміни до нього від 10 травня 2016 р.;*

2) *Постанову Правління НБУ від 17 листопада 2011 р. "Про затвердження Положення про порядок ведення Ресстру аудиторських фірм, які мають право на проведення аудиторських перевірок банків";*

3) *Постанову Правління НБУ від 06 квітня 2015 р. "Про затвердження Положення про Комітет з питань аудиту банків";*

4) *Постанову Правління НБУ від 9 вересня 2003 р. № 389 "Про затвердження Положення про порядок подання банками до Національного банку України аудиторських звітів (аудиторських висновків) за результатами щорічної перевірки фінансової звітності".*

Важливу роль в системі нормативного регулювання аудиторської діяльності відіграють стандарти – Національні стандарти аудиту, затверджені рішенням Аудиторської палати України 18 грудня 1998 р. Затверджені Аудиторською палатою України **нормативи є обов'язковими** для виконання підприємствами, банками і включають такі стандарти: договір на проведення аудиту, планування аудиту, документальне оформлення аудиту, аудиторські докази, аудиторська вибірка, перевірка дотримання вимог закону і нормативних актів при перевірці аудиту, порядок складання аудиторського висновку, знання бізнесу аудиту, контроль якості аудиторських послуг та ін.

Ці нормативи створено із застосуванням Міжнародних стандартів аудиту з урахуванням специфічних умов, пов'язаних з переходом України до ринкової економіки. Основне призначення цих нормативів полягає в закріпленні єдиних засадничих правил, що визначають нормативні вимоги до проведення і оформлення аудиту, до оцінювання якості аудиту, до порядку підготовки аудиторів та оцінки їх кваліфікації, а також в забезпеченні певних гарантій результативності аудиторської перевірки при їх дотриманні.

Правилами НБУ передбачено, що банки, починаючи з 2003 р., мають укладати угоди з аудиторськими фірмами, працівників яких сертифіковано за Міжнародними стандартами аудиту. У разі невиконання передбачених вимог, НБУ вимагатиме від банків проведення повторного аудиту за Міжнародними стандартами. Введення НБУ Міжнародних стандартів аудиту зумовлено необхідністю відповідності банківського нагляду НБУ загальним принципам ефективного банківського нагляду, розробленим Базельським Комітетом.

Дотримання національних нормативів аудиту і Міжнародних стандартів аудиту у процесі здійснення аудиторської діяльності гарантують певний рівень якості

аудиту і надійність його результатів, вони також є підставою в суді для доказу якості проведення аудиту і відповідальності аудиторів за якість аудиторської перевірки.

Безпосередньо регулювання аудиторської діяльності в банківській системі України покладено на НБУ, який здійснює сертифікацію аудиторів, аудиторську перевірку банків, приймає нормативні документи, що регулюють аудиторську діяльність у банківській сфері, забезпечує систематичний нагляд за організацією банківського аудиту та сприяє реалізації норм *Закону України "Про аудиторську діяльність"*. Сертифікацію аудиторів у банках здійснює Комітет з питань аудиту банків.

У п. 6 ст. 69 *Закону України "Про банки і банківську діяльність"* визначено складові банківського аудиту, а саме: фінансова звітність банків, що подається до НБУ, має щорічно перевірятися аудитором. Аудиторська перевірка банку здійснюється аудитором, який має сертифікат НБУ на аудиторську перевірку банківських установ.

Аудиторський звіт має містити такі реквізити:

- 1) баланс банку;
- 2) звіт про рахунки доходів та витрат;
- 3) звіт про рух капіталу;
- 4) таблицю строків активів та пасивів;
- 5) інформацію стосовно достатності резервів та капіталу банків;
- 6) інформацію стосовно адекватності бухгалтерського обліку, процедури внутрішнього аудиту та заходів контролю банку;
- 7) висновок про те, чи відображує наданий банком фінансовий звіт дійсний фінансовий стан банку.

Для перевірки і підтвердження достовірності річної фінансової звітності банки щорічно залучають професійну аудиторську організацію (аудитора), не пов'язану майновими інтересами з банком або його учасниками

(зовнішній аудит). Зовнішній аудитор затверджується загальними зборами учасників банку.

Аудиторська перевірка здійснюється відповідно до законодавства України на підставі договору, укладеного з аудиторською фірмою (аудитором).

До часу укладення договору про проведення аудиту банк зобов'язаний перевірити наявність в аудитора (керівника) аудиторської фірми права здійснювати аудит в банківських установах. Після завершення аудиту банк має отримати від аудитора (аудиторської фірми) аудиторський звіт (аудиторський висновок).

Аудиторський звіт (аудиторський висновок), який банк подає до НБУ (у тому числі до відповідного територіального управління НБУ), має бути складений відповідно до вимог законодавства України та стандартів. У складеному аудиторському звіті має міститися висновок про дійсний фінансовий стан банку та про підтвердження або аргументовану відмову від підтвердження аудитором (аудиторською фірмою) достовірності, повноти та відповідності законодавству України такої фінансової звітності банку. **Банк зобов'язаний публікувати річну фінансову звітність**, підтверджену аудитором, не пізніше 1 червня наступного за звітним року в газеті "Урядовий кур'єр" чи "Голос України".

Чинне законодавство передбачає **відповідальність аудиторів** за якість аудиторської перевірки. Заходи впливу застосовуються до аудиторів Комітетом з питань аудиту банків (далі – Комітет) на підставі:

- виявлення фактів невідповідності висновків аудитора щодо підтвердження фінансової звітності банків у результаті здійснення аудиту і звітів про перевірки банків, що були проведені за той самий звітний період відповідними рівнями системи банківського нагляду або самостійними структурними підрозділами центрального апарату НБУ;

- розглянутих аудиторських звітів та висновків про перевірку банків, що подаються до НБУ;
- інформації від Аудиторської палати України або державних контрольних і правоохоронних органів про неналежне виконання аудиторами своїх професійних обов'язків.

За неналежне виконання професійних обов'язків до аудитора Комітетом можуть застосовуватися такі заходи впливу як попередження, зупинення чинності сертифікату на строк до одного року або анулювання сертифікату, виключення з реєстру аудиторських фірм та аудиторів.

Сьогодні правове регулювання банківського аудиту в Україні багато в чому залежить від застосування Міжнародних стандартів аудиту та використання їх з метою гармонізації національного законодавства з правом Європейського Союзу. Використання Україною Міжнародних аудиторських стандартів у практичній діяльності сприятиме поглибленню міжнародної кооперації у сфері аудиту, поліпшенню якості національних стандартів, однозначному тлумаченню норм і стандартів аудиту.

4.6. Правова охорона банківської таємниці

Необхідною умовою нормального функціонування комерційних банків є збереження банківської таємниці. У законодавстві передбачено право банків на збереження таємниці операцій, рахунків та вкладів своїх клієнтів і кореспондентів та визначено ті підстави, за якими інформація щодо юридичних та фізичних осіб, яка містить банківську таємницю, може бути розкрита банками (*статті 60-62 Закону України "Про банки і банківську діяльність" та ст. 1076 ЦК України*).

Згідно зі ст. 1076 Цивільного кодексу України банк гарантує таємницю банківського рахунку, операцій за

рахунком і відомостей про клієнта. Відомості про операції та рахунки можуть бути надані тільки самим клієнтам або їхнім представникам. Іншим особам, у тому числі органам державної влади, їхнім посадовим і службовим особам, такі відомості можуть бути надані виключно у випадках і в порядку, встановлених законом про банки та банківську діяльність.

У разі розголошення банком відомостей, що становлять банківську таємницю, клієнт має право вимагати від банку відшкодування завданих збитків і моральної шкоди.

Застосування норм про банківську таємницю пов'язане в першу чергу з труднощами визначення цього поняття та її складових. Банківська таємниця, як один із важливих принципів роботи комерційних банків є різновидом комерційної таємниці. Питання комерційної таємниці регулюються *статтями 36, 162 ГК України, статтями 505-508, 1076 ЦК України, Законом України "Про інформацію" від 2 жовтня 1992 р. та "Про захист інформації в автоматизованих системах" від 5 липня 1994 р.*

При визначенні банківської таємниці слід виходити з того, що, по-перше, банки прагнуть приховати відомості про свої операції з метою одержання високих прибутків. По-друге, установи банків зберігають у таємниці відомості про клієнтів та про операції банків, а працівники банківських установ в інтересах клієнтів не мають права розголошувати відомості про стан їхніх рахунків і здійснюваних ними операцій тощо.

Під банківською таємницею маються на увазі відомості, пов'язані з інформацією щодо діяльності та фінансового стану клієнта, які стали відомими банку в процесі обслуговування клієнта та взаємовідносин з ним чи третіми особами у наданні послуг банку, і розголошення яких може завдати матеріальної чи моральної шкоди клієнту.

У ч. 2 ст. 60 Закону України "Про банки і банківську діяльність" наведено **перелік відомостей, які становлять банківську таємницю**. Зокрема, це:

1) відомості про банківські рахунки клієнтів, у тому числі кореспондентські рахунки банків у НБУ;

2) операції, які були проведені на користь чи за дорученням клієнта, здійснені ним угоди;

3) фінансово-економічний стан клієнтів;

4) системи охорони банку та клієнтів;

5) інформація про організаційно-правову структуру юридичної особи клієнта, її керівників, напрями діяльності;

6) відомості щодо комерційної діяльності клієнтів чи комерційної таємниці будь-якого проекту, винаходів, зразків продукції та інша комерційна інформація;

7) інформація про звітність щодо окремого банку, за винятком тієї, що підлягає опублікуванню;

8) коди, що використовуються банками для захисту інформації.

Положення цієї статті не поширюються на інформацію, яка підлягає опублікуванню. Перелік інформації, що підлягає обов'язковому опублікуванню, встановлюється НБУ та додатково самим банком на його розсуд.

Комерційні банки зобов'язані забезпечити збереження банківської таємниці шляхом:

1) обмеження кола осіб, що мають доступ до інформації, яка становить банківську таємницю;

2) організації спеціального діловодства з документами, що містять банківську таємницю;

3) застосування технічних засобів для запобігання несанкціонованому доступу до електронних та інших носіїв інформації;

4) застосування застережень щодо збереження банківської таємниці та відповідальності за її

розголошення у договорах і угодах між банком та клієнтом.

Службовці банку при вступі на посаду підписують зобов'язання щодо збереження банківської таємниці. Керівники та службовці банків зобов'язані не розголошувати та не використовувати з вигодою для себе чи для третіх осіб конфіденційну інформацію, яка стала відома їм під час виконання їхніх службових обов'язків.

Приватні особи та організації, які під час виконання їхніх функцій або надання послуг банку безпосередньо чи опосередковано отримали конфіденційну інформацію, зобов'язані не розголошувати цю інформацію і не використовувати її на свою користь чи на користь третіх осіб.

У разі заподіяння банку чи його клієнту збитків шляхом витоку інформації про банки та їх клієнтів з органів, які уповноважені здійснювати банківський нагляд, збитки відшкодовуються винними органами.

Важливе значення для захисту банківської таємниці має **порядок її розкриття**. Інформація щодо юридичних та фізичних осіб, яка містить банківську таємницю, розкривається банками:

1) на письмовий запит або з письмового дозволу відповідної юридичної чи фізичної особи;

2) за рішенням суду;

3) органам прокуратури України, Служби безпеки України, Державного бюро розслідувань, Національної поліції, Національного антикорупційного бюро України, Антимонопольного комітету України – на їх письмову вимогу стосовно операцій за рахунками конкретної юридичної особи або фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності за конкретний проміжок часу;

4) центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику;

5) центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії

легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, на його запит щодо фінансових операцій, пов'язаних з фінансовими операціями, що стали об'єктом фінансового моніторингу (аналізу) згідно із законодавством щодо запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, а також учасників зазначених операцій;

б) органам державної виконавчої служби, приватним виконавцям на їхню письмову вимогу з питань виконання рішень судів та рішень, що підлягають примусовому виконанню відповідно до Закону України "Про виконавче провадження", стосовно наявності та/або стану рахунків боржника, руху коштів та операцій на рахунках боржника за конкретний проміжок часу, а також про інформацію щодо договорів боржника про зберігання цінностей або надання боржнику в майновий найм (оренду) індивідуального банківського сейфа, що охороняється банком;

в) Національній комісії з цінних паперів та фондового ринку у випадках самостійного подання банком інформації про банк як емітент та адміністративних даних відповідно до законів про цінні папери та фондовий ринок;

г) за рішенням суду Національному агентству з питань запобігання корупції стосовно наявності та стану рахунків, операцій за рахунками конкретної юридичної особи або фізичної особи, фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності відповідно до Закону України "Про запобігання корупції";

д) іншим банкам у випадках, передбачених цим Законом та Законом України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення";

е) центральному органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної фінансової політики, на

його письмовий запит під час бюджетного процесу з метою проведення верифікації і перевірки достовірності інформації, поданої фізичними особами для нарахування та отримання соціальних виплат, пільг, субсидій, пенсій, заробітних плат, інших виплат, що здійснюються за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, коштів Пенсійного фонду України та інших фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, та своєчасного і в повному обсязі їх здійснення, надається інформація щодо відкритих на їхнє ім'я рахунків (поточних, кредитних, депозитних тощо), операцій та залишків за ними. У разі нарахування та отримання соціальних виплат, пільг, субсидій, призначених на сім'ю або домогосподарство, інформація надається щодо кожного з членів сім'ї або домогосподарства;

11) Національному агентству України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, на його письмову вимогу у зв'язку із здійсненням ним виявлення та розшуку активів, на які може бути накладено арешт у кримінальному провадженні, – щодо наявності та стану рахунків, операцій за рахунками конкретної юридичної або фізичної особи, фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності.

Вимога відповідного державного органу на отримання інформації, яка містить банківську таємницю, має:

а) бути викладена на бланку державного органу встановленої форми;

б) бути надана за підписом керівника державного органу (чи його заступника), скріпленого гербовою печаткою;

в) містити передбачені законодавством підстави для отримання цієї інформації;

г) містити посилання на норми закону, згідно з якими державний орган має право на отримання такої інформації.

Довідки щодо рахунків (вкладів) у разі смерті їх власників надаються банком особам, зазначеним власником рахунку в заповідальному розпорядженні банку, державним нотаріальним конторам або приватним нотаріусам, іноземним консульським установам у справах спадщини за рахунками померлих власників рахунків.

Комерційному банку **заборонено надавати інформацію про клієнтів іншого банку**, навіть якщо їхні імена зазначено в документах, угодах та операціях клієнта. Банк має право надавати інформацію, що становить банківську таємницю, іншим банкам та Національному банку України в обсягах, необхідних при наданні кредитів, банківських гарантій.

Банк має право розкривати інформацію, що містить банківську таємницю, особі, на користь якої відчужуються активи та зобов'язання банку при виконанні заходів, передбачених програмою фінансового оздоровлення банку, або під час процедури ліквідації. Національний банк України (тимчасовий адміністратор) має право надавати Міністерству фінансів України інформацію яка містить банківську таємницю щодо банків, участь у капіталізації яких бере держава.

У *ст. 64 Закону України "Про банки і банківську діяльність"* також встановлено обов'язок банків здійснювати ідентифікацію клієнтів. Інформація щодо ідентифікації осіб у разі обґрунтованої підозри про те, що кошти отримані злочинним шляхом, повинна повідомлятися банками відповідним органам згідно законодавства, що регулює боротьбу з організованою злочинністю. Аналогічні вимоги містяться і в *ст. 18 Закону України від 12.07.2001 р. "Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг"*.

Особи, винні в порушенні порядку розкриття та використання банківської таємниці, несуть кримінальну,

цивільну та дисциплінарну відповідальність. Кримінальна відповідальність може настати за дії, передбачені статтями 231 (*"незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю"*) і 232 (*"розголошення комерційної таємниці"*) КК України.

Згідно зі *ст. 231 КК України* умисні дії, спрямовані на отримання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю, з метою розголошення чи іншого використання цих відомостей, а також незаконне використання таких відомостей, якщо це спричинило істотну шкоду суб'єкту господарської діяльності, – караються штрафом від трьох тисяч до восьми тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян..

У *ст. 232 КК України* також передбачено кримінальну відповідальність службовців банку за умисне розголошення комерційної таємниці без згоди її власника особою, якій ця таємниця відома у зв'язку з професійною або службовою діяльністю, якщо воно вчинене з корисливих чи інших особистих мотивів і завдало істотної шкоди суб'єкту господарської діяльності, що карається штрафом від однієї тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Цивільна відповідальність працівників банків може наступити на підставі статей 611, 623, 1076, 1172 ЦК України і полягає у відшкодуванні завданої клієнту матеріальної і моральної шкоди за розголошення банківської таємниці. Відповідно до *п. 2 ст. 1076 ЦК України* у разі розголошення банком відомостей, що становлять банківську таємницю, клієнт має право вимагати від банку відшкодування завданих збитків та моральної шкоди. Зацікавлені особи повинні звернутися з позовом до районного суду.

Дисциплінарну відповідальність несуть службовці банку, якщо вони порушують умови контракту щодо збереження банківської таємниці, відповідно до зобов'язання про охорону банківських секретів. У таких випадках керівництво банку може звільнити працівника. Покарання за розголошення банківської таємниці не має суперечити чинному законодавству, а заходи впливу мають базуватися на визначених законом підставах.

Розділ 5.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ БАНКІВСЬКОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА НАГЛЯДУ В УКРАЇНІ

5.1. Визначення понять «банківське регулювання» та «банківський нагляд»

З метою забезпечення стабільності банківської системи на високому рівні у державі мають бути організовані такі функції управління як регулювання та нагляд. Виконання даних функцій відповідно до чинного законодавства покладається на уповноважені органи держави.

Термін **«регулювання»** походить від латинського слова «regulo» — «правило» та означає упорядкування, приведення чогось у відповідність з чимось. Отже, **правове регулювання** — це діяльність органів публічної влади щодо встановлення обов'язкових для виконання різноманітними суб'єктами права правових норм (правил поведінки). Необхідно зазначити, що у правовій науці існують різні позиції щодо співвідношення понять «банківське регулювання» та «банківський нагляд».

Нагляд і контроль в юридичній літературі розглядають дwoяко:

- як тотожні поняття (М. В. Руденко, В. Є. Чіркін, І. П. Ільїнський та Б. В. Щетинін);
- нагляд як окремий вид (форма) контролю (О. Ф. Андрійко).

Узагальнюючи різноманітні точки зору з цього приводу, можна зазначити, що контроль (нагляд тощо) - категорія багатоаспектна, і визначення його суті залежить від тієї точки зору, відносно якої розглядається поняття та суть контролю як явища в державі і науці.

До особливостей банківського нагляду відносять:

1. здійснюється державними органами щодо об'єктів, які їм організаційно не підпорядковані,
2. у процесі нагляду застосовуються заходи адміністративного впливу

На думку В. П. Полякова, банківське регулювання – це система заходів, за допомогою яких держава через центральний банк забезпечує стабільне та безпечне функціонування банківської системи. Тобто, він вважає, що банківське регулювання є *більш широким терміном*.

Іншу позицію займає В. Л. Кротюк. На його думку, *це різні види* діяльності щодо виконання завдання забезпечення надійного та стабільного функціонування банків, які доповнюють один одного.

Ю. В. Ващенко розглядає термін «регулювання» по відношенню до банківської діяльності у широкому та у вузькому розумінні. У *широкому розумінні* державне регулювання в сфері банківської діяльності якраз і включає всю систему заходів, які вживаються уповноваженими органами держави для забезпечення сталого та надійного функціонування банківського сектора. У *вузькому розумінні* банківське регулювання – це діяльність уповноважених органів, яка полягає у виданні правових актів у сфері банківської діяльності.

В теорії управління державне регулювання є *формою реалізації виконавчої влади*, зміст якої полягає у створенні умов, за яких забезпечується виконання законів: у впорядкуванні, налагодженні, визначенні напрямків розвитку, підкоренні певному порядку, встановленні вірної взаємодії, створенні умов нормальної роботи. Державне регулювання передбачає встановлення певних стандартів, нормативів, лімітів, квот, тарифів тощо, дотримання яких є обов'язковим для учасників суспільних відносин і осіб, що здійснюють відповідну діяльність.

Підсумовуючи вище сказане, можна сказати, що **банківське регулювання** – це вид діяльності

уповноважених на те органів, яка полягає у впорядкуванні діяльності учасників банківських відносин з метою забезпечення відповідності вимогам закону та досягнення бажаного балансу публічних і приватних інтересів.

Законодавче визначення вказаних термінів міститься у *Законі України «Про Національний банк України»*. Так, згідно з цим Законом банківське регулювання – одна із функцій Національного банку України, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства. Банківський нагляд – це система контролю та активних впорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких Національний банк України здійснює наглядову діяльність, законодавства України і встановлених нормативів з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників і кредиторів банку.

Тобто, **банківське регулювання**, на думку законодавця, встановлює правила поведінки суб'єктів банківського права, тоді як **банківський нагляд** – забезпечує спостереження за їх дотриманням. Банківський нагляд, відповідно до галузевого законодавства, є формою банківського регулювання.

5.2. Основи банківського регулювання

Правове закріплення банківського регулювання здійснено *Законами України «Про банки і банківську діяльність» та «Про Національний банк України»*.

Головна **мета** банківського регулювання – безпека та фінансова стабільність банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів.

Функція регулювання покладена на **Національний банк України**, який здійснює державне регулювання діяльності банків у формах, визначених нормативно-правовими актами, як безпосередньо, так і через створений ним орган банківського нагляду, а саме:

- *видання регуляторних актів*. Нормативно-правові акти Національного банку є обов'язковими для органів державної влади і органів місцевого самоврядування, банків, підприємств, організацій та установ незалежно від форм власності, а також для фізичних осіб. Вони розробляються, розглядаються, приймаються та оприлюднюються з урахуванням вимог *Закону України "Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності"* і набувають чинності з дня їх офіційного опублікування, якщо більш пізній строк набрання чинності не передбачений у такому акті. Офіційним опублікуванням нормативно-правового акта Національного банку вважається перше опублікування його повного тексту в одному з періодичних друкованих видань: "Офіційному віснику України", газетах "Урядовий кур'єр", "Голос України" або перше розміщення на сторінці Офіційного інтернет-представництва Національного банку України;

- *встановлення економічних нормативів*. З метою захисту інтересів вкладників та кредиторів і забезпечення фінансової надійності банків Національний банк відповідно до визначеного ним порядку встановлює для них обов'язкові економічні нормативи. Ці нормативи мають забезпечувати здійснення контролю за ризиками, пов'язаними з капіталом, ліквідністю, наданням кредитів, інвестиціями капіталу, а також за відсотковим та валютним ризиком;

- визначення розмірів, порядку формування та використання резервів банків для покриття можливих втрат за кредитами, резервів для покриття валютних, відсоткових та інших ризиків банків. Резерви для покриття

можливих фінансових ризиків, а також фонду гарантування вкладів громадян створюються за рахунок доходу відповідно до законодавства України;

Законом України "Про банки і банківську діяльність" визначено наступні **форми банківського регулювання** з боку Національного банку, які згруповані в наступні групи:

I. Адміністративне регулювання:

- 1) реєстрація банків і ліцензування їх діяльності;
- 2) встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банків;
- 3) застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру;
- 4) нагляд за діяльністю банків;
- 5) надання рекомендацій щодо діяльності банків.

II. Індикативне регулювання:

- 1) встановлення обов'язкових економічних нормативів;
- 2) визначення норм обов'язкових резервів для банків;
- 3) встановлення норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій;
- 4) визначення процентної політики;
- 5) рефінансування банків;
- 6) регулювання кореспондентських відносин;
- 7) управління золотовалютними резервами, включаючи валютні інтервенції;
- 8) регулювання операцій з цінними паперами на відкритому ринку;
- 9) регулювання імпорту та експорту капіталу.

5.3. Правове забезпечення нагляду у банківській сфері

Метою банківського нагляду є стабільність банківської системи та захист інтересів вкладників і кредиторів банку щодо безпеки зберігання коштів клієнтів на банківських рахунках.

Наглядова діяльність Національного банку України охоплює всі банки, їх відокремлені підрозділи, афілійованих та споріднених осіб банків, банківські групи, учасників банківських груп на території України та за кордоном, установи іноземних банків в Україні, а також інших юридичних та фізичних осіб.

Національний банк України здійснює банківський нагляд у формі **інспекційних перевірок та безвиїзного нагляду**. При здійсненні банківського нагляду Національний банк України може користуватися послугами інших установ за окремими угодами.

Національний банк здійснює постійний нагляд за дотриманням банками, їх підрозділами, афілійованими та спорідненими особами банків на території України та за кордоном, банківськими групами, представництвами та філіями іноземних банків в Україні, а також іншими юридичними та фізичними особами банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку і економічних нормативів.

Для здійснення наглядових функцій Національний банк **має право**:

- вимагати від банків та їх керівників, банківських груп, учасників банківських груп **усунення порушень** банківського законодавства, виконання нормативно-правових актів Національного банку України для уникнення або подолання небажаних наслідків, що можуть поставити під загрозу безпеку коштів, довірених таким банкам, або завдати шкоди належному веденню банківської діяльності. У разі, якщо Національний банк України при здійсненні банківського нагляду дійшов висновку, що система управління ризиками банку є неефективною та/або неадекватною, банк зобов'язаний на

вимогу НБУ невідкладно розробити та подати на погодження Національному банку України відповідний план заходів, спрямованих на усунення недоліків;

- запровадити **особливий режим контролю** за діяльністю банку та призначити куратора банку. Особливий режим контролю є додатковим інструментом банківського нагляду, що використовується, як правило, одночасно із заходами впливу. Під час здійснення особливого режиму контролю за діяльністю банку Національний банк України має право заборонити банку використовувати для розрахунків прямі кореспондентські рахунки та вимагати від банку проведення розрахунків виключно через консолідований кореспондентський рахунок;

- запрошувати **для надання пояснень** голову правління або голову ради цього банку, у разі розгляду питань щодо застосування заходів впливу до конкретного банку;

- **отримувати інформацію** (державні органи та інші особи зобов'язані протягом 20 днів з дня отримання запиту Національного банку України надати йому відповідну інформацію)

- від банків, учасників банківських груп та юридичних осіб, які отримали ліцензію Національного банку, а також від осіб, стосовно яких Національний банк здійснює наглядову діяльність, інформацію про їх діяльність та пояснення стосовно отриманої інформації і проведених операцій;

- від органів державної влади і органів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання усіх форм власності з метою підготовки Національним банком банківської та фінансової статистики, аналізу економічної ситуації;

- від державних органів та інших осіб інформацію, у тому числі конфіденційну, щодо фінансового/майнового стану засновників банку та

осіб, що набувають або збільшують істотну участь у банку, їх ділової репутації, джерел походження коштів, що використовуватимуться для формування статутного капіталу банку.

Національний банк України під час здійснення нагляду співпрацює з іншими державними органами, які здійснюють регулювання ринків фінансових послуг в Україні, та з відповідними органами нагляду за фінансовими установами іноземних держав. Повідомлення, надіслане відповідними органами інших держав, може використовуватися тільки в таких цілях:

- для перевірки ліцензії установи на право ведення діяльності;
- для перевірки права на здійснення банківської діяльності.

Співпраця відбувається на підставі укладених договорів, меморандумів чи в інших формах.

У разі відкликання у банку банківської ліцензії Національний банк України повідомляє про це відповідні органи банківського нагляду інших держав, в яких банк мав філії або кореспондентські та інші рахунки.

Розділ 6. ПРАВОВІ ЗАСАДИ ГРОШОВОГО ОБІГУ І РОЗРАХУНКІВ

6.1. Правове регулювання грошового обігу

У функціонуванні ринкової економіки головну роль відіграють гроші і грошовий обіг у державі. **Грошовий обіг** – це рух коштів у внутрішньому обороті в готівковій і безготівковій формах, що обслуговують реалізацію товарів, а також нетоварні платежі та розрахунки в господарстві.

Грошова система України – це система щодо організації грошового обігу, яка закріплена національним законодавством. Грошова система нашої держави складається з таких **елементів**: грошової одиниці та її найменування, масштабу цін, видів законних платіжних засобів, платіжного обороту та його організації, механізму регулювання грошового обігу та органів, що його здійснюють. Грошова система України характеризується тим, що вирішальну роль у її організації та функціонуванні відіграють Верховна Рада України та НБУ.

Правові основи організації грошового обігу в Україні закладено в *Конституції України* та в законах України *"Про Національний банк України"*, *"Про платіжні системи та переказ коштів в Україні"*. Регулювання грошового обігу є важливим напрямом діяльності держави у сфері фінансів.

Головними **завданнями** правового регулювання грошового обігу в Україні є:

- а) забезпечення чіткого розмежування повноважень і відповідальності у сфері грошового обігу між органами держави;
- б) забезпечення оперативності регулювання і контролю грошового обігу в країні;

в) підтримання необхідного темпу зростання грошової маси в обігу і правильного співвідношення між готівковим і безготівковим обігом з метою ефективного функціонування економіки країни.

Важливу роль в організації грошового обігу відіграють норми Конституції України. У *ст. 92 Конституції України* передбачено, що засади створення і функціонування грошового ринку, статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України встановлено **виключно законами України**. У *ст. 100 Конституції України* визначено, що основні засади грошово-кредитної політики та здійснення контролю за її проведенням покладено на Раду НБУ. У *Конституції України* також закріплено, що офіційною грошовою одиницею України є гривня, а основною функцією НБУ є забезпечення стабільності грошової одиниці України (ст. 99).

У створенні грошової системи в Україні чільну роль відіграв *Указ Президента України від 25 серпня 1996 р. № 762/96 "Про грошову реформу в Україні"*, яким було введено в обіг національну грошову одиницю – гривню. Зазначений Указ передбачав введення в обіг банкнот вартістю 1, 2, 5, 10, 20, 50 і 100 грн., пізніше було випущено в обіг 200 і 500 грн.

Для проведеної грошової реформи був характерний ряд моментів:

а) курс обміну становив 100 000 крб. за одну гривню (що становило на той час 1,76 грн. за 1 долар США);

б) на обмін банкнот було встановлено межу 100 млн. грн.; обмін банківських депозитів проводився без обмежень;

в) із першого дня обміну грошей ціни на всі товари та послуги заморожувалися строком на один місяць;

г) із дня уведення гривню можна було обмінювати на будь-яку іноземну валюту, а карбованець з того самого дня втрачав таку можливість;

г) обмінні пункти обмежилися чотирма державними банками та певними спеціально уповноваженими пунктами обміну валют.

Отже, проведення безконфіскаційної грошової реформи мало стати суто технічним процесом – простою заміною одних банкнот на інші та сприяти стабільності валютного курсу шляхом проведення послідовної монетарної та податково-бюджетної політики. Конкретний механізм реалізації грошово-кредитної політики передбачено в *розділах IV і V Закону України "Про Національний банк України"*. У *ст. 25 цього Закону* визначено, що основними економічними засобами і методами грошово-кредитної політики є **регулювання обігу грошової маси** через:

- 1) визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків;
- 2) процентну політику;
- 3) рефінансування комерційних банків;
- 4) управління золотовалютними резервами;
- 5) операції з цінними паперами (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права), у тому числі з казначейськими зобов'язаннями, на відкритому ринку;
- 6) регулювання імпорту та експорту капіталу;
- 7) емісію власних боргових зобов'язань та операції з ними.

Особливу роль у здійсненні грошової політики держави покладено на **НБУ**, який відповідно до *ст. 33 Закону України "Про Національний банк України"* здійснює такі повноваження щодо організації готівкового грошового обігу:

- виготовлення та зберігання банкнот і монет;
- створення резервних фондів банкнот і монет;
- встановлення номіналів, систем захисту, платіжних ознак та дизайну грошових знаків;
- встановлення порядку заміни пошкоджених банкнот і монет;

- встановлення правил випуску в обіг, зберігання, перевезення, вилучення та інкасації готівки;
- визначення вимог стосовно технічного стану й організації охорони приміщень банківських установ;
- визначення порядку ведення касових операцій для банків, інших фінансово-кредитних установ, підприємств і організацій.

За НБУ закріплено монопольне право здійснювати емісію національної валюти та організувати її обіг. Йому належить не тільки виняткове право введення в обіг (емісії) гривні і розмінної монети, організації їх обігу, а й вилучення з обігу.

Випуск та обіг на території України інших грошових одиниць і використання грошових сурогатів як засобу платежу заборонено. Офіційне співвідношення гривні та золота або інших дорогоцінних металів не встановлюється. Гривня (банкноти і монети) як національна валюта є єдиним законним платіжним засобом на території України, приймається усіма фізичними і юридичними особами без будь-яких обмежень на всій території України за всіма видами платежів, а також для зарахування на рахунки, вклади, акредитиви та для переказів.

НБУ встановлює офіційний курс гривні до іноземних валют та оприлюднює його. Для регулювання курсу гривні щодо іноземних валют НБУ використовує золотовалютний резерв, купує і продає цінні папери, встановлює і змінює ставку рефінансування та застосовує інші інструменти регулювання грошової маси в обігу. Банкноти і монети, випущені НБУ, є безумовними зобов'язаннями НБУ і забезпечуються всіма його активами. Умови та порядок обміну гривні на іноземну валюту встановлює НБУ. НБУ не може обмежувати права суб'єктів валютного ринку на здійснення операцій з іноземною валютою, гарантовані їм законом.

НБУ, комерційні банки зобов'язані вилучати фальшиві, підроблені або такі, що не мають необхідних

ознак платіжності, грошові знаки. Порядок вилучення таких грошових знаків, а також порядок обміну зношених і пошкоджених грошових знаків встановлює НБУ. НБУ зобов'язаний офіційно через засоби масової інформації повідомляти про вилучення з обігу грошових знаків України.

Відповідно до чинного законодавства (*ст. 40 Закону України "Про Національний банк України"*) НБУ встановлює правила, форми і стандарти розрахунків банків та інших юридичних і фізичних осіб в економічному обігу України із застосуванням як паперових, так і електронних документів, а також платіжних інструментів та готівки, координує організацію розрахунків, дає дозволи на здійснення клірингових операцій та розрахунків за допомогою електронних документів. НБУ забезпечує здійснення міжбанківських розрахунків через свої установи, дає дозвіл на проведення міжбанківських розрахунків через прямі кореспондентські відносини комерційних банків та через власні розрахункові системи.

Спеціальною компетенцією в сфері управління грошовим обігом наділена **Державна казначейська служба України** (до 28.03.2011 р. – Державне казначейство України). В органах Державної казначейської служби України бюджетним установам відкриваються рахунки в установленому законодавством порядку. Державна казначейська служба України веде бухгалтерський облік усіх надходжень Державного бюджету України та за поданням органів, що контролюють справляння надходжень бюджету, здійснює повернення коштів, помилково або надміру зарахованих до бюджету, а також здійснює контроль за відповідністю кошторисів розпорядників бюджетних коштів розпису бюджету та ін.

В організації готівкового обігу важливу роль відіграють **банківські установи**, основними завданнями яких є:

- повне та своєчасне забезпечення потреб економіки в готівкових коштах;

- забезпечення своєчасної видачі готівки підприємствам, підприємцям, установам для оплати праці та для інших цілей;

- створення умов для залучення готівки до банків;

- сприяння скороченню використання готівки в розрахунках за товари і послуги шляхом упровадження прогресивних форм безготівкових розрахунків.

Необхідною умовою безперебійного функціонування економічної системи країни є **забезпечення ефективності та стабільності платіжної системи**, тобто набору платіжних інструментів, організаційних правил, банківських процедур, а також міжбанківських систем переказу коштів, які забезпечують грошовий обіг.

Важливу роль у встановленні правової основи функціонування платіжних систем відіграє *Закон України від 5 квітня 2001 р. "Про платіжні системи і переказ коштів в Україні"*. У цьому Законі визначено загальні засади функціонування платіжних систем в Україні, поняття та загальний порядок здійснення переказу грошей в межах України і відповідальність суб'єктів, захист інформації у проведенні переказу грошей.

Отже, грошова система створюється державою в особі зазначених органів і має нормативно-правовий характер. Ключову роль в організації та функціонуванні грошової системи держави відіграють Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України та НБУ. НБУ проводить суворе розмежування сфер готівкового і безготівкового грошового обігу на території України, надаючи особливе значення нормативному регулюванню готівкового грошового обігу.

Основними нормативними документами, прийнятими НБУ в цій сфері, є:

Інструкція про ведення касових операцій в банках України, затверджена постановою Правління НБУ від 01 червня 2011 р., № 174;

Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, затверджена постановою Правління НБУ від 21 січня 2004 р., № 22;

Положення про ведення касових операцій у національній валюті в Україні, затверджене постановою Правління НБУ від 15 грудня 2004 р., № 637;

Інструкція про міжбанківський переказ коштів в Україні в національній валюті, затверджена постановою Правління НБУ від 16 серпня 2006 р., № 320.

6.2. Поняття і зміст розрахункових відносин

Діяльність комерційних банків зі здійснення платежів і розрахунків у економіці країни визначає їхню вирішальну роль в організації грошового обігу. Грошовий обіг на території України здійснюється **в готівковому або безготівковому порядку.**

Готівкові розрахунки - це платежі готівкою юридичних та фізичних осіб за реалізовану продукцію і за операціями, які не пов'язані з реалізацією продукції та іншого майна.

Безготівкові розрахунки – це грошові розрахунки, у яких платежі здійснюються без участі готівки шляхом перерахування коштів з рахунку платника на рахунок отримувача грошей або шляхом заліку взаємних вимог.

Розрахунки між суб'єктами господарської діяльності, **як правило, здійснюються у безготівковому порядку через банк.** В умовах ринкової економіки розрахунки відіграють важливу роль у регулюванні різних сфер господарського життя. Завдяки розрахункам здійснюються платежі за грошовими зобов'язаннями, за їх допомогою контролюються як витрачання коштів, так і їх цільове використання, крім того, відповідний розподіл та

дотримання режиму економії різними власниками. Комерційні банки зацікавлені в залученні грошей для розрахунково-касового обслуговування. Підприємства, організації у процесі виконання укладених договорів здійснюють розрахунки за своїми зобов'язаннями.

Відносини, в яких одна сторона здійснює платежі на користь іншої через кредитні установи, називаються **розрахунковими**. Специфіка цих відносин полягає у тому, що вони мають самостійний майновий характер і для них властиві такі моменти: участь банківських установ та застосування спеціального законодавства про банківські операції.

Розрахункові правовідносини – це такі відносини, що виникають між організаціями в процесі здійснення розрахунків у безготівковому порядку через кредитні установи. Основою правового регулювання безготівкових розрахунків є *Закон України від 5 квітня 2001 р. "Про платіжні системи та переказ коштів в Україні"*. Основний зміст розрахункових правовідносин розкрито в **принципах, на яких базується організація безготівкових розрахунків**, зокрема:

1) всі підприємства та організації зобов'язані зберігати свої кошти (як власні, так і позикові) на рахунках в банківських установах, за винятком залишків готівки в їхніх касах у межах установленого ліміту;

2) розрахунки між підприємствами та організаціями здійснюються, як правило, безготівковим способом через банки;

3) безготівкові розрахунки провадяться за чинними формами розрахунків та шляхом закріплення їх у відповідних договорах;

4) суб'єкти господарювання мають право самостійного вибору умов про попередню оплату товарів (робіт, послуг), за винятком випадків, закріплених у законодавстві;

5) платежі проводяться за рахунок коштів платника або в межах наданого банківського кредиту;

6) списання коштів з рахунків клієнтів здійснюється тільки за їх розпорядженням або з їхньої згоди (за акцептом), або на підставі платіжних вимог стягувачів у разі примусового списання коштів;

7) поточні рахунки підприємств банки відкривають тільки за умови повідомлення про це державних фіскальних органів;

8) при проведенні розрахункових операцій контролюється додержання підприємствами і організаціями розрахункової та касової дисципліни. До господарюючих суб'єктів, які порушують правила розрахунків, застосовуються відповідні санкції.

При проведенні розрахунків відносини між установами банків і власниками рахунків мають складний характер. У цих відносинах беруть участь, **як правило, три суб'єкти** (продавець, покупець-платник і банк). Сторони (банк і суб'єкти господарської діяльності) зобов'язані дотримуватись закону і договірних умов. Порядок проведення розрахунків регулюється чинним законодавством. Це означає, що сторони в розрахункових відносинах повинні чітко виконувати встановлені приписи. Однак, відповідно до вимог законодавства необхідним юридичним фактом для виникнення розрахункових правовідносин є договір на розрахунково-касове обслуговування, в якому передбачено комплекс взаємних зобов'язань банку і клієнта щодо користування коштами і банківськими послугами.

Отже, розрахункові правовідносини регулюються як цивільно-правовими, так і фінансово-правовими нормами. Договірні відносини, тобто відносини між продавцем і покупцем, які укладають договори про продаж продукції, надання послуг або виконання робіт, про здійснення розрахункових операцій, а також відносини з приводу відкриття рахунків у кредитній установі – регулюються

цивільно-правовими нормами. Відносини, що виникають у результаті діяльності кредитних установ (регламентація прав і обов'язків власника рахунку і банку), – регулюються фінансово-правовими нормами і мають імперативний характер, що не дозволяє сторонам чинити за власним волевиявленням.

6.3. Порядок відкриття та закриття рахунків в установах банків

Для зберігання коштів і проведення розрахунків між учасниками розрахункових правовідносин відкриваються в установах банку різні за правовим режимом рахунки. Відповідно до чинного законодавства юридичні особи усіх форм власності та видів діяльності, а також фізичні особи (громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства), які є суб'єктами підприємницької діяльності, **зобов'язані зберігати свої кошти на рахунках в установах банків**. Відповідно до *п. 1 ст. 342 Господарського кодексу України* рахунки юридичної особи, що є клієнтом банку, відкриваються в установах банку за місцем її реєстрації чи в будь-якому банку на території України за згодою сторін.

У *ст. 6 Закону України від 5 квітня 2001 р. "Про платіжні системи та переказ коштів в Україні"* передбачено, що банки мають право відкривати рахунки резидентам України (юридичним особам, їх відокремленим підрозділам, фізичним особам), нерезидентам України (юридичним особам – інвесторам, представництвам юридичних осіб в Україні та фізичним особам). Зазначені особи мають право відкривати рахунки в будь-яких банках України відповідно до власного вибору та за згодою цих банків для забезпечення своєї господарської діяльності і власних потреб.

Порядок відкриття банками рахунків та їх режими регулюється спеціальною *Інструкцією про порядок*

відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах, затвердженою постановою Правління НБУ від 12 листопада 2003 р., № 492.

Для відкриття поточного рахунка суб'єкти господарювання подають до банку **такі документи:**

- заяву на відкриття поточного рахунку встановленого зразка, підписану керівником та головним бухгалтером юридичної особи;

- копію свідоцтва про державну реєстрацію юридичної особи в органі виконавчої влади, іншому органі, уповноваженому здійснювати державну реєстрацію, засвідчену нотаріально, чи засвідчену органом, який видав свідоцтво про державну реєстрацію (крім бюджетних установ та організацій);

- копію належним чином зареєстрованого установчого документа або статуту (положення), засвідчену нотаріально, чи засвідчену органом, який цей документ зареєстрував;

- копію документа, що підтверджує взяття юридичної особи на податковий облік, засвідчену органом, який видав довідку, або нотаріально уповноваженим працівником банку;

- копію довідки про внесення юридичної особи до Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України, засвідчену нотаріально, або органом, що видав відповідну довідку;

- копію документа, що підтверджує реєстрацію юридичної особи у відповідному органі Пенсійного фонду України, засвідчену органом, що його видав, або нотаріально, чи засвідчену підписом уповноваженого працівника банку;

- картку зі зразками підписів осіб, яким надано право розпорядження рахунком, засвідчену нотаріально, з відбитком печатки юридичної особи.

Право першого підпису належить керівнику юридичної особи, якій відкривається рахунок, а також іншим уповноваженим на це особам. Право другого підпису належить головному бухгалтеру, а якщо немає такої посади – особі, на яку покладено ведення бухгалтерського обліку і звітності, а також іншим уповноваженим на це особам. Особи, які мають право першого та другого підписів, зазначаються в картці під час її складання. Право першого підпису не може бути надано головному бухгалтеру та іншим особам, які мають право другого підпису. Право другого підпису не може бути надано особам, які користуються правом першого підпису.

Цей перелік документів для відкриття рахунка в установі банку є загальним. Для деяких видів юридичних осіб законодавством передбачено подання додаткових документів (наприклад, для орендного підприємства – нотаріально засвідчену копію договору оренди, для первинних організацій профспілок – копії свідоцтва про легалізацію профспілки у відповідному органі виконавчої влади, засвідчену органом, що його видав, або засвідчену нотаріально чи вищим профспілковим органом.

Деякі підприємства, організації звільнені від подання в банк їхніх статутів, зокрема, це повні та командитні товариства, фермерські господарства, установи й організації, які фінансуються з бюджету, та деякі інші суб'єкти підприємницької діяльності, в тому числі підприємці, які працюють без створення юридичної особи, у яких наявність статуту не передбачена законом.

У разі відкриття поточного рахунка клієнту у його заяві уповноважений працівник банку зазначає дату відкриття та номер рахунка. На заяві клієнта зазначаються підписи одного з керівників банку або уповноваженої ним особи (на яку згідно з внутрішніми положеннями банку покладено обов'язок приймати рішення про відкриття поточних рахунків клієнтів), а також підписи уповноважених осіб банку, які відповідно до внутрішніх

положень банку здійснюють перевірку на достовірність і відповідність чинному законодавству документів та копій документів, що подаються клієнтом, а також контролюють правильність присвоєння номера-рахунка клієнта та його відповідність внутрішньому плану рахунків банку.

Банкам заборонено відкривати та вести анонімні рахунки. Банки зобов'язані ідентифікувати клієнтів, що відкривають рахунки, а також осіб, уповноважених діяти від імені зазначених клієнтів. Уповноважений працівник банку здійснює ідентифікацію фізичної особи, яка відкриває поточний або вкладний рахунок, і робить у присутності цієї особи копії сторінок паспорта або документа, що його замінює, де вказано прізвище, ім'я, по батькові, дату народження, серію та номер паспорта, або документа, що його замінює, дату видачі та найменування органу, що видав документ, місце проживання або тимчасового перебування, інформацію про громадянство, а також копію документа, виданого органом державної фіскальної служби, що свідчить про присвоєння фізичній особі-резиденту ідентифікаційного номера платника податків.

У разі надання власником рахунка права розпоряджатися рахунком іншим особам уповноважений працівник банку ідентифікує цих осіб та підтверджує здійснення ідентифікації зняттям копій відповідних документів у передбаченому вище порядку.

Отже, для відкриття рахунків юридичним особам до банку повинні **з'явитися особи**, які мають право першого та другого підписів, і особисто пред'явити уповноваженому працівникові банку **такі документи**:

- паспорт або документ, що його замінює;
- документ, виданий органом державної фіскальної служби, який свідчить про присвоєння фізичній особі-резиденту ідентифікаційного номера платника податків;
- документи, що підтверджують їх повноваження.

Уповноважений працівник банку ідентифікує згаданих осіб. Відповідно до законодавства, яке регулює відносини у сфері запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, банки мають додаткові права, а саме: вони можуть витребувати у клієнтів інші документи й відомості, необхідні для з'ясування цих осіб, суті їх діяльності, фінансового стану, а у випадках ненадання їм документів чи відомостей відповідно до вимог законодавства, - відмовити клієнтам в обслуговуванні й не відкривати рахунки.

Банки та інші фінансові установи відкривають поточні та інші рахунки платникам податків і зборів (обов'язкових платежів) лише за наявності документів, що підтверджує взяття їх на облік в органах державної фіскальної служби.

Повідомлення про відкриття або закриття рахунків у фінансових установах платник податків і зборів (юридична чи фізична особа – суб'єкт підприємницької діяльності) подає особисто або надсилає на адресу відповідного органу державної фіскальної служби, в якому він обліковується як платник податків і зборів, з повідомленням про вручення.

Банки та інші фінансові установи зобов'язані надіслати повідомлення про закриття рахунку платника податків і зборів (юридичної чи фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності) до органу державної фіскальної служби, в якому обліковується платник податків.

Фінансові установи починають видаткові операції за рахунком платника податків – суб'єкта підприємницької діяльності (крім банку) з дати отримання фінансовою установою документально підтвердженого повідомлення органу державної фіскальної служби про взяття рахунку на облік в органах державної фіскальної служби.

З метою зберігання коштів і здійснення розрахунків банки відкривають підприємствам, організаціям і

установам різних форм власності, залежно від характеру їх діяльності та джерел фінансування, **різні рахунки**: поточні, вкладні (депозитні), карткові, інвестиційні кореспондентські та ін.

Поточні рахунки відкриваються банком клієнтам на договірній основі для зберігання коштів і здійснення розрахунково-касових операцій за допомогою платіжних інструментів відповідно до умов договору та вимог законодавства України.

До поточних рахунків також належать:

- рахунки за спеціальними режимами їх використання, що відкриваються у випадках, передбачених законами України або актами Кабінету Міністрів України;
- поточні рахунки типу "Н", що відкриваються в національній валюті офіційним представництвом і представництвом юридичних осіб-нерезидентів, які не займаються підприємницькою діяльністю на території України;
- поточні рахунки типу "П", що відкриваються в національній валюті постійним представництвом;
- поточні рахунки виборчих фондів.

Карткові рахунки – це поточні рахунки, що відкриваються для обліку операцій за платіжними картками, а також інших операції, визначених *Постановою Правління НБУ «Про здійснення операцій з використанням електронних платіжних засобів»*, від 05 листопада 2014 р., № 705. Банки відкривають зазначені рахунки на умовах договору в порядку, встановленому вищезазначеною Постановою про відкриття рахунків, та з урахуванням особливостей відкриття карткових рахунків.

У Національній системі масових електронних платежів (НСМЕП) використовуються **платіжні картки, які є носіями двох платіжних інструментів** – електронного чека і електронного гаманця. Для використання електронного чека клієнту відкривають поточний рахунок (або використовують вже відкритий) та

консолідований картковий рахунок (для кожного клієнта окремо). Консолідований картковий рахунок відкритий для всіх емітованих банком електронних гаманців.

У практиці банківського обслуговування застосовуються і **тимчасові рахунки**, що відкриваються підприємствам, які споруджуються, установам та господарським товариствам для **зарахування частини коштів, що вносяться для формування статутного капіталу**. Щоб відкрити тимчасовий рахунок господарському товариству слід подати рішення засновників про визначення особи, якій надається право розпорядчого підпису у проведенні грошових операцій за цим рахунком, заяву про відкриття тимчасового рахунка, підписану уповноваженою особою, картки із зразками підписів, копію відбитка печатки та копію установчого договору, засвідчену нотаріально (якщо засновником є фізична особа). Після державної реєстрації такого господарського товариства та надання йому статусу юридичної особи тимчасовий рахунок перетворюється на поточний.

Відповідно до Правил НБУ про відкриття і закриття рахунків у національній та іноземних валютах **новостворювані банки відкривають накопичувальні рахунки**. Такі рахунки використовуються для акумулювання (у випадках, передбачених чинним законодавством) коштів засновників новостворюваного банку з метою формування статутного капіталу банку до часу їх внесення на такий рахунок, відкритий у НБУ або в територіальному управлінні НБУ за місцем створення банку.

Значного поширення в банківській практиці набули **вкладні (депозитні) рахунки**. Термін "депозит" у перекладі з латинської мови означає "відкладення, зберігання". Вкладні (депозитні) рахунки відкриваються банком на договірній основі для зберігання грошей, які клієнти банку передають в управління на встановлений

строк або без зазначення такого строку. За зберігання клієнтами грошей в банку нараховуються визначені відсотки (дохід) відповідно до умов договору. До вкладних (депозитних) рахунків належать також пенсійні депозитні рахунки, що відкриваються фізичним особам відповідно до Закону України *"Про недержавне пенсійне забезпечення"* для накопичення заощаджень на виплату пенсій.

З метою залучення інвестицій та створення сприятливих умов для здійснення розрахунків використовуються **інвестиційні рахунки**, що відкриваються нерезидентам – інвесторам в уповноважених банках України для здійснення інвестиційної діяльності в Україні, а також повернення іноземної інвестиції та прибутків, доходів, одержаних іноземним інвестором від інвестиційної діяльності в Україні.

Договірні відносини між кредитними установами, метою яких є здійснення платежів і розрахунків за дорученням один одному, мають назву **кореспондентських відносин**. В широкому розумінні кореспондентські відносини є формою співробітництва між двома банками і походять від латинського слова "кореспондент", що означає "бути відповідним". **Кореспондентський рахунок банку** – це рахунок, що відкривається **одним банком іншому банку** для здійснення **міжбанківських переказів**.

Відкриття кореспондентських рахунків банками іншим банкам здійснюється шляхом встановлення між ними кореспондентських відносин в порядку, що визначається НБУ, та на підставі відповідного договору. В Україні існують кореспондентські рахунки між комерційними банками, НБУ і комерційними банками, а більшість банків установили кореспондентські відносини з іноземними банками.

Розвиток зовнішньоекономічних відносин між підприємствами й організаціями, забезпечення

безперервних розрахунково-платіжних операцій господарюючих суб'єктів зумовили необхідність утворення на підприємствах, в організаціях **спеціального валютного фонду**. Зазначені кошти в іноземній валюті зберігаються на банківських рахунках в іноземній валюті і використовуються для здійснення експортно-імпортних операцій підприємств, на потреби виробничого і соціального розвитку.

Згідно із *Законом України "Про зовнішньоекономічну діяльність"* підприємства, організації, а також фізичні особи – підприємці для зберігання валютної виручки та проведення розрахунків мають право відкривати в комерційних банках банківські рахунки в іноземній валюті (поточні та депозитні).

Поточний рахунок в іноземній валюті відкривається підприємству для проведення розрахунків у межах чинного законодавства в безготівковій та готівковій іноземній валюті під час поточних операцій, визначених законодавством України, та для погашення заборгованості за кредитами в іноземній валюті.

Депозитні (вкладні) рахунки в іноземній валюті відкриваються уповноваженим банком фізичним і юридичним особам (резидентам та нерезидентам) на підставі укладеного договору між власником рахунку і банком на зазначений у договорі строк.

Однак порядок здійснення валютних операцій з таких рахунків жорстко регулюється державою і становить частину її валютної політики. Останнім часом спостерігається послаблення валютної монополії держави на здійснення операцій з валютними цінностями, розширюються права підприємств на використання валютної виручки з таких рахунків.

У банківській практиці широко застосовується і такий вид рахунків, як **мультивалютні рахунки**, на яких обліковують кошти у національній та іноземній валютах. Відкриття таких рахунків є перспективним і вигідним як

для банків (скорочується кількість рахунків), так і для клієнтів (зменшуються витрати на відкриття рахунків). Наявність таких рахунків дає змогу уникнути витрат під час купівлі та продажу валют та забезпечити захист від несприятливих змін валютних курсів.

У разі реорганізації юридичної особи (злиття, приєднання, поділу, перетворення), зміни її назви, а також у разі перереєстрації юридичної особи-підприємця поточний рахунок закривається. Для відкриття нового поточного рахунку юридична особа зобов'язана **знову подати** до установи банку передбачені законодавством документи. Після проведення перереєстрації суб'єкта підприємництва видається нове свідоцтво про реєстрацію, що є підставою для відкриття нового банківського рахунку.

Правила НБУ також встановлюють **порядок закриття рахунків** в установах банку. Поточні рахунки клієнтів банку закриваються на таких підставах:

- заяви клієнта;
- на підставі рішення відповідного органу, на який згідно із законом покладено функції щодо припинення юридичної особи або припинення підприємницької діяльності фізичної особи-підприємця (за заявою ліквідатора, голови або члена ліквідаційної комісії і управителя майна тощо);
- у разі смерті власника рахунку - фізичної особи чи фізичної особи-підприємця (за заявою третьої особи, зокрема, спадкоємців);
- на інших підставах, передбачених законодавством України або договором між банком та клієнтом.

За наявності рішення уповноваженого державного органу про скасування державної реєстрації юридичної особи або державної реєстрації суб'єкта підприємницької діяльності – фізичної особи, визнання в установленому порядку юридичної особи фіктивною або оголошення фізичної особи померлою чи визнання безвісно

відсутньою, банк закриває рахунок таких осіб і протягом трьох робочих днів надає інформацію спеціально уповноваженому органу виконавчої влади з питань фінансового моніторингу щодо таких рахунків.

Згідно з п. 7 ст. 1075 Цивільного кодексу України банк може відмовитися від договору банківського рахунка та закрити рахунок клієнта, у разі відсутності операцій за цим рахунком протягом трьох років підряд, та відсутності залишку грошових коштів на цьому рахунку.

Закриття рахунка підприємства, у якого є податкова заборгованість, вимагає дозволу фіскального (податкового) органу.

Операції на банківських рахунках можуть бути **тимчасово припинені** рішеннями податкових, судових, правоохоронних органів та в інших випадках, передбачених законодавчими актами України.

Тимчасове припинення будь-яких операцій на банківських рахунках провадиться також за допомогою накладення арешту на кошти, що знаходяться на рахунку. **Арешт банківського рахунку** – це різновид арешту майна, коли припиняються операції з видачі грошей з рахунка в банку, який вчинений без згоди клієнта. Такий арешт застосовується з метою забезпечення цивільного позову, а також у випадках можливої конфіскації майна. Арешт на майно або кошти банку, що знаходяться на його рахунках, арешт на кошти та інші цінності юридичних або фізичних осіб, що знаходяться в банку, здійснюється **виключно за рішенням суду** про стягнення коштів або про накладення арешту, в порядку, встановленому законом. Звільнення майна та коштів з-під арешту здійснюється за постановою державного виконавця або за рішенням суду.

Зупинення власних видаткових операцій банку за його рахунками, а так само зупинення видаткових операцій за рахунками юридичних або фізичних осіб здійснюється лише в разі накладення арешту виключно за рішенням

суду. Забороняється накладати арешт на кореспондентські рахунки банку.

Рішення суду про стягнення на кошти, які знаходяться на рахунках юридичних чи фізичних осіб, підлягають негайному і безумовному виконанню, за винятком випадків введення мораторію відповідно до чинного законодавства.

Детально підстави і порядок арешту майна (в тому числі й арешт рахунка) регулюються цивільно-процесуальним законодавством України.

6.4. Правова природа договорів банківського рахунку і банківського вкладу

Правове регулювання відносин між установами банків і клієнтами ґрунтується на договорі банківського рахунка. За договором банківського рахунка банк зобов'язується приймати і зараховувати на рахунок, відкритий клієнтові, грошові кошти, що йому надходять, виконувати розпорядження клієнта про перерахування і видачу відповідних сум з рахунка та проведення інших операцій за рахунком. Банк (у свою чергу) має право використовувати грошові кошти на рахунку клієнта, гарантуючи його право безперешкодно розпоряджатися цими коштами на власний розсуд (*п. 1 ст. 1066 Цивільного кодексу України*).

У банківській практиці договір банківського рахунка охоплює поняття "договір на здійснення розрахунково-касового обслуговування", який застосовується у відносинах банків із суб'єктами господарювання, і поняття "договір на відкриття і обслуговування банківського рахунка", який застосовується у відносинах банків з громадянами.

Відносини, які виникають між банком і клієнтом, умовно можна поділити на дві групи: а) відносини, що стосуються відкриття та закриття банківського рахунка; б)

відносини, що пов'язані із зберіганням в банку коштів клієнта та із здійсненням банком розрахункових операцій, тобто безпосередньо із здійсненням розрахунково-касового обслуговування.

За своєю правовою природою інститут банківського рахунка становить складну конструкцію, яка включає як приватні, так і публічні елементи. По-перше, він є сукупністю правових норм, які стосуються різних галузей права (цивільного, фінансового, адміністративного). По-друге, банківський рахунок слід розглядати як правовідносини з множинним складом учасників з приводу зберігання і руху коштів. Тут можна виділити публічно-правові суб'єкти у вигляді фіскальних (податкових) органів держави і НБУ та приватноправові суб'єкти у вигляді конкретного банку і клієнта, які укладають договір. По-третє, укладенню договору банківського рахунка передують два види публічно-правових обов'язків: перший обов'язок клієнта (юридичної особи) – тримати свої гроші в банку; другий – право вибору юридичною особою банку для обслуговування та право відкривати необмежену кількість рахунків. Крім того, між банком і клієнтом виникають договірні відносини про встановлення цивільних прав і обов'язків.

Правовідносини, пов'язані з відкриттям рахунків у банку, виникають внаслідок здійснення певних юридичних фактів:

- а) подачі заяви про відкриття рахунку;
- б) подання документів, що підтверджують законність створення юридичної особи;
- в) подання картки зі зразками підписів осіб і відбитком печатки.

Відповідно до *ст. 1067 ЦК України* договір банківського рахунка укладається для відкриття клієнтові або визначеній ним особі рахунка у банку на умовах, погоджених сторонами. Банк зобов'язаний укласти договір банківського рахунка з клієнтом, який звернувся з

пропозицією відкрити рахунок на оголошених банком умовах, які відповідають законодавству. Банк не має права відмовити у відкритті рахунка, вчиненні відповідних операцій, крім випадків, коли банк не має можливості прийняти клієнта на банківське обслуговування або якщо така відмова допускається законом або банківськими правилами. У разі необґрунтованого ухилення банку від укладення договору банківського рахунка клієнт має право на відповідний захист.

Зазначений договір укладається в письмовій формі і має містити реквізити сторін, номер та вид рахунків, умови відкриття та закриття рахунків, види послуг, що надаються банком, зобов'язання сторін, відповідальність за їх невиконання, інші положення за домовленістю сторін та умови, за яких договір може бути розірвано. У цьому договорі встановлюється плата за користування послугами банку у вигляді періодичної фіксованої плати або в певному розмірі для конкретної операції.

У договорі на розрахунково-касове обслуговування передбачається конкретна відповідальність обох сторін за невиконання взятих на себе зобов'язань. Так, банк несе відповідальність за несвоєчасне чи неправильне списання коштів з рахунку клієнта або неправильне зарахування банком сум. Клієнт, у свою чергу, несе відповідальність за неповідомлення банку про помилково зараховані на його рахунок суми; за неoderжання клієнтом замовленої суми готівки; за несвоєчасну сплату послуг банку та ін.

У договорі можуть фіксуватися розміри штрафів за порушення, які допущені сторонами, а також порядок розгляду спорів, особливі та додаткові умови.

Цей договір є правовою формою, у межах якої здійснюються розрахункові операції між підприємствами, організаціями. Договір банківського рахунка є публічним, двостороннім, реальним, безстроковим і відплатним. У договорі банківського рахунка зазначаються права й обов'язки сторін (банку і його клієнта). Так, одна сторона –

власник рахунка – має право вимагати від банку оперативного здійснення банківських операцій. Обов'язком власника рахунка є виконання всіх встановлених правил розрахунків. Відповідно, інша сторона договору (тобто, банк) має право використовувати тимчасово вільні кошти власника рахунку, вимагати виконання банківських правил і зобов'язується здійснювати касово-розрахункове обслуговування власника рахунку, зберігати таємницю банківського рахунку, таємницю операцій за рахунком і відомостей про клієнта.

Зміст відносин між банком і власником рахунка визначається не тільки волею учасників, а й банком, який визначає умови договору. Права і обов'язки власника рахунка і кредитної установи здійснюються на умовах, визначених у правилах НБУ. Власник рахунка зобов'язаний виконувати правила НБУ.

Списання коштів з рахунків здійснюється банками на підставі розпорядження клієнтів. Списання коштів з рахунку клієнта без його розпорядження допускається на підставі рішення суду, а також у випадках, встановлених договором між банком і клієнтом.

Отже, обидві сторони розрахункових правовідносин (комерційний банк і власник рахунку) не мають права ухилятися від закону. Вони діють лише в його межах.

Крім договору банківського рахунку між банком і клієнтом може бути укладено **договір банківського вкладу**.

Відповідно до *ст. 1058 ЦК України за договором банківського вкладу (депозиту)* одна сторона (банк), що прийняла від другої сторони (вкладника) або для неї грошову суму (вклад), зобов'язується виплачувати вкладникові таку суму та проценти на неї або дохід в іншій формі на умовах та в порядку, встановлених договором. До відносин банку та вкладника за рахунком, на який внесено вклад, застосовуються положення про договір банківського

рахунка, якщо інше не встановлено *гл. 72 ЦК України* або це впливає із суті договору банківського вкладу.

У договорі банківського вкладу, зокрема, зазначаються:

- вид банківського вкладу;
- сума, що вноситься або перераховується на вкладний (депозитний) рахунок;
- строк дії договору;
- розмір і порядок сплати процентів, умови перегляду їх розміру, відповідальність сторін;
- умови дострокового розірвання договору;
- інші умови за погодженням сторін.

Договір банківського вкладу укладається в письмовій формі. Письмова форма договору банківського вкладу вважається дотриманою, якщо внесення грошової суми на вкладний рахунок вкладника підтверджено договором банківського вкладу з видачею ощадної книжки або сертифіката чи іншого документа (який відповідає вимогам, установленим законодавством і звичаями ділового обороту). У разі недодержання письмової форми цього договору зазначений договір є нікчемним.

6.5. Порядок і форми розрахунків у господарському обігу

Усі розрахунки в господарському обігу України юридичні та фізичні особи здійснюють як готівкою, так і у безготівковому порядку через установи банків відповідно до правил здійснення розрахункових і касових операцій, затверджених НБУ. Сфера застосування готівки між юридичними особами обмежена і регулюється *Інструкцією про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті*, затвердженою постановою Правління НБУ від 21 січня 2004 р. № 22, *Інструкцією про ведення касових операцій банками України*, затвердженою постановою Правління НБУ від 01 червня 2011 р. № 174, та *Положенням про ведення касових операцій у національній*

валюти в Україні, затвердженою постановою Правління НБУ від 15 грудня 2004 р. № 637.

Відповідно до Правил НБУ визначені **головні вимоги щодо проведення банками касових операцій та касового обслуговування клієнтів**. До них належать:

- здійснення касового обслуговування клієнтів на договірних засадах;
- повне і своєчасне задоволення потреб клієнтів у готівкових коштах;
- повне і своєчасне оприбуткування готівкових коштів, що надійшли до кас банків, та зарахування їх на рахунки клієнтів;
- проведення експертизи грошових знаків на справжність та платіжність;
- обмін непридатних до обігу грошових знаків на придатні (без обмежень і безкоштовно);
- вилучення з обігу сумнівних щодо справжності грошових знаків і відправлення їх для дослідження в НБУ;
- здійснення належного внутрішнього контролю за касовими операціями;
- створення безпечних умов роботи з готівкою та її збереження.

Банки мають право здійснювати касове обслуговування клієнтів після отримання ліцензії Національного банку за умови дотримання чинного законодавства України щодо організації готівкового обігу.

Важливим обов'язком банків є видача готівкових коштів підприємствам і організаціям, тобто безперебійне касове обслуговування клієнтів. Під **касовими операціями** мається на увазі діяльність банку, яка пов'язана з інкасацією, зберіганням та видачею підприємствам готівкових коштів. Підприємства здійснюють операції з готівковими коштами згідно з *Положенням про ведення касових операцій у національній валюті в Україні*. Ці правила передбачають дотримання підприємствами касової дисципліни, тобто додержання

встановленого порядку ведення підприємствами операцій з готівкою. Це означає, що усі підприємства, які здійснюють операції з готівкою в національній валюті та мають поточні рахунки в установах банків, можуть тримати в своїй касі на кінець дня готівку **в межах лімітів каси**.

Ліміт залишку готівки в касі – це граничний розмір, що може залишатися в касі підприємства в позаробочий час.

Уся готівка, що надходить до кас, має своєчасно у день одержання готівкових коштів та в повній сумі **оприбутковуватися**. **Оприбутковуванням готівки** в касах підприємств, які приводять готівкові розрахунки з оформленням їх касовими ордерами і веденням касової книги, є здійснення **обліку готівки** в повній сумі її фактичних надходжень у касовій книзі на підставі прибуткових касових ордерів. Виходячи з потреби прискорення обігу готівкових коштів і своєчасного їх надходження до кас банків для підприємств, що здійснюють операції з готівкою у національній валюті, установлюється **ліміт каси та строк здавання готівки**.

Підприємства мають право зберігати у своїй касі готівку, одержану в банку для виплат, що належать до фонду оплати праці, а також пенсій, стипендій, дивідендів, понад установлений ліміт каси протягом трьох робочих днів, включаючи день одержання готівки в банку.

Касові операції оформлюються касовими ордерами, видатковими відомостями, розрахунковими документами, документами за операціями із застосуванням платіжних карток, іншими касовими документами, які, згідно із законодавством України, підтверджували б факт продажу (або повернення) товарів, надання послуг, отримання (або повернення) готівкових коштів.

Ліміт каси підприємства встановлюють **на підставі розрахунку середньодобового надходження готівки до каси або її середньодобової видачі з каси** за рішенням керівника підприємства. При цьому враховується строк

здаванням підприємством готівкової виручки для її зарахування на рахунки в банках, визначений відповідним договором банківського рахунку.

Кожне підприємство визначає ліміт каси з урахуванням режиму і специфіки його роботи, віддаленості від банку, обсягу касових оборотів (надходжень і видатків) за всіма рахунками, установлених строків здавання готівки, тривалості операційного часу банку, наявності домовленості підприємства з банком на інкасацію тощо.

Підприємства, які встановлюють строк здавання готівкової виручки, мають здавати понадлімітну готівку для її зарахування на рахунок підприємства в банк **не пізніше наступного робочого дня** незалежно від встановленого строку здавання готівкової виручки.

Якщо підприємством ліміт готівки не встановлено (незалежно від причин такого невстановлення), то ліміт каси **вважається нульовим**. У цьому разі **вся готівка**, що перебуває в його касі на кінець робочого дня і не здана підприємством, вважається понадлімітною.

Розрахунки готівкою підприємств між собою та з підприємцями і фізичними особами проводяться як за рахунок **коштів, одержаних з кас банків**, так і за рахунок **готівкової виручки** через касу підприємств з веденням касової книги встановленої форми, а також **через установи банків шляхом переказу готівки** на користь підприємств (підприємців) та фізичних осіб для сплати будь-яких платежів.

Гранична сума готівкового рахунку одного підприємства (підприємця) для розрахунку з іншим підприємством (підприємцем) протягом одного дня з одним або декількома платіжними документами встановлюється відповідно до постанови *Правління НБУ від 6 червня 2013 р. "Про встановлення граничної суми рахунків готівкою"*. Платежі **понад установлену граничну суму** проводяться **тільки в безготівковому**

порядку. Кількість підприємств (підприємців), з якими проводяться розрахунки протягом дня, не обмежується.

У разі здійснення підприємствами готівкових розрахунків з іншими підприємствами (підприємцями) понад установлену граничну суму, кошти в розмірі перевищення зазначеної суми додаються до фактичних залишків готівки в касі на кінець дня платника готівки одноразово в день здійснення цієї операції, з подальшим порівнянням одержаної розрахункової суми із затвердженим лімітом каси.

Важливе значення має контроль за дотриманням порядку ведення операцій з готівкою. Перевірки касової дисципліни здійснюються органами державної фіскальної служби, органами державного фінансового контролю, Міністерства внутрішніх справ України, фінансовими органами. Особи, винні в порушенні касової дисципліни, притягуються до відповідальності.

Чинне законодавство посилює режим фінансової відповідальності за порушення правил обігу готівки. Відповідно до *Указу Президента України від 12 червня 1995 р. "Про застосування штрафних санкцій за порушення норм з регулювання обігу готівки"* у разі порушення юридичними особами всіх форм власності, фізичними особами – громадянами України, іноземними громадянами та особами без громадянства, які є суб'єктами підприємницької діяльності, а також постійними представництвами нерезидентів, через які повністю або частково здійснюється підприємницька діяльність, норм з регулювання обігу готівки у національній валюті, що встановлюються НБУ, до них застосовуються **фінансові санкції у вигляді штрафу:**

- за перевищення встановлених лімітів залишку готівки в касах – у двократному розмірі сум виявленої понадлімітної готівки за кожний день;

- за неопритбуткування (неповне та/або несвоєчасне опритбуткування) у касах готівки – у п'ятикратному розмірі неопритбуткованої суми;

- за витрачання готівки з виручки, від реалізації продукції (робіт, послуг) та інших касових надходжень на виплати, що пов'язані з оплатою праці (за наявності податкової заборгованості) - у розмірі здійснених виплат;

- за перевищення встановлених строків використання виданої під звіт готівки, а також за видачу готівкових коштів під звіт без повного звітування щодо раніше виданих коштів – у розмірі 25% виданих під звіт сум;

- за проведення готівкових розрахунків без подання одержувачем коштів платіжного документа (товарного або касового чека, квитанції до прибуткового ордера, іншого письмового документа), який би підтверджував би сплату покупцем готівкових коштів - у розмірі сплачених коштів;

- за використання одержаних в установі банку готівкових коштів не за цільовим призначенням – у розмірі витраченої готівки.

Зазначені штрафи стягуються до державного бюджету згідно із законодавством. Контроль за додержанням вимог цього Указу підприємствами здійснюють органи Державної фіскальної служби, Міністерства внутрішніх справ України та фінансові органи, а банками – НБУ.

Важливу роль у здійсненні розрахунків між юридичними особами відведено розрахункам у безготівковому порядку. Безготівкові розрахунки становлять систему грошових розрахунків, які проводяться без участі готівки у вигляді перерахування банком певної суми з рахунку платника на рахунок одержувача або заліком взаємних вимог підприємств, організацій. Здебільшого грошовий обіг між суб'єктами господарювання здійснюється безготівково. Безготівковий обіг має істотні переваги перед готівковим і пояснюється такими обставинами: по-перше, створюються сприятливі

умови для державного регулювання і належного контролю грошового обігу; по-друге, забезпечується своєчасність розрахунків між суб'єктами грошового обігу за реалізовані товари і надані послуги; по-третє, прискорення обігу грошових коштів забезпечує тісний зв'язок суб'єктів господарювання з банками і впливає на функціонування грошового ринку, а це, у свою чергу, відіграє важливу роль в розвитку ринкової економіки в державі, і в поліпшенні економічного становища суб'єктів господарювання.

Відповідно до *ст. 51 Закону України "Про банки і банківську діяльність"* банківські розрахунки проводяться у готівковій та безготівковій формах згідно з правилами, встановленими нормативно-правовими актами НБУ. Безготівкові розрахунки проводяться на підставі розрахункових документів на паперових носіях чи в електронному вигляді. Банки в Україні можуть використовувати як платіжні інструменти: платіжні доручення, платіжні вимоги, вимоги-доручення, векселі, чеки, банківські платіжні картки та інші дебетові і кредитові платіжні інструменти, що застосовуються у міжнародній банківській практиці. Платіжні інструменти мають бути оформлені належним чином і містити інформацію про їх емітента, платіжну систему, в якій вони використовуються, правові підстави здійснення розрахункової операції і, як правило, держателя платіжного інструмента та отримувача коштів, дату валютування, а також іншу інформацію, необхідну для здійснення банком розрахункової операції, що цілком відповідає інструкціям власника рахунка або іншого передбаченого законодавством ініціатора розрахункової операції.

Детальніше загальні правила, форми і стандарти розрахунків банків та інших юридичних і фізичних осіб встановлено в *Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, затвердженій постановою Правління НБУ від 21 січня 2004 р. № 22*. Зазначена

Інструкція ґрунтується на принципах вільного вибору форм розрахунків між суб'єктами господарювання, закріпленні цього вибору у договорах і невтручанні установ банку у дані договірні відносини. Водночас з метою забезпечення правил документообігу Інструкцією встановлено, що розрахункові документи, які подаються клієнтами до банку, складаються на бланках встановленої форми і повинні мати реквізити, наведені в додатку до зазначеної Інструкції.

Розрахункові документи мають містити такі реквізити: назву документа, код розрахункового документа, його номер, дату складання, дату валютування, назви платника та одержувача коштів (їхнє офіційне скорочення), які відповідають зареєстрованим у статуті, їхні ідентифікаційні коди за Єдиним державним реєстром підприємств, установ, організацій України, номери рахунків в установах банку; назви банків платника та одержувача, їх місцезнаходження та коди банків; суму платежу цифрами та літерами; підписи відповідальних осіб платника або одержувача коштів на першому примірнику та відбиток печатки; призначення платежу – назва товару, посилання на документ, на підставі якого здійснюється операція, із зазначенням його номера й дати; зазначення законодавчого акта, яким передбачено право безспірного стягнення коштів (його дата, номер і відповідний пункт); підрозділи бюджетної класифікації та строк настання платежу (у разі перерахування коштів до бюджету); суму податку на додану вартість або напис "без податку на додану вартість".

Якщо хоча б один із вищенаведених реквізитів не заповнений або заповнений **неправильно, банк такий документ до виконання не приймає**. Використання факсиміле при підписі, виправлення та заповнення розрахункового документа в кілька прийомів **не дозволяються**. Відповідальність за правильність заповнення реквізитів розрахункового документа несе

особа, яка його оформила і подала його до обслуговуючого банку.

Відповідно до вищезазначеної Інструкції під час здійснення розрахунків можуть застосовуватись різноманітні форми: акредитивна, інкасова, вексельна, за розрахунковими чеками, а також з використанням розрахункових документів на паперових носіях та в електронному вигляді. Велике значення у здійсненні розрахунків у електронному вигляді мають системи дистанційного обслуговування. Оперативне ведення клієнтом своїх розрахунків у банку та обмін технологічною інформацією, визначеною в договорі, між банком та клієнтом, клієнт може здійснювати за допомогою **систем дистанційного обслуговування**, а саме систем "клієнт – банк", "клієнт – Інтернет – банк", телефонний банкінг тощо.

Інструкцією також визначено правила використання під час здійснення розрахункових операцій платіжних інструментів у формі: меморіального ордера, платіжного доручення, платіжної вимоги-доручення, платіжної вимоги, розрахункового чека, акредитива. Чинне законодавство спеціально регулює порядок використання банківських платіжних карток та векселів як платіжних інструментів.

Найбільш поширеною правовою формою безготівкового розрахунка є платіжне доручення (*статті 1089-1092 ЦК України*). **Платіжне доручення** – це розрахунковий документ, що містить **письмове доручення платника обслуговуючому банку про списання** зі свого рахунка зазначеної суми коштів та її **перерахування** на рахунок отримувача. Сутність цієї форми полягає в тому, що на бланку встановленої форми **власник рахунку дає розпорядження банку**, що його обслуговує, на перерахування визначеної суми зі свого рахунка на рахунок отримувача коштів за поставлену продукцію, надані послуги тощо.

Банки приймають до виконання платіжне доручення протягом десяти календарних днів від дати його виписки. День оформлення платіжного доручення не враховується. Платіжне доручення приймається банком до виконання за умови, якщо сума цього платіжного доручення не перевищує суму, що є на рахунку клієнта (платника). Платіжні доручення платника у разі відсутності, недостатності коштів на його рахунку банком приймаються лише тоді, якщо порядок приймання та виконання таких платіжних доручень передбачено договором між банком та платником.

Платіжні доручення застосовуються в розрахунках за товарними і нетоварними платежами: за фактично відвантажену, продану продукцію (виконані роботи, надані послуги тощо); у порядку попередньої оплати, якщо такий порядок розрахунків встановлено законодавством та/або обумовлено в договорі; для завершення розрахунків за актами звірки взаємної заборгованості підприємств, які складені не пізніше строку, встановленого чинним законодавством; для перерахування підприємствами сум, які належать фізичним особам (заробітна плата, пенсії тощо), на їхні рахунки, що відкриті в банках; для сплати податків і зборів (обов'язкових платежів) до бюджетів та/або державних цільових фондів; в інших випадках згідно з укладеними договорами та/або чинним законодавством.

У практиці взаємовідносин підприємницьких структур значного поширення набула платіжна вимога-доручення. **Платіжна вимога-доручення** – це вимога отримувача **безпосередньо до платника** сплатити суму грошей на підставі надісланих йому (омінаючи банк) розрахункових та відвантажувальних документів щодо вартості поставленої продукції, виконаних робіт, наданих послуг.

Платіжна вимога-доручення – це **комбінований розрахунковий документ**, який виписується на бланку встановленої банком форми і складається з **двох частин**:

- верхня частина – це **вимога** отримувача коштів безпосередньо до платника **про сплату** визначеної суми коштів;

- нижня частина – це **доручення** платника обслуговуючому банку **про списання** зі свого рахунка визначеної ним суми коштів **та перерахування** її на рахунок отримувача.

Платіжні вимоги-доручення можуть застосовуватися для здійснення розрахунків всіма учасниками безготівкових розрахунків.

Ці форми безготівкових розрахунків є **найбільш надійною**, тому що вимоги на сплату подаються **безпосередньо платнику**, а не в банк. З метою гарантованої прискореної доставки вимог-доручень платникам рекомендується передавати їх у комплекті розрахункових та відвантажувальних документів за поставлену продукцію, виконані роботи та надані послуги, передбачені договором. Одержавши платіжну вимогу-доручення, платник у разі згоди сплатити суму заповнює її нижню частину і подає до банку, що його обслуговує.

Сума, яку платник погоджується сплатити отримувачу і яка зазначена в нижній частині вимоги-доручення, **не може перевищувати** суми, яку вимагає до сплати отримувач і яка зазначена у верхній частині вимоги-доручення.

Банк платника приймає вимогу-доручення від платника протягом 20 календарних днів з дати оформлення її отримувачем. Платіжна вимога-доручення повертається без виконання, якщо сума, що зазначена платником, перевищує суму, що є на рахунку платника. Причини несплати платником вимоги-доручення з'ясовуються безпосередньо між платником та отримувачем коштів без втручання банку.

Договором може бути передбачена відповідальність платника за безпідставну відмову від оплати або несвоєчасне подання платіжних документів у банк для оплати.

Спеціальною формою безготівкових розрахунків є платіжна вимога. **Платіжна вимога** – це розрахунковий документ, що містить вимогу стягувача (або, в разі договірної списання, - вимогу отримувача до банку, що обслуговує платника), здійснити переказ визначеної суми **без погодження з платником з його рахунку на рахунок отримувача**.

Взагалі, кошти з рахунків клієнтів банку списують лише за дорученням власників цих рахунків або на підставі платіжних вимог стягувачів у разі примусового списання коштів. **Примусове списання коштів** з рахунків платників ініціюють стягувачі на підставі виконавчих документів, виданих судами.

Стягувач несе відповідальність за необґрунтованість примусового списання коштів і недостовірність даних, що внесені в платіжну вимогу. Платіжні вимоги стягувачів на примусове списання коштів банки приймають до виконання **незалежно від наявності достатнього залишку коштів на рахунку платника**. Ці платіжні вимоги виконуються банком частково в межах наявного залишку коштів платника, а в невиконаній сумі такі документи повертаються без виконання.

Правилами НБУ також встановлено таку форму безготівкових розрахунків, як **розрахунки чеками**, що широко розповсюджені як у внутрішньому обороті країни, так і в міжнародній практиці (*статті 1102-1106 ЦК України*).

Розрахунковий чек – це розрахунковий документ, який містить нічим не обумовлене письмове розпорядження власника рахунку (чекодавця) банку, в якому відкрито його рахунок, про сплату чекодержателю зазначеної в чеку грошової суми.

Учасниками розрахунків чеками є чекодавець, чекодержатель і банк-емітент. **Чекодавцем** є юридична або фізична особа, яка здійснює платіж за допомогою чека та підписує його. **Чекодержателем** виступає юридична або фізична особа, яка є одержувачем коштів за чеком. **Банк-емітент** – це банк, що видає чекову книжку (розрахунковий чек) юридичній або фізичній особі.

Чеки застосовуються між юридичними особами, а також між фізичними та юридичними особами з метою скорочення розрахунків готівкою за отримані товари, виконані роботи та надані послуги. Платником за чеком може бути **тільки банк, де відкрито рахунок чекодавцю**. У разі відмови банку-емітента сплатити чек чекодержатель має право пред'явити до чекодавця претензію. Відповідальність за неправильне використання чеків та завдані збитки несе чекодавець, якому видано чекову книжку.

Бланки чеків та чекові книжки видаються банками-емітентами юридичним і фізичним особам, яким відкрито рахунки у банках. **Строк дії чекової книжки – один рік**, а розрахункового чека, який видається фізичній особі **для одноразового розрахунку – три місяці** з дати його видачі. Строк дії невикористаної чекової книжки може бути продовжено за погодженням з банком-емітентом, про що він робить відповідну відмітку на обкладинці чекової книжки, яка засвідчується підписом головного бухгалтера і відбитком штампу банку.

Правова форма оплати за допомогою розрахункових чеків є гарантованою. Для гарантованої оплати розрахункових чеків **чекодавець бронює кошти на окремому аналітичному рахунку "розрахунки чеками"** відповідних балансових рахунків у банку-емітенті.

Розрахунковий чек із чекової книжки пред'являється до оплати в банк чекодержателя **протягом 10 календарних днів**, не враховуючи день його виписки.

Заборонено передавання розрахункового чека (чекової книжки) його/її власником будь-якій іншій юридичній або фізичній особі, а також підписання незаповнених бланків розрахункового чека і проставляння на них відбитка печатки юридичними особами.

За бажанням фізичної особи розрахунковий чек може виписуватися на ім'я іншої особи, яка стає в цьому разі його власником. Розрахункові чеки на пред'явника не видаються.

Банківські правила передбачають **обов'язкові реквізити, які повинен мати кожний чек**: назву "розрахунковий чек"; назву (для фізичних осіб – прізвище, ім'я, по батькові чекодавця, реквізити його паспорта або документа, що його замінює) власника чекової книжки та номер його рахунка; назву банку-емітента і його номер МФО; ідентифікаційні коди чекодавця та чекодержателя за Єдиним державним реєстром підприємств та організацій України, у фізичних осіб – ідентифікаційні номери; назву чекодержателя; доручення чекодавця банку-емітенту сплатити конкретну суму, що зазначена цифрами та письмово; призначення платежу; число, місяць та рік складання чека (місяць вказується літерами, дата видачі чека повинна відповідати його реальній видачі); місце складання чека; підписи чекодавця та відбиток печатки (юридичної особи). Чек, на якому відсутній будь-який із зазначених реквізитів, **вважається недійсним** і повертається банку-чекодавцю без виконання. Форма чека та порядок його заповнення встановлюється законом і банківськими правилами.

У практиці фінансових взаємовідносин розрізняють такі **види чеків: ордерні та іменні**. Чек, який виписаний на певну особу з обов'язковим застереженням про наказ оплатити, називається **ордерним**. Чек, який виписано на певну особу або передано іншій особі лише шляхом укладення договору про уступку вимоги, називають **іменним**.

У разі здійснення розрахунків чеками між клієнтами різних банків комерційні банки повинні укласти між собою кореспондентські угоди і передбачати в них взаємні зобов'язання щодо оплати чеків, а також відповідальність сторін за порушення правил розрахунків. У разі відсутності такої угоди банки зобов'язані приймати від клієнтів чеки та інкасувати їх у ті банки, які обслуговують чекодавця. У таких випадках кошти на рахунок пред'явника чека можуть бути зараховані лише за умови отримання їх з банку – емітента чека, тобто після пересилання банку платника.

У платіжному обігу існує і така форма безготівкових розрахунків, як акредитив (*статті 1093-1098 ЦК України*). **Акредитив** є грошовим зобов'язанням банку, за яким банк-емітент за дорученням клієнта (платника) – заявника акредитива і відповідно до його вказівок або від свого імені зобов'язується провести платіж на умовах, визначених акредитивом, або доручає іншому (виконуючому) банку здійснити цей платіж на користь одержувача грошових коштів або визначеної ним особи-бенефіціара.

Умови та порядок проведення розрахунків за акредитивами передбачаються в договорі між бенефіціаром (особа, на користь якої банк-емітент відкриває документарний акредитив) і заявником акредитива. **Акредитив є договором, що відокремлений від договору купівлі-продажу або іншого контракту, на якому він може базуватися, навіть якщо в акредитиві є посилання на них.**

Інструкцією про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті передбачено, що **банк-емітент може відкривати такі види акредитивів: покриті та непокриті, а також відкличні або безвідкличні.**

Покритим вважається акредитив, для здійснення платежів за яким **завчасно бронюються кошти платника в повній сумі на окремому рахунку в банку-емітенті або**

у виконуючому банку. Такий вид акредитивів застосовується за відсутності між банком-емітентом і виконуючим банком кореспондентських відносин.

Непокритим (гарантованим) вважається акредитив, оплата за яким у разі тимчасової відсутності коштів на рахунку платника **гарантується банком-емітентом** за рахунок банківського кредиту.

Акредитиви також поділяються на **відкличні або безвідкличні**, про що має бути чітко зазначено. **У разі відсутності такої позначки акредитив вважається безвідкличним.**

Відкличний акредитив – це такий акредитив, який може бути змінений або анульований банком-емітентом у будь-який час без попереднього повідомлення бенефіціара. Усі розпорядження про зміни умов відкличного акредитива або його анулювання заявник може надати бенефіціару тільки через банк-емітент, який повідомляє виконуючий банк, а останній – бенефіціара. Виконуючий банк не має права приймати розпорядження безпосередньо від заявника акредитива. Документи за акредитивом, що відповідають умовам акредитива та подані бенефіціаром і прийняті виконуючим банком до отримання останнім повідомлення про зміну умов або анулювання акредитива, підлягають оплаті.

Безвідкличний акредитив – це такий акредитив, який може бути анульований або умови якого може бути змінено тільки за згодою на це бенефіціара, на користь якого він був відкритий. Бенефіціар може достроково відмовитися від використання акредитива.

Акредитив може відкриватися для розрахунків не тільки з одним постачальником. Також існує і **перевідний акредитив**. Строк дії та порядок розрахунків за акредитивом встановлюються у договорі між платником і постачальником.

Для відкриття акредитива клієнт подає обслуговуючому банку-емітенту заяву, в якій платник повинен зазначити:

- дату і номер договору, згідно з якими відкривається акредитив;
- строк дії акредитива (число, місяць закриття акредитива);
- назву заявника та бенефіціара, їхні ідентифікаційні коди;
- назву банку-емітента та банку, що виконує акредитив, вид акредитива;
- суму акредитива;
- умови акредитива (види товарів, які сплачуються, розрахункові документи, порядок оплати цих документів).

Зазначені **реквізити є обов'язковими**. У разі відсутності одного з них акредитив не відкривається.

Для одержання коштів за акредитивом, депонованим у банку-емітенту, бенефіціар після відвантаження продукції (виконання робіт, надання послуг) **подає виконуючому банку потрібні документи**, що передбачені умовами акредитива, разом з реєстром документів за акредитивом. Після ретельної перевірки поданих бенефіціаром документів і дотримання всіх умов акредитива виконуючий банк здійснює списання коштів з аналітичного рахунку "Розрахунки за акредитивами". Не приймаються до оплати за акредитивом документи, які мають розбіжності з умовами акредитива або зміст яких суперечить один одному.

Якщо умовами акредитива передбачено акцепт акредитива (форма розрахунків, за якої платіжна вимога, виписана постачальником, оплачується банком тільки після згоди боржника), то у виконуючому банку відповідальний виконавець перевіряє наявність акцептованого напису та відповідність його поданому зразку. У такому разі уповноважена особа заявника повинна подати бенефіціару документ, що засвідчує її

особу, зразок її підпису (засвідчений заявником акредитива), доручення, видані заявником акредитива, щодо її повноважень.

На банки покладається контроль за дотриманням умов акредитива. **Виплати за акредитивом готівкою не допускаються.**

Закриття акредитива можливе в таких випадках: 1) після закінчення обумовленого в акредитиві строку дії; 2) після відмови одержувача грошових коштів від використання акредитива до спливу строку його дії, якщо це передбачено умовами акредитива; 3) після повного або часткового відкликання акредитива платником, якщо таке відкликання передбачене умовами акредитива.

Про закриття акредитива виконуючий банк надсилає повідомлення банку-емітенту. Усі претензії до бенефіціарів (окрім тих, що виникли з вини банку) розглядаються сторонами без участі банку.

Відносно новою формою безготівкових розрахунків у платіжному обігу України є **вексель**. **Вексель – це цінний папір, борговий документ, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання боржника (векселедавця) сплатити після настання строку визначену суму грошей власнику векселя (векселедержателю).** Вексельний обіг на території України запроваджено *Постановою Верховної Ради України від 17 червня 1992 р. "Про застосування векселів в господарському обороті України"*. Питання використання векселів регулюються як загальним законодавством України, так і спеціальним законодавством України у сфері вексельного обігу. Відповідно до *п. 3 ст. 341 ГК України* безготівкові розрахунки можуть здійснюватися у різних формах, в тому числі за допомогою векселів. У *ст. 14 Закону України "Про цінні папери та фондовий ринок"* наведено правову характеристику векселя, його види.

З метою створення спеціального вексельного законодавства в Україні прийнято понад 30 нормативних

актів, які регулюють вексельний обіг. **Зокрема, випадки і порядок використання векселів у господарському обігу передбачено:**

- для покриття взаємної заборгованості суб'єктів підприємницької діяльності згідно з *Указом Президента України від 14 вересня 1994 р. № 530/94 "Про випуск та обіг векселів для покриття взаємної заборгованості суб'єктів підприємницької діяльності України"*;

- для сплати ввізного мита, податків та зборів вітчизняним виконавцем при ввезенні на митну територію України давальницької сировини, а також для сплати вивізного (експортного) мита, податків та зборів вітчизняним замовником при вивезенні давальницької сировини за межі митної території України згідно із *Митним кодексом України* та ін.

Важливе значення для врегулювання операцій з векселями в господарській діяльності має *Закон України від 5 квітня 2001 р. "Про обіг векселів в Україні"*, яким визначено особливості обігу векселів в Україні, а також *Положення про порядок здійснення банками операцій з векселями в національній валюті на території України, затверджене постановою Правління НБУ від 16 грудня 2002 р. № 508, Положення "Про розрахункові палати для пред'явлення векселів до платежу", затверджене постановою Правління НБУ від 25 вересня 2001 р. № 403.*

Векселі поділяють на прості та переказні, які можуть бути виставлені як у національній, так і в іноземній валюті.

Простий вексель – це документ, який містить **просте і нічим не обумовлене зобов'язання** векселедавця сплатити власнику векселя в зазначений строк визначену суму.

Переказний вексель (тратта) – це складений за суворо визначеною формою документ, який містить письмовий наказ векселедавця (трасанта), адресований платнику (трасату), сплатити третій особі (ремітентові)

певну суму грошей у зазначений строк. Трасат стає **боржником по векселю лише після того, як акцептує** вексель, тобто дає згоду на його оплату, поставивши на ньому свій підпис.

Переказний вексель відрізняється від простого тим, що векселедавець у переказному векселі сам платежу не здійснює, а **переказує цей обов'язок на свого боржника** (платника за векселем). Переказний вексель також може передаватись **одним держателем іншому шляхом передаточного напису (індосаменту)**. Індосамент має бути написаний на переказному векселі чи на приєднаному до нього аркуші (алонжі).

Вексель як борговий документ має **низку особливостей**, за якими він відрізняється від інших боргових зобов'язань. До них належать: **грошовість**, тобто предметом векселя можуть бути тільки гроші; **терміновість та визначеність**, тобто тривалість існування вексельного зобов'язання може бути розрахована заздалегідь або лише за одними даними в тексті векселя, або на підставі вексельного закону; **безумовність та беззастережність** – це означає, що наказ у векселі про сплату визначеної грошової суми не має обумовлюватись будь-якими вимогами і застереженнями або посиланнями на них; **абстрактність**, тобто в тексті векселя не вказується причина його появи, а видача векселя юридично не пов'язується з будь-якими обставинами; **письмова, суворо встановлена законом форма; оборотність та односторонність**, тобто для одержання платежу за векселем необхідно його пред'явлення, а односторонність вексельного зобов'язання означає зобов'язання сплатити суму векселя законному власникові (держателю) векселя.

У процесі здійснення безготівкових розрахунків можуть застосовуватися розрахунки під час здійснення **заліку взаємної заборгованості**. До розрахунків, що здійснюються шляхом **заліку взаємних вимог**, належать

розрахунки, за якими взаємні зобов'язання боржників і кредиторів погашаються в рівнозначних сумах (і лише за їх різницею здійснюється платіж на загальних підставах). Такі розрахунки можуть здійснюватися шляхом зарахування зобов'язань між двома або групою платників (усіх форм власності, різних галузей господарства).

Підприємства, що мають господарські зв'язки за поставками товарів (виконаними роботами, наданими послугами), можуть здійснювати розрахунки періодично за сальдо зустрічних вимог (**сальдо – це різниця між доходами та витратами підприємства**).

У договорах між підприємствами передбачаються періодичність звірення взаємної заборгованості зі складанням відповідного акта, строки та платіжні інструменти, із застосуванням яких здійснюватимуться розрахунки. Після складання акта звірення взаємної заборгованості в строки, визначені чинним законодавством, та сторона, на користь якої склалося кредитне сальдо взаємозобов'язання, виписує розрахунковий документ (платіжне доручення, платіжну вимогу-доручення) або оформляє вексель.

Особливою формою безготівкових розрахунків є **інкасове доручення** (*статті 1099-1101 ЦК України*) **Інкасування (інкасо) – це здійснення банком за дорученням клієнта операцій з розрахунковими та супровідними документами з метою одержання платежу або передавання розрахункових та/чи супровідних документів проти платежу, або передавання розрахункових та/чи супровідних документів за інших умов.**

У разі розрахунків за інкасовими дорученнями банк-емітент за дорученням клієнта здійснює за рахунок клієнта дії щодо одержання від платника та/або акцепту платежу. Банк-емітент, який одержав інкасове доручення, має право залучати для його виконання інший банк.

Прогресивною формою організації безготівкових розрахунків є **платіжні картки**. Платіжна картка – це спеціальний платіжний засіб у вигляді емітованої в установленому законодавством порядку пластикової чи іншого виду картки, що використовується для ініціювання переказу грошей з рахунка платника або відповідного рахунка банку з метою оплати вартості товарів і послуг, перерахування грошей зі своїх рахунків на рахунки інших осіб, отримання грошей у готівковій формі в касах банків, пунктах обміну іноземної валюти уповноважених банків та через банківські автомати, а також здійснення інших операцій, передбачених відповідним договором.

Договір про надання і використання платіжної картки укладається згідно із законодавством України та правилами платіжної системи.

Цей договір може включати умови, що визначають порядок відкриття карткового рахунка (надалі – картрахунок) і порядок надання та використання платіжної картки. Допускається укладення окремого договору про відкриття картрахунку.

Договір містить норми, що встановлюють порядок відкриття карткового рахунка та порядок надання й використання платіжної картки. Порядок відкриття карткового рахунка відповідно до глави 72 *Цивільного кодексу України (статті 1066-1067)* регулюється договором банківського рахунка.

Крім того, якщо договором передбачено використання кредитної схеми використання держателем коштів, то цей договір має визначати також умови кредитування (права та обов'язки сторін, пов'язані з кредитуванням рахунка, визначаються положенням про позику та кредит – *параграфи 1 і 2 глави 71 Цивільного кодексу України*), якщо інше не встановлено договором або законом.

Отже, згідно з п. 2 ст. 628 Цивільного кодексу України за своїм змістом такий договір можна віднести до змішаного типу договорів, який містить норми договорів банківського рахунка, про надання та використання платіжної картки і кредитного договору. У договорі про надання та використання платіжної картки необхідно обумовити предмет договору, права, обов'язки клієнта та емітента, їх відповідальність, порядок розгляду спорів та інші визначені сторонами умови.

Організація розрахунків за допомогою платіжних карток регулюється *Постановою Правління НБУ "Про здійснення операцій з використанням електронних платіжних засобів" від 5 листопада 2014 р. № 705.*

Правилами НБУ закріплені такі принципи, що стосуються операцій з використанням платіжних карток:

- емісія платіжних карток у межах України проводиться виключно банками, що уклали договір з платіжною організацією відповідно до платіжної системи та отримали її дозвіл на виконання цих операцій;

- з метою розширення спектра послуг банка держателям платіжних карток банкам надані можливості здійснювати облік коштів за операціями з використанням платіжних карток не тільки на карткових рахунках, а й на звичайних поточних рахунках клієнтів;

- платіжна картка є власністю емітента (банка) і надається клієнтові або його довіреній особі відповідно до умов договору з клієнтом;

- еквайрінг (діяльність кредитної організації, що включає здійснення розрахунків з підприємствами торгівлі за операціями, що здійснюються з використанням банківських карт, і здійснення операцій по видачі наявних грошових коштів утримувачам банківських карт, що не є клієнтами даної кредитної організації) платіжних карток у межах України здійснюється виключно юридичними

особами-резидентами, що уклали договір з платіжною організацією відповідної платіжної системи;

- у межах України переказ коштів за операціями, ініційованими із застосуванням платіжних карток, здійснюється виключно в гривнях;

- операції держателів платіжних карток повинні виконуватися з оформленням документів за операціями із застосуванням платіжних карток на паперових носіях (сліп, квитанція платіжного терміналу, чек банкомату тощо) та/або документів у електронному виді.

Банківська платіжна картка (БПК) – це узагальнюючий термін, що означає всі види карток, і є засобом безготівкових розрахунків і отримання кредиту.

БПК – це пластиковий ідентифікаційний засіб, за допомогою якого отримувачу БПК надається можливість здійснювати операції оплати вартості товарів і послуг та отримувати гроші у готівковій формі. Ідентифікація отримувача БПК має забезпечуватись нанесенням на БПК номера, строку дії, прізвища, імені і зразка підпису держателя БПК.

БПК можна класифікувати за різними ознаками. **За своїми функціональними характеристиками** (можливістю кредитування) існують картки **дебетові і кредитні**.

Дебетові картки – призначені для отримання готівки в банківських автоматах або для купівлі товарів з розрахунком через електронні термінали, однак без дозволу сплачувати покупки за відсутності грошей на рахунку в банку. Із цими картками кошти можна використовувати в межах залишку на спеціальних карткових рахунках.

Для обліку операцій фізичних осіб з використанням наперед оплачених платіжних карток за дебетовою схемою банк відкриває консолідований картковий рахунок для емітованих ним наперед оплачених платіжних карток.

Кредитні картки дають змогу її власникам автоматично отримувати від банку кредит при оплаті товарів або послуг, вартість яких є вищою за залишок на їх спеціальних карткових рахунках (однак, виданий кредит має бути погашено протягом певного терміну).

Залежно від характеру використання (картки, які надаються фізичним особам, і картки, які надаються підприємствам та приватним підприємцям) БПК бувають:

- **особисті** – платіжні картки, емітовані на ім'я клієнта – фізичної особи, що не є суб'єктом підприємницької діяльності;

- **корпоративні** – платіжні картки, емітовані на ім'я довіреної особи – клієнта – юридичної особи або фізичної особи – підприємця. Такі картки видаються банком підприємствам або приватному підприємцеві. Користуватися ними можуть його уповноважені співробітники.

За матеріалом виготовлення картки поділяють на **паперові, пластикові та металеві**. Нині найбільшого розповсюдження набули пластикові картки.

За **сферою використання** картки бувають **універсальні**, тобто ті, які слугують для оплати будь-яких товарів і послуг, та **приватні комерційні** – розраховані на оплату певної послуги (зокрема, картки супермаркетів, готелів та ін.).

За **технічними характеристиками** картки поділяють на звичайні, магнітні, мікропроцесорні.

За **територіальною належністю** картки бувають **міжнародні, національні** (діють в одній державі) і **локальні** (використовуються в певній частині держави).

Учасниками такої (карткової) платіжної системи може стати юридична або фізична особа, яка має договірно-правові відносини з членами платіжної системи, тобто з юридичними особами, які одержали ліцензію міжнародної платіжної системи на емісію карток цієї системи та на їх обслуговування (еквайринг).

Банки зобов'язані у порядку, встановленому законодавством України, ідентифікувати клієнтів, які відкривають карткові та інші рахунки в банках, та держателів платіжних карток, які здійснюють операції з їх використанням за цими рахунками.

Ідентифікація клієнтів банку не є обов'язковою під час здійснення кожної операції, якщо клієнти були раніше ідентифіковані згідно з вимогами законодавства, яке регулює відносини у сфері запобігання легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом.

Банки мають право вимагати, а клієнти зобов'язані надати документи і відомості, необхідні для з'ясування особи, суті діяльності, фінансового стану.

Порядок проведення емісії платіжних карток та здійснення операцій з їх застосуванням, у тому числі обмеження щодо цих операцій, визначаються НБУ згідно з вимогами законодавства України.

Вид платіжної картки, що емітується банком, тип її носія, ідентифікаційних даних (магнітна смуга, мікросхема тощо), реквізити, що наносяться на неї в графічному вигляді, визначаються платіжною організацією відповідної платіжної системи, в якій ця картка застосовується, з урахуванням вимог, установлених відповідними стандартами України та міжнародними стандартами, прийнятими Міжнародною організацією зі стандартизації.

Обов'язковими реквізитами, що наносяться на платіжну картку, є реквізити, що дають змогу ідентифікувати платіжну систему та емітента.

Банківські платіжні картки запроваджені в практику безготівкових розрахунків з метою прискорення касового обслуговування і скорочення готівкового обігу національної валюти із врахуванням міжнародного досвіду.

Останнім часом у платіжних технологіях відбулися істотні зміни, модернізувалися не тільки самі платіжні картки, а й їхні можливості з великим обсягом пам'яті,

вдосконалюється термінальне обладнання для їх обслуговування та ін.

Принципи побудови, організація, структура і технологія роботи, емісія платіжних карток НСМЕП визначені *Правилами Національної системи масових електронних платежів, затвердженими постановою Правління НБУ 10 грудня 2004 р. № 620*. НСМЕП є відносно дешевою, надійно захищеною автоматизованою системою масових платежів з використанням платіжних карток, яка дає можливість населенню здійснювати розрахунки за товари і послуги швидко, зручно і безпечно (не користуючись готівкою), зберігати та заощаджувати кошти в банках на поточних і карткових рахунках.

Важливу роль у здійсненні платежів і розрахунків між клієнтами відіграє система міжбанківських розрахунків. **Міжбанківські розрахунки** – це система здійснення і регулювання платежів за грошовими внесками і зобов'язаннями, **які виникають між банківськими установами.**

Міжбанківські безготівкові розрахунки здійснюються через банки за допомогою **кореспондентських відносин**, що зумовлюють ведення кредитними установами кореспондентських рахунків.

Кореспондентський рахунок – це рахунок одного банку, відкритий в іншому банку, для обліку розрахунків, що виконує одна кредитна установа за дорученням і на кошти іншої кредитної установи на підставі укладеного між ними кореспондентського договору. **Кореспондентський договір** є угодою між двома або декількома кредитними установами про здійснення платежів і розрахунків однією з них за дорученням і на кошти іншої.

На підставі кореспондентських рахунків **міжбанківські розрахунки** можуть здійснюватися **такими способами:**

- шляхом відкриття комерційними банками (один одному) **взаємних кореспондентських рахунків**;

- шляхом відкриття комерційними банками, що не мають безпосередньо кореспондентських відносин, **кореспондентського рахунка в третьому банку**. Наприклад, розрахунки через кореспондентські рахунки, відкриті в НБУ, які здійснюються розрахунковими палатами НБУ;

- шляхом створення спеціальних клірингових палат, учасники яких провадять залік взаємних вимог.

Кліринг – це система безготівкових розрахунків за товари, цінні папери та надані послуги, що ґрунтуються на **взаємозаліку** (тобто, **на заліку взаємних вимог і зобов'язань**). Застосування клірингу дає змогу звести до мінімуму погашення фінансових зобов'язань готівкою. Міжбанківські клірингові розрахунки здійснюються через спеціально створені клірингові палати, НБУ або великі комерційні банки.

У платіжній практиці розрізняють **внутрішній – міжбанківський та міжнародний – валютний кліринг**.

Міжбанківський кліринг – це систематичні безготівкові розрахунки між банками шляхом заліку взаємних грошових вимог юридичних осіб однієї країни.

Валютний (міжнародний) кліринг – це спосіб розрахунків у зовнішній торгівлі та інших формах економічних відносин між країнами на підставі міжнародних платіжних угод. Валютний кліринг широко використовується для розрахунків між країнами, коли вони не мають конвертованої валюти.

Широке використання в банківській справі електронних засобів передачі інформації сприяло розповсюдженню клірингових розрахунків на основі створення **автоматизованих розрахункових палат**, що функціонують із застосуванням магнітних носіїв інформації.

Важливу роль у зміцненні розрахункової дисципліни відіграє **інститут цивільної відповідальності**. За порушення правил здійснення розрахункових операцій банки, платники і отримувачі несуть відповідальність у формі **відшкодування збитків та сплати неустойки (пені, штрафу)**, яка передбачається чинним законодавством та укладеними договорами.

Відповідно до *Закону України від 5 квітня 2001 р. "Про платіжні системи та переказ коштів в Україні"* банки несуть таку відповідальність перед платниками **при здійсненні переказу грошей**. У разі порушення банком, що обслуговує платника, строків виконання доручення клієнта банк зобов'язаний сплатити пеню у розмірі 0,1% суми простроченого платежу за кожний день прострочення (що не може перевищувати 10% суми переказу), якщо інший розмір пені не обумовлено договором між ними.

У разі порушення банком, що обслуговує отримувача, строків завершення переказу цей банк зобов'язаний сплатити отримувачу пеню у розмірі 0,1% суми простроченого платежу за кожний день прострочення (що не може перевищувати 10% суми переказу), якщо інший розмір пені не обумовлено договором між ними. У цьому випадку платник не несе відповідальності за прострочення перед отримувачем.

Платник має право на відшкодування банком, що обслуговує отримувача, шкоди, заподіяної йому внаслідок порушення цим банком строків завершення переказу. Отримувач має право на відшкодування банком, що обслуговує платника, шкоди, заподіяної йому внаслідок порушення цим банком строків виконання документа на переказ.

У разі помилкового переказу коштів, що стався з вини банку, банк-порушник зобов'язаний негайно після виявлення помилки переказати за рахунок власних коштів суму переказу законному отримувачу. Інакше отримувач має право у встановленому законом порядку вимагати від

банку-порушника ініціювання переказу йому суми переказу за рахунок власних коштів, сплати пені у розмірі 0,1% суми простроченого платежу за кожний день прострочення, починаючи від дати завершення помилкового переказу (що не може перевищувати 10% суми переказу).

У разі помилкового переказу з рахунка неналежного платника з вини банку, цей банк зобов'язаний переказати відповідну суму грошей з рахунку платника на рахунок неналежного платника, а також сплатити платнику, що постраждав, пеню у розмірі процентної ставки, що встановлена цим банком за короткостроковими кредитами, за кожний день, починаючи від дня помилкового переказу до дня повернення суми переказу на рахунок неналежного платника, якщо інша відповідальність не передбачена договором.

У свою чергу, передбачається і **відповідальність платника перед банком** або іншою установою – членом платіжної системи, що його обслуговує. Згідно із Законом України від 22 листопада 1996 р. *"Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань"* платники грошових коштів сплачують на користь одержувачів цих коштів за прострочення платежу пеню у розмірі, що встановлюється за згодою сторін (треба взяти до уваги, що дія цього Закону не поширюється на порядок нарахування та сплати пені, штрафних санкцій за несвоєчасну сплату податків, податкового кредиту та інших платежів до бюджетів всіх рівнів і позабюджетних фондів).

У разі **затримки зарахування грошових надходжень на рахунок клієнта** банки сплачують на користь одержувачів коштів пеню у розмірі, що передбачено угодою про проведення касово-розрахункових операцій. Розмір встановленої сторонами пені нараховується від суми простроченого платежу, але не може перевищувати подвійної облікової ставки НБУ, що діяла у період, за який сплачується пеня. Платники

самостійно нараховують пеню за несвоєчасно сплачені ними суми (оформляючи і подаючи до банку окреме платіжне доручення про сплату пені). Відповідальність за правильність визначеної суми пені, повноту і своєчасність її сплати несе платник.

Платник несе **відповідальність за правдивість інформації**, поданої ним в документі на переказ, та суті операції, щодо якої здійснюється цей переказ. Платник має відшкодувати банку (або іншій установі – члену платіжної системи) шкоду, заподіяну внаслідок такої невідповідності інформації. Платник зобов'язаний відшкодувати шкоду, заподіяну банку (або іншій установі – члену платіжної системи), що його обслуговує, внаслідок недотримання цим платником вимог щодо захисту інформації і проведення незаконних операцій з компонентами платіжних систем (платіжні інструменти, обладнання, програмне забезпечення тощо). При цьому банк (або інша установа – член платіжної системи), що обслуговує платника, звільняється від відповідальності перед платником за проведення переказу.

Усі спори, які виникають між сторонами (банком, платником, отримувачем) при проведенні переказу, розглядаються у судовому порядку.

Відповідно до *ст. 1071 ЦК України* банки можуть списувати кошти з рахунків клієнтів тільки за їх розпорядженням або на підставі рішень суду, а також у випадках, встановлених договором між банком і клієнтом.

За необґрунтованість примусового списання (стягнення) коштів, недостовірність даних, зазначених у розрахункових документах, стягувачі несуть відповідальність згідно з чинним законодавством та відшкодовують збитки, завдані внаслідок безпідставного примусового списання (стягнення) коштів. Так, згідно зі ст. 8 ГПК України за необґрунтоване списання у безспірному порядку претензійної суми винна сторона сплачує іншій стороні штраф у розмірі 10% списаної суми.

Банки не несуть відповідальності за достовірність змісту розрахункового документа, оформленого клієнтами, а також за повноту і своєчасність сплати клієнтом податків, зборів та обов'язкових платежів (за винятком випадків, передбачених законодавством). Крім того, в договорах може передбачатися відповідальність у вигляді штрафу за випадки необґрунтованого безспірного стягнення коштів.

Особливе місце у правовому режимі здійснення розрахунків займає **примусове стягнення коштів** з рахунків платників, тобто така форма розрахунків, за якої у випадках, встановлених чинним законодавством, банк здійснив платіж з рахунка платника без згоди останнього.

Для забезпечення примусового списання коштів, виконання судових рішень важливе значення має накладання **арешту на майно та кошти**, що належать власнику рахунка. Арешт на майно, кошти та інші цінності призводить до обмеження прав власника на ці об'єкти, зокрема, припиняються операції з видачі грошей з рахунка власника та забороняється розпоряджатися вкладами в банку.

Згідно зі *ст. 59 Закону України "Про банки і банківську діяльність"* арешт на майно або кошти банку, що знаходяться на його рахунках, а так само арешт на кошти та інші цінності юридичних або фізичних осіб, що знаходяться в банку, здійснюються **виключно за рішенням суду про стягнення коштів або про накладення арешту** в порядку, встановленому законом. Звільнення майна та коштів з-під арешту здійснюється за постановою державного виконавця або за рішенням суду.

Зупинення власних видаткових операцій банку за його рахунками, а також видаткових операцій за рахунками юридичних або фізичних осіб здійснюється лише в разі накладення арешту (відповідно до закону України на підставі рішень суду). Зупинення видаткових операцій здійснюється в межах суми, на яку накладено

арешт, крім випадків, коли арешт накладено без установлення такої суми.

Заборонено накладати арешт на кореспондентські рахунки банку.

Рішення суду про звернення стягнення на кошти, які знаходяться на рахунках юридичних чи фізичних осіб, підлягають негайному і безумовному виконанню (за винятком випадків введення мораторію згідно з чинним законодавством).

Згідно зі статтями 1, 21, 26 *Закону України від 5 квітня 2001 р. "Про платежі системи та переказ коштів в Україні"* цікавою новелою є розрахунки в порядку договірної списання, що є самостійною формою розрахунків і охоплює процедуру, коли банк реалізує платіжну вимогу на виконання відповідно укладеного господарського договору між сторонами. Фізичні та юридичні особи при укладенні договорів мають право передбачати право отримувача на договірне списання грошей з рахунка платника. Банк, що обслуговує платника, реалізує це передбачене в договорі право отримувача у **разі отримання доручення платника** на здійснення договірної списання. Під дорученням платника обслуговуючому його банку на здійснення договірної списання мається на увазі зазначене в договорі, укладеному між платником та обслуговуючим його банком, розпорядження на списання грошей. Зазначене розпорядження має включати інформацію, що буде достатньою для належного виконання банком, який обслуговує платника, його доручення: обставини, за яких банк має право здійснити договірне списання, найменування особи отримувача, реквізити рахунка платника, з якого має здійснюватися договірне списання, реквізити договору між платником та отримувачем, що передбачає право отримувача на договірне списання, перелік документів, що мають бути представлені отримувачем в обслуговуючий платника банк, тощо.

Отримувач для здійснення договірної списання оформляє платіжну вимогу, яку подає до банку, що обслуговує платника.

У разі, якщо кредитором за договором є обслуговуючий платника банк, право банку на проведення договірної списання передбачається в договорі на розрахунково-касове обслуговування або в іншому договорі про надання банківських послуг. Договір повинен містити інформацію, яка потрібна банку для списання коштів з рахунка платника.

Важливим аспектом у правовому режимі банківського рахунка є черговість списання грошових коштів. Банк виконує розрахункові документи **відповідно до черговості їх надходження та виключно в межах залишку грошових коштів на рахунку клієнта**, якщо інше не встановлено договором між банком і клієнтом. Порядок календарної черговості списання грошових коштів з рахунка передбачений *ст. 1072 ЦК України*.

У разі одночасного надходження до банку кількох розрахункових документів, на підставі яких здійснюється списання грошових коштів, банк списує кошти з рахунку клієнтів **у такій черговості:**

- у першу чергу списуються грошові кошти на підставі рішення суду для задоволення вимог про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, а також вимог про стягненням аліментів;

- у другу чергу списуються грошові кошти на підставі рішення суду для розрахунків щодо виплати вихідної допомоги та оплати праці особам, які працюють за трудовим договором (контрактом), а також виплати за авторським договором;

- у третю чергу списуються грошові кошти на підставі інших рішень суду;

- у четверту чергу списуються грошові кошти за розрахунковими документами, що передбачають платежі до бюджету;

- у п'яту чергу списуються грошові кошти за іншими розрахунковими документами в порядку їх послідовного надходження.

У разі відсутності (недостатності) грошових коштів на рахунку клієнта банк не веде обліку розрахункових документів, якщо інше не встановлено договором між банком і клієнтом.

Розділ 7. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ

7.1. Поняття, призначення і види кредиту

Кредит посідає важливе місце у фінансовій системі України. Кредит – це важливий інститут, за допомогою якого здійснюється мобілізація та перерозподіл тимчасово вільних коштів і контроль за їхнім правильним використанням. Кредит сприяє підвищенню ефективності економіки, забезпечує перелив капіталу, стимулює грошовий обіг та є важливим інструментом державного регулювання економікою.

Установлений законодавством обов'язковий порядок зберігання всіма підприємствами, організаціями та установами своїх коштів на рахунках у банках дає можливість використовувати такі вільні кошти у кредитуванні. У процесі кредитування виникають відносини, пов'язані з мобілізацією тимчасово вільних коштів підприємств, організацій, бюджету та населення. Використання цих коштів відбувається на умовах повернення для задоволення економічних і соціальних потреб держави.

Термін "кредит" відноситься до числа центральних системоутворюючих понять банківського права. Найбільш розповсюдженою дефініцією у загальному визначенні поняття кредиту є наступне: **кредит** – це кошти та матеріальні цінності, які надаються резидентами або нерезидентами у користування юридичним чи фізичним особам на певний строк під відсоток.

Поняття "кредит" має широке значення, і в подальшому термін "**кредит**" визначено як **позиковий капітал банку в грошовій формі та банківських металах, що передається в тимчасове користування на**

умовах забезпеченості, повернення, строковості, платності, а кредитна операція – це договір про надання кредиту, який супроводжується записами за банківськими рахунками з відповідним відображенням у балансах кредитора та позичальника.

Кредит як інститут фінансової системи держави виконує **емісійну, розподільчу і контрольну функції**. Ці функції взаємозалежні і мають у кредитуванні специфічні особливості.

Емісійна функція здійснюється шляхом випуску і розміщення цінних паперів. Ринок цінних паперів доповнює систему банківського кредитування і взаємодіє з нею. Нестача платіжних засобів в економіці також може покриватись за рахунок розширення комерційного кредиту.

Розподільча функція проявляється в процесі мобілізації та витрачання централізованих і децентралізованих фондів коштів, у розподілі та перерозподілі національного доходу між суб'єктами господарської діяльності. Отже, в умовах ринкової економіки зазначена функція сприяє вдосконаленню кредитної політики з метою регулювання грошового обігу і здійснення ефективного впливу на економічні процеси в державі.

Контрольна функція забезпечує нагляд за правильним і ефективним використанням коштів, що надаються клієнтурі банками, та – за їх поверненням у певні строки.

У банківській практиці існує **різна класифікація кредитів**, багатогранність їх критеріїв (ст. 347 ГК України). Так, кредит розподіляється на **фінансовий, товарний та кредит під цінні папери**, що засвідчують відносини позики.

Фінансовий кредит – це кошти, які надаються банком-резидентом або нерезидентом, кваліфікованим як банківська установа згідно із законодавством країни

перебування нерезидента, або резидентами і нерезидентами, які мають статус небанківських фінансових установ, згідно із законодавством, **у позику юридичній чи фізичній особі на певний строк, для цільового використання та під відсоток**. Правила надання фінансових кредитів встановлюються НБУ (стосовно банківських кредитів), а також Кабінетом Міністрів України (стосовно небанківських фінансових організацій) згідно із законодавством.

Товарний кредит – це товари, що передаються резидентом або нерезидентом у власність юридичним чи фізичним особам на умовах угоди, що передбачає **відстрочку кінцевого розрахунку на визначений строк та під відсоток**.

Кредит під цінні папери, що засвідчують відносини позики – це кошти, що залучаються юридичною особою – боржником (дебітором) від інших юридичних чи фізичних осіб **як компенсація вартості випущених (емітованих) таким дебітором облігацій або депозитних сертифікатів**.

У господарській діяльності використовуються такі форми кредиту: **лізинговий, іпотечний, споживчий, бланковий, консорціумний, податковий**.

Лізинговий кредит – це відносини між суб'єктами лізингу, які виникають у разі оренди майна і супроводжуються укладанням лізингової угоди. Лізинг є **формою майнового кредиту**.

Об'єктом лізингу є різне **рухоме майно** (машини, обладнання, транспортні засоби, обчислювальна та інша техніка) і **нерухоме майно** (будинки, споруди, системи телекомунікацій тощо). Суб'єктами лізингу виступають: лізингодавець – суб'єкт господарювання, що є власником об'єкта лізингу і здає його в оренду; користувач-суб'єкт, що домовляється з лізингодавцем на оренду про набуття права володіння та розпорядження об'єктом лізингу в межах, установлених лізинговою угодою; і виробник –

підприємство, організація та інші суб'єкти господарювання, які здійснюють виробництво або реалізацію товароматеріальних цінностей.

Іпотечний кредит – це особливий вид економічних відносин з приводу надання кредитів **під заставу нерухомого майна**. Відносини у системі іпотечного кредитування регулюється *Законом України від 19 червня 2003 р. "Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати"*.

Споживчий кредит – це кредит, який надається фізичним особам – резидентам України на **придбання споживчих товарів** тривалого користування та послуг і повертається в розстрочку, якщо інше не передбачено умовами кредитного договору.

Бланковий кредит – це кредит, який надається банком в межах наявних власних коштів (без застави майна та без інших видів забезпечення – тільки під зобов'язання повернути кредит) із застосуванням підвищеної відсоткової ставки надійним позичальникам, які мають стабільні джерела погашення кредиту і перевірений авторитет у банківських колах.

Консорціумний кредит – це кредит, який надається позичальнику **банківським консорціумом** такими способами:

а) шляхом **акумулювання кредитних ресурсів у визначеному банку** з подальшим наданням кредитів суб'єктам господарської діяльності;

б) шляхом **гарантування загальної суми кредиту провідним банком або групою банків**. Кредитування здійснюється залежно від потреби в кредиті;

в) шляхом зміни (збільшення) гарантованих банками-учасниками квот кредитних ресурсів за рахунок залучення інших банків для участі в консорціумній операції.

Податковий кредит становить суму (вартість) витрат, понесених платником податку у зв'язку з

придбанням товарів (робіт, послуг) у резидентів – фізичних або юридичних осіб протягом звітного року (крім витрат на сплату податку на додану вартість та акцизного збору), на суму яких дозволяється зменшення загального річного оподатковуваного доходу, одержаного за результатами такого звітного року, у випадках, визначених *Податковим кодексом України*.

У характеристиці кредиту найбільш поширеною є класифікація кредитних операцій залежно від кредитора, у зв'язку з цим розрізняють **державний, банківський і комерційний** кредити.

Державний кредит надається державою іншій державі, а також юридичним або фізичним особам. У державному кредиті **позичальником (або кредитором) виступає держава чи місцеві органи влади**. Формами державного кредиту можуть бути **натуральні позики** (наприклад, хлібні, цукрові), **державні позики** (облігації, казначейські зобов'язання) та інші кредитні документи. Кошти, які збирає держава за реалізовані цінні папери, становлять її борг. Відповідно, після закінчення строку позики держава повинна розрахуватися з кредиторами. Призначенням державного кредиту є мобілізація державою коштів для фінансування державних видатків та покриття частки державного боргу.

Банківський кредит надається банками суб'єктам господарської діяльності усіх форм власності **у тимчасове користування** на умовах, передбачених кредитним договором. Банківський кредит – це економічні відносини з акумуляції кредитних ресурсів за рахунок статутних та інших фондів банків, коштів на депозитних рахунках, коштів у обігу і в міжбанківських розрахунках та інших грошових ресурсів. Банківський кредит є основною формою кредиту, за якої грошові кошти надаються банками у тимчасове користування.

Банківський кредит – це надання банками грошей (готівкою чи безготівково) в позику юридичним та фізичним особам, державі.

У ст. 2 Закону України "Про банки і банківську діяльність" наведено таке визначення банківського кредиту: **"Банківський кредит** – будь-яке зобов'язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов'язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання на сплату процентів та інших зборів з такої суми". Отже, у наведеному визначенні кредит – це не тільки грошові кошти, а й зобов'язання, що впливають з договору чи з інших підстав.

Відповідно до статей 47 і 49 Закону України "Про банки і банківську діяльність" **до кредитних операцій віднесено:**

- операції з розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик;
- організація купівлі та продажу цінних паперів за дорученням клієнтів;
- здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені (включаючи андеррайтинг);
- операції за грошовими вимогами, надання гарантій, порук за грошовими зобов'язаннями;
- фінансування під відступлення права грошової вимоги (факторинг) та пов'язане з цим ведення обліку грошових вимог клієнтів до боржників, пред'явлення до сплати грошових вимог від клієнтів або від свого імені, а також інші операції, спрямовані на одержання коштів від боржника;
- лізинг.

Банківський кредит класифікується залежно від певних ознак та різних підстав. Зокрема, зважаючи на економічну сферу застосування, кредит розподіляється на **внутрішній і міжнародний**.

В Україні дворівнева банківська система передбачає **кредит центрального банку і кредит комерційних банків.**

Залежно від позичальників та мети використання кредити поділяють на виробничі, споживчі, інвестиційні, кредити на операції з цінними паперами, міжбанківські, імпорتنі та експортні.

Залежно від забезпеченості кредити поділяють на незабезпечені (бланкові) та забезпечені (персональні). Більшість кредитів, що надаються банками, мають відповідне забезпечення: наявність застави, відповідна гарантія або порука, страхування кредитного ризику. Надання незабезпечених кредитів означає вияв особливої довіри банку до свого клієнта, свідчить про його платоспроможність і враховується банком при аналізі економічного становища клієнтів.

Кредити, які надаються банками, також поділяють **за строками користування на коротко-, середньо- й довгострокові.** Строк користування короткостроковими кредитами не перевищує 12 місяців, середньостроковими – до 3 років, довгостроковими – понад 3 роки.

За ступенем ризику кредити поділяють на:

- а) стандартні кредити;
- б) кредити з підвищеним ризиком.

За методами надання:

- а) у разовому порядку;
- б) відповідно до відкритої кредитної лінії;
- в) гарантійні (із заздалегідь обумовленою датою надання, за потребою, із стягненням комісії за зобов'язання).

За строками погашення:

- а) одночасно;
- б) у розстрочку;
- в) достроково (на вимогу кредитора або за заявою позичальника);
- г) з регресією платежів;

д) після закінчення обумовленого періоду (місяця, кварталу).

На практиці застосовуються кредити **на поточні та капітальні витрати** і в зв'язку з цим розрізняють **кредити в оборотні фонди і фонди обігу**, а також **кредити в основні фонди**.

Ще однією формою кредиту є **комерційний**, який надається одним суб'єктом господарської діяльності іншому у вигляді **продажу товарів з відстрочкою платежу**. Комерційний кредит **оформляється векселем** і призначений для прискорення реалізації товарів та одержання підприємствами прибутку. Комерційний кредит може бути погашений після переоформлення його на банківський кредит, який здійснюється сторонами на умовах, передбачених договором.

Для реалізації кредитної політики, яка забезпечує функціонування суспільного виробництва, важливу роль в державі відведено **кредитній системі** – сукупності кредитно-фінансових установ, які акумулюють вільні грошові капітали, доходи і надають їх у позику юридичним і фізичним особам, уряду (чим реалізують кредитні відносини в державі).

Кредитну систему України **очолює НБУ**, який здійснює систему заходів у кредитній сфері з метою регулювання грошового обігу. До кредитної системи України належать також комерційні банки та небанківські кредитно-фінансові установи, які повинні мати ліцензію НБУ для здійснення кредитування.

До **небанківських кредитно-фінансових установ належать** лізингові, факторингові, фінансові, страхові, інвестиційні компанії, біржі, недержавні пенсійні фонди, ломбарди, каси взаємної допомоги та кредитні спілки, довірчі товариства тощо.

Відповідно до Закону України від 12 липня 2001 р. *"Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг"* в Україні діє **Національна комісія, що**

здійснює регулювання у сфері фінансових послуг, яка здійснює реєстрацію та ліцензування фінансових установ та поточний контроль за їх діяльністю.

Згідно з п. 3 ч. 1 ст. 47 Закону України "Про банки і банківську діяльність" до поширених традиційних банківських кредитних операцій належить **розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик**. Ця операція є одним із основних видів активних банківських операцій і є об'єктом спеціального нормативного регулювання.

Статтею 49 Закону України "Про банки і банківську діяльність" передбачено, що для проведення спільного фінансування банки можуть укладати **угоди про консорціумне кредитування**. Консорціумне кредитування здійснюється шляхом об'єднання банків у консорціум, який надалі виступатиме кредитодавцем для одного або кількох позичальників. Банківські консорціуми не є юридичними особами і створюються на підставі **консорціумного договору** між його учасниками, як тимчасові об'єднання банків для координації дій при проведенні різного виду банківських операцій. У рамках такої угоди банки-учасники встановлюють умови надання кредиту та призначають банк, відповідальний за виконання угоди. Банки-учасники несуть ризик за цим кредитом пропорційно до внесених у консорціум коштів. Банки зобов'язані мати підрозділ, функціями якого є надання кредитів та управління операціями, пов'язаними з кредитуванням.

Законодавством встановлено певні **обмеження** при проведенні кредитування. Так, банкам **заборонено** прямо чи опосередковано надавати кредити для придбання власних цінних паперів. Використання цінних паперів власної емісії для забезпечення кредитів можливе з дозволу НБУ. Банки зобов'язані **додержуватися основних принципів кредитування**, зокрема, перевіряти кредитоспроможність позичальників та наявність

забезпечення кредитів, додержуватися встановлених правил НБУ вимог щодо грації ризиків. Банки **не можуть** надавати кредити під процент, ставка якого є нижчою від процентної ставки за кредитами, які бере сам банк, і від процентної ставки, що виплачується ним за депозитами. Виняток може бути зроблено лише у разі, якщо у здійсненні такої операції банк не матиме збитків. **Забороняється** надання кредитів на покриття збитків господарської діяльності, а також існують певні обмеження щодо надання кредитів пов'язаним особам та інсайдерам. Надання безпроцентних кредитів **заборонено**, за винятком передбачених законом випадків.

Банки мають право видавати бланкові кредити за умов додержання економічних нормативів (поняття бланкового кредиту дивись вище).

У разі несвоєчасного погашення кредиту або відсотків за його користування банки мають право видавати наказ про примусову оплату боргового зобов'язання, якщо це передбачено угодою.

Комерційні банки здійснюють кредитні операції **в межах кредитних ресурсів**, які вони утворюють у процесі своєї діяльності. При потребі, банки можуть на договірних засадах **позичати ресурси один в одного, або брати кредит в НБУ**, залучати і розміщувати кошти у формі **депозитів та вкладів**. Чинне законодавство передбачає, що до **функцій НБУ** належить і те, що він виступає **кредитором останньої інстанції для банків** та організовує систему рефінансування. Кредитні ресурси НБУ становлять кошти статутного та інших фондів, інші кошти, що використовуються як кредитні ресурси відповідно до закону.

У проведенні кредитної політики, визначеної НБУ, комерційні банки виходять з необхідності забезпечення **посідання інтересів** банку, його акціонерів і вкладників та суб'єктів господарської діяльності із врахуванням загальнодержавних інтересів.

Слід також зазначити, що отримання резидентами України кредитів в іноземній валюті регламентується спеціальними нормативними актами.

7.2. Поняття та елементи кредитних відносин

Підприємства, організації в процесі господарської діяльності часто відчують необхідність у власних обігових коштах. Потреба суб'єктів господарської діяльності в коштах може бути задоволена за допомогою кредиту банку. Банківським кредитом покриваються як тимчасові, так і постійні потреби в додаткових обігових коштах. Відносини, що виникають між банками і клієнтами з метою одержання ними банківського кредиту, регулюються нормами права і називаються кредитними правовідносинами.

Банківські кредитні правовідносини – це правовідносини, що виникають на підставі та в випадках, коли позичальник зобов'язується повернути у встановлений строк кредитодавцю (кредитній установі) одержану суму грошей з відсотками.

Отже, кредитні правовідносини – це врегульовані нормами права суспільні відносини самостійного характеру, що виникають між учасниками майнового обігу з приводу надання коштів або товарно-матеріальних цінностей на певний строк або з відстрочкою платежу.

Правова природа банківських кредитних правовідносин неоднорідна і регламентується нормами різних галузей права (цивільного, господарського, банківського, фінансового). До кредитних правовідносин застосовуються положення *ч. 2 ст. 1054 ЦК України*, а також більшість норм, що регулюють договір позики (*статті 1046-1052 ЦК України*). При цьому кредит можна розглядати як самостійне правовідношення (кредитний договір або договір позики) або як важливий елемент, що

входить до складу іншого правовідношення (комерційне кредитування).

Кредитні правовідносини, як і решта правових відносин, складаються з таких елементів: суб'єктів, об'єкта і змісту.

Суб'єктами кредитних правовідносин можуть виступати з боку кредитодавця – лише кредитні установи, а з боку позичальника – підприємства, організації, громадяни.

Кредитодавець – це суб'єкт кредитних відносин, який надає кредит позичальнику на певний строк. Джерелом коштів для надання кредиту можуть бути власні кошти (для всіх суб'єктів кредитних відносин) і позичкові кошти (для банків та інших кредитних установ).

Позичальник – це суб'єкт кредитних відносин, який отримує кредит у тимчасове користування. Позичальниками є юридичні та фізичні особи, яким не вистачає власних коштів. Позичальник повинен бути **кредитоспроможним**, тобто мати економічну можливість повернути кредит. Об'єктом кредитних правовідносин є гроші в безготівковій формі або готівка.

Правове оформлення відносин щодо забезпечення кредитного зобов'язання може мати місце або безпосередньо в кредитному договорі, або шляхом укладення одночасно спеціального договору, наприклад, договору поруки або гарантії. Крім грошей, об'єктом комерційного кредиту можуть бути реалізовані товари, виконані роботи, надані послуги, щодо оплати яких надано відстрочку. Отже, незалежно від форми кредиту (грошова або товарна) **він має грошову природу** і визначається вартісним характером.

Зміст кредитних правовідносин – це права й обов'язки їх суб'єктів. Зміст банківських кредитних правовідносин в основному виявляється **в принципах кредитування**, до яких належать: добровільність,

забезпеченість, строковість, платність, повернення кредиту та цільовий характер.

Принцип забезпеченості кредиту має на меті захистити інтереси банку і не призвести до збитків від неповернення через неплатоспроможність позичальника. Кредити надаються під конкретні товарно-матеріальні цінності та витрати виробництва і **забезпечуються заставою** цих цінностей, або продукцією, яка надходить у заставу у міру її випуску. Крім матеріального забезпечення, гарантією повернення кредиту можуть бути також **цінні папери**: акції, облігації, страхові поліси, векселі; **гарантії та поручительства** платоспроможності юридичних і фізичних осіб тощо. Важливе значення для забезпеченості кредиту має і **неустойка** (штраф, пеня), **страхування відповідальності позичальника** за непогашення кредиту. Спосіб забезпеченості кредиту передбачається в кредитному договорі.

Принцип строковості означає, що кредит має бути повернено у визначений у договорі строк. Строк повернення кредиту залежить від цілей кредитування, розміру кредиту, платоспроможності позичальника. Установи банків можуть надавати **відстрочку** повернення кредиту, стягуючи за це підвищений процент. Від дотримання принципу строковості кредиту залежить нормальне забезпечення підприємств коштами і можливість надання нових кредитів, оскільки одним із ресурсів кредитування є повернені позички. При порушенні строків повернення і наявності прострочених позичок нові кредити підприємствам не надаються.

Платність кредиту означає, що банк вимагає не тільки повернення одержаної позички, а й **сплати певного відсотка за користування** нею. Розмір відсоткових ставок, що встановлюється комерційними банками, залежить від різних факторів: терміну й виду кредиту, ступеня його ризику для банку, темпів інфляції, попиту на кредити з боку підприємств, структури кредитних ресурсів

конкретного банку, облікової ставки тощо. Платність кредиту справляє стимуляційний вплив на комерційний розрахунок, його впровадження і зміцнення.

Принцип повернення кредиту є основним принципом кредитних правовідносин і означає, що кредит має бути обов'язково повернений позичальником банку у визначений у кредитному договорі строк шляхом перерахування відповідної суми коштів на рахунок банку, який надав кредит.

Принцип цільового характеру використання кредиту означає вкладення позичкових коштів у конкретні господарські процеси, **на чітко визначені цілі**. Згідно з *ч. 3 ст. 1056 ЦК України* у разі порушення позичальником встановленого кредитним договором обов'язку цільового використання кредиту кредитодавець має право **відмовитися** від подальшого кредитування позичальника за договором.

Отже, принципи банківського кредитування визначають основні положення кредитного механізму і спрямовані на ефективне управління кредитом.

7. 3. Правова природа кредитного договору

Комерційні банки здійснюють кредитування підприємств та організацій на договірних умовах. Надання банківського кредиту оформлюється укладенням **кредитного договору**, за яким одна сторона – банк або інша фінансова установа (кредитодавець) – зобов'язується надати грошові кошти (кредит) іншій стороні (позичальникові) у розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується повернути кредит у встановлений строк та сплатити відсотки (*ч. 1 ст. 1054 ЦК України*). Кредитний договір є договором консенсуальним, платним, двосторонньо зобов'язальним.

Від договору позики кредитний договір **відрізняється** такими ознаками:

1) у кредитному договорі надання кредиту забезпечується **заставою, гарантією** тощо;

2) однією із сторін в цьому договорі завжди буде виступати **установа банку або фінансова установа, що має відповідну ліцензію НБУ**;

3) предметом цього договору є **гроші**, і кредит надається банками завжди **за плату**;

4) окрім того, існує **різниця в правовому режимі майна**, яке є предметом кредитного договору і договору позики.

Вимоги до форми і порядку укладення кредитного договору передбачено у *ст. 1055 ЦК України, ст. 6 Закону України від 12 липня 2001 р. "Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг"*. Кредитний договір укладається між позичальником і кредитодавцем **в письмовій формі** і визначає взаємні зобов'язання стосовно суми кредиту, терміну його повернення, розміру та порядку сплати відсотків і не може змінюватися в односторонньому порядку. Кредитні договори, укладені з недодержанням письмової форми, є **нікчемними**.

Кредитний договір є юридичним документом, який визначає взаємні зобов'язання і відповідальність між комерційним банком і клієнтом з метою одержання останнім кредиту. До **умов** кредитного договору належать: об'єкти кредитування; розмір кредиту; умови його надання та погашення; процентні ставки за користування кредитом та порядок сплати процентів; умови здійснення банківського контролю за використанням коштів; способи забезпечення виконання зобов'язань клієнтом; перелік розрахунків та відомостей, необхідних для кредитування, строк їх надання клієнту; майнова відповідальність за порушення умов договору тощо. Конкретний зміст зазначеного договору і перелік усіх його умов визначаються за згодою сторін.

Принципове значення в кредитному договорі має **розмір процентної ставки** за користування кредитом, яка встановлюється банком і позичальником самостійно. Її розмір залежить від кредитного ризику, наданого забезпечення, попиту на кредит, строку кредитування, облікової ставки НБУ та інших факторів.

Важливим є **право позичальника на отримання попередньої достовірної інформації** про умови кредитування, у тому числі про усі платежі, які пов'язані з отриманням, обслуговуванням та погашенням кредиту. Відповідно до вимог правил надання банками України інформації споживачу про умови кредитування та сукупну вартість кредиту кредитний договір обов'язково має містити такі дані:

- **детальний розпис сукупної вартості кредиту** з урахуванням процентної ставки та вартості всіх супутніх послуг;

- **графік платежів** згідно зі строковістю, зазначеною в кредитному договорі – щомісяця, щокварталу тощо у розрізі сум погашення основного боргу, сплати процентів за користування кредитом, вартості всіх супутніх послуг;

- **сукупну вартість кредиту**, зазначену як у процентному виразі, так і в абсолютному значенні у випадку подорожчання кредиту (у грошовому виразі).

Крім цього, зазначеними правилами встановлено, що **банки не мають права змінювати процентну ставку** за кредитом у зв'язку з волевиявленням однієї зі сторін. Ця норма також передбачена у *ст. 1056 ЦК України*, відповідно до якої встановлений кредитним договором розмір процентів **не може бути збільшений банком в односторонньому порядку**, а умови кредитного договору щодо права банку змінювати розмір процентів в односторонньому порядку є нікчемною (тобто недійсною).

Для отримання кредиту позичальник звертається до банку з клопотанням (заявою), а також надає установчі документи, картку із зразками підписів, довідки банків про

залишки коштів на рахунках і наявність заборгованості за позичками, техніко-економічне обґрунтування необхідності кредиту та джерел його погашення. Рішення про надання кредиту, незалежно від його розрахунку, **приймається колегіально** (правлінням банку, кредитним комітетом) і **оформлюється протоколом**.

Укладенню договору передують **глибоке вивчення банком господарсько-фінансової діяльності позичальника**, а саме: його акуратність у розрахунках, поточне фінансове положення і перспектива, спроможність за потреби мобілізувати грошові кошти з різних джерел, вивчення показників ліквідності балансу або окремих видів активів. Банк приймає рішення про надання кредиту **на підставі аналізу діяльності** потенційного позичальника, його кредитоспроможності, прогнозованого ризику неповернення кредиту.

Видана за кредитним договором сума грошей зараховується банком **на рахунок**, який відкривається в установах банку **для обліку виданого кредиту**.

У банківській практиці перспективними формами організації кредитних відносин банку з позичальниками є кредитні лінії і овердрафт.

Кредитна лінія – це договір між банком і позичальником, згідно з яким банк зобов'язується здійснювати **надання кредитів протягом певного часу в межах встановленого ліміту**. Надання кредиту у виді кредитної лінії свідчить про високий рівень довіри банку до позичальника і сприяє вдосконаленню ефективності кредитування, забезпеченню надійного партнерства між банком і клієнтами.

Кредит у вигляді овердрафта означає, що банк може сплачувати розрахункові документи клієнта на суми, що перевищують кредитовий залишок на його рахунок. Між банком і клієнтом укладається договір про те, що клієнт має право в порядку і на умовах, встановлених у договорі, виписувати чеки на загальну суму, яка

перевищує позитивний залишок на його рахунку. В разі відсутності коштів на чековому рахунку чек має бути сплачено за рахунок кредиту банку. Овердрафт (контокорент) застосовується з позичальниками, які характеризуються високим рівнем платоспроможності, і є найбільш ефективним і вигідним методом кредитування.

За кредитним договором **юридичні права й обов'язки сторін – банків та клієнтури – неоднакові**. У банку-кредитора фактично знаходяться всі права, а важливими обов'язками є надання кредитів різних видів та інформування клієнтів про умови кредитування. **На клієнті лежать в основному обов'язки**, хоча позичальник може і відмовитися від укладення договору. **Обов'язки клієнта**: повернути в строк одержаний кредит, сплатити банку проценти за користування кредитом, не ухилятися від банківського контролю, надати і гарантувати наявність забезпечення за договором на весь строк кредитування.

За порушення зобов'язань за кредитним договором сторони несуть відповідальність у вигляді стягнення неустойки і повинні відшкодовувати збитки. У кредитуванні підприємств, організацій важливе значення має зміцнення **кредитної дисципліни**, яка означає своєчасне погашення кредиту і точне дотримання позичальниками всіх умов договору. У разі порушення кредитної дисципліни до клієнта можуть застосовуватися такі **санкції**: сплата банку підвищених процентів з простроченого кредиту; припинення кредитування з правом дострокового одностороннього розірвання договору; дострокове стягнення раніше наданого кредиту зі сплатою штрафу; переведення на акредитивну форму розрахунків; звернення стягнення на предмет застави; вимога надання додаткових гарантій.

У свою чергу, банк несе відповідальність за несвоєчасну видачу кредиту (якщо це передбачено умовами кредитного договору) та за відшкодування збитків, завданих клієнту.

У кредитних договорах передбачається відповідальність позичальника за несвоєчасне повернення кредиту та відсотків за його користування і відповідальність банку за несвоєчасне перерахування кредиту – у вигляді стягнення пені, що встановлюється за згодою сторін (*ч. 1 ст. 1050 ЦК України*). Якщо кредитним договором спеціально не передбачена відповідальність банку за несвоєчасну видачу кредиту, то банк повинен відшкодовувати збитки, завдані клієнту.

За порушення банками та іншими фінансово-кредитними установами банківського законодавства, нормативно-правових актів НБУ або здійснення ризикових операцій, які загрожують інтересам вкладників чи інших кредиторів банку, **НБУ застосовує заходи впливу**, зокрема, накладення на банки **штрафів** у розмірі одного відсотка зареєстрованого статутного фонду банка-порушника за кожний випадок порушення.

Комерційні банки зобов'язані у кожному випадку неповернення кредиту та нарахованих відсотків за користування кредитом вирішувати питання про стягнення заборгованості в установленому чинним законодавством порядку, а в разі неможливості стягнення – порушувати у суді справу про банкрутство.

Серед правових засобів, які **забезпечують виконання зобов'язань** за кредитним договором, слід назвати: а) **неустойку** (штраф, пеня), заставу, банківську гарантію і поруку; б) **договори страхування**, коли кредит надається під спеціальні страхові гарантії, а кредитний ризик ґрунтується на договорі страхування ризику непогашення кредиту; в) право кредитора на безакцептне списання коштів із рахунків боржника, уступка права вимоги або перевід боргу, а також г) припинення зобов'язань у зв'язку з уступкою права вимоги (цесія) або новацією (заміною сторони у зобов'язанні).

Способи забезпечення виконання кредитних зобов'язань – це спеціальні заходи, які призначаються за

домовленістю сторін **або за вказівкою закону**. При виконанні кредитних зобов'язань можливе одночасне застосування всіх або кількох способів забезпечення виконання кредиту, а вибір одного із них або їх поєднання є прерогативою сторін кредитних правовідносин.

Отже, відносини, що виникають при укладенні кредитного договору, є специфічною формою взаємовідносин комерційного банку та клієнта, виникають за волевиявлення позичальників, мають грошовий характер і характеризуються нерівністю суб'єктів (банку й клієнта).

Розділ 8.

ОСНОВИ БАНКІВСЬКОГО ПРАВА ЕКОНОМІЧНО РОЗВИНУТИХ КРАЇН

8.1. Суть банківського права економічно розвинутих країн

В економічному розвитку будь-якої країни важливе місце займає банківська діяльність – основний елемент функціонування фінансової системи країни. Виступаючи важливим інструментом фінансово-кредитного механізму держави, банківська діяльність сприяє мобілізації та використанню коштів, здійсненню різноманітних банківських операцій, забезпечує виконання фінансових зобов'язань перед державою та іншими суб'єктами господарювання.

Проведення державою політики жорсткого регулювання банківської діяльності, створення чітко організованої банківської системи і належного порядку здійснення банківських операцій свідчить про специфічний характер банківської діяльності та важливу роль держави в регулюванні банківських правовідносин. **Банківська діяльність** – це передбачена законодавством система дій спеціальних суб'єктів, які здійснюються ними як учасниками єдиної банківської системи, з приводу грошей, цінних паперів та валютних цінностей, які виконують функцію платежу, зберігання і товару (кредиту). За своїм змістом **банківська діяльність складається із комплексу банківських операцій і угод, які здійснюються кредитними організаціями.**

Виходячи з наведеного вище визначення банківської діяльності, можна стверджувати, що **все, чим займаються банки, слід вважати банківською діяльністю**, а всі правовідносини, які виникають у процесі організації та

здійснення банківської діяльності з участю банків, слід розглядати як предмет банківського права.

Об'єкт регулювання з боку банківського права – специфічна група суспільних відносин, предметом якої є банківська діяльність. Банківське право – найважливіша галузь права в правовій системі будь-якої держави ринкового типу. Дослідження механізму правового регулювання банківської діяльності будь-якої країни має на меті ознайомлення з теоретичними і практичними аспектами правового забезпечення банківської діяльності в зарубіжних країнах. Банківське право зарубіжних країн перебуває **на різних щаблях розвитку**. Предмет застосування, зміст і регламентація банківського права визначаються в країнах по-різному, а державні інститути конкретної країни зорієнтовані на регулятивний вплив на банківську систему.

У США при визначенні банківського права виходять з того, що "банківське право – це дуже багатогранний термін. Він охоплює не тільки загальні принципи організації та діяльності банків, а й сукупність норм, що регулюють порядок здійснення фінансових та пов'язаних з ними послуг". Банківське право США – одна з найбільш містких та складних сфер господарського права, а банківська діяльність **контролюється і регулюється більш ретельно**, ніж будь-яка інша сфера економічної діяльності держави.

Французькі вчені вважають, що "**банківське право Франції** складається з правил, що закріплюють статус підприємств, які займаються "торгівлею грошами", і підприємств, що сприяють їх діяльності. Отже, це право професійне". К. Гавалда і Ж. Стуфле підкреслюють, що об'єктом банківського права є визначення правового положення банків, тобто організацій, які професійно, на постійній основі здійснюють банківські операції, та правове регулювання самих банківських операцій. Пізніше вони сформулювали поняття кредитного права і

розглядали банківське право як частину кредитного права.

Німецький вчений Р. Кольс відзначає, що **"банківське право існує як публічне і приватне право...** Публічне банківське право охоплює державний нагляд за банківською справою і його організацію... Приватне банківське право – це право банківських угод і договорів"

Російські юристи вважають, що **банківське право** становить собою **сукупність норм, які регулюють правові відносини в галузі банківської діяльності**, тобто встановлюють правове положення самих банків та інших кредитних організацій, що регулюють публічні відносини банків, а також приватноправові відносини банків з клієнтами.

Незважаючи на різні підходи у визначенні банківського права в зарубіжних країнах, **суть банківського права залишається незмінною** – це визначення правового статусу банків та правове регулювання здійснення ними на постійній, професійній основі банківських операцій.

Отже, банківське право в зарубіжних країнах – це найважливіша галузь права, що становить собою **систему правових норм, які регулюють банківську діяльність**, а саме порядок організації та функціонування банків і банківської системи конкретної держави, тобто публічні відносини банків, а також порядок здійснення ними банківських операцій, їхні приватноправові відносини з клієнтами.

Банківське право в країнах з ринковою економікою виступає **самостійною галуззю права**. Самостійний характер цієї галузі проявляється в тому, що для неї характерні особливий об'єкт регулювання, специфічні суб'єкти та існування розгалуженого і повноцінного банківського законодавства. **Об'єктом регулювання** з боку банківського права тут виступає специфічна група суспільних відносин – банківські правовідносини,

предметом яких є банківська діяльність. Банківські правовідносини **різноманітні** як за змістом, так і за своїм неоднорідним характером. Така неоднорідність банківських правовідносин визначається **як змістом регулювання** (розрахункових, кредитних, валютних відносин та ін.), так і насамперед **наявністю суб'єктів**, які беруть участь в цих відносинах (державна, центральні банки країн, комерційні банки, різноманітні спеціалізовані кредитно-фінансові установи тощо).

Неоднорідність суб'єктів банківського права в зарубіжних країнах призводить до виникнення неоднорідних за своєю природою банківських правовідносин, які, у свою чергу, зумовлені специфікою застосовуваних методів правового регулювання таких правовідносин, а саме – **в поєднанні організаційних та майнових елементів**. З одного боку, суб'єкти банківського права виконують **організаційні функції**. Наприклад, **центральні банки** активно втручаються в економічне життя країни, приймаючи нормативні акти, що регулюють банківську діяльність, а кредитні організації, юридичні та фізичні особи зобов'язані дотримуватись банківського законодавства. З іншого боку, суб'єкти банківського права є безпосередніми учасниками майнових відносин; їхні відносини характеризуються **рівністю їхнього правового статусу** у кредитних угодах або при випуску емітентом цінних паперів.

Для банківського права зарубіжних країн характерним є **розгалужений масив правових актів**, що регулюють різні аспекти банківської діяльності в країні. Причому серед джерел цієї галузі **значне місце займають закони**, які є основним регулятором банківських відносин, хоча деякі аспекти цих відносин можуть регламентуватися відомчими актами, судовими прецедентами тощо.

Банківське право зарубіжних країн має **комплексний характер**. Ця галузь досить велика за обсягом і включає комплекс тісно пов'язаних між собою інститутів: правові

основи організації та функціонування банківської системи країни, банківські операції, валютне регулювання, правове регулювання випуску та обігу цінних паперів, правові основи банківського аудиту та ін. Крім того, багатогранність банківської діяльності дає підставу включати до банківського права також норми інших галузей права, що належать до банківської діяльності (наприклад, правила здійснення грошових операцій, механізм примусового забезпечення банківських зобов'язань, питання акумуляції платежів і зборів тощо). **Комплексним є і метод банківського права** зарубіжних країн, а саме: поєднання цивільно-правового і публічно-правового методів.

Важливою тенденцією розвитку банківського права зарубіжних країн є **інтернаціоналізація** системи банківської діяльності. Банківське право та банківські системи в різних країнах мають істотні відмінності, зумовлені специфікою історичних, економічних та політичних факторів. Водночас банківське право, **банківські системи різних країн перебувають у постійній взаємодії, взаємозалежності, взаємного впливу** (розширення мережі банків країни за кордоном і проникнення іноземних банків та їхніх дочірніх установ на територію інших країн, інтернаціоналізація банківського бізнесу, розвиток співробітництва країн щодо формування загальних стандартів банківського регулювання; формування єдиного ринку банківських послуг та ін.). Усе це закономірно впливає на правову систему будь-якої держави, в тому числі і грошово-кредитну систему.

Процеси трансформації структури і діяльності фінансового ринку, його ефективного функціонування зумовили **глибокі зміни в банківському праві розвинутих країн, що сталися в кінці 60-х років XX ст.** Насамперед мова йде про законодавчі реформи в банківській сфері в більшості країн з ринковою економікою. Процес дерегулювання і лібералізації

банківського законодавства сприяв пом'якшенню або повній відміні обмежень і заборон на територіальну експансію банків, руйнуванню жорстких меж між різними видами фінансових інститутів, розвитку конкуренції в сфері кредитно-фінансового обслуговування і послабленню адміністративного контролю за діяльністю банків.

Особливого значення для розвитку банківського права зарубіжних країн набуває **міжнародне та європейське співробітництво** у сфері правового регулювання банківської діяльності. Початок міжнародного співробітництва у сфері банківського регулювання відноситься до 1975 р., коли було створено **орган міжнародного співробітництва держав у сфері банківського регулювання – Базельський комітет з банківського нагляду**, який включає представників центральних банків групи дванадцяти держав. Метою Базельського комітету було сформулювати **однакові підходи** до істотних питань банківського регулювання завдяки виробленню рекомендацій і обміну інформацією між органами банківського нагляду держав, що належать до вищеназваного комітету. За час свого існування Базельський комітет виробив ряд документів (Конкордат 1975 р., Мінімальні стандарти з нагляду за міжнародними банківськими групами та їх транскордонними установами 1992 р. та ін.), які, не будучи формально юридичними актами, разом з тим містять у собі **елементи юридичної обов'язковості**.

У квітні 1997 р. Базельський комітет підготував документ "**Базові принципи ефективного нагляду за банківською діяльністю**", в якому сформульовано 25 принципів, що покладено в основу Європейського банківського законодавства і які визначають засади організації ефективності банківського нагляду та регулювання в державах – членах ЄС.

Базельські принципи було розроблено країнами "великої десятки" за участю представників органів банківського нагляду з 15 країн, включаючи Росію та Швейцарію. Вони схвалені керівниками центральних банків країн "великої десятки", і органам банківського нагляду всіх країн запропоновано керуватися цими принципами. В основному вони містять стандартні вимоги, що вже застосовуються у розвинутих країнах, зокрема, вимоги щодо мінімального розміру банківського капіталу та його складових; перевірки органами нагляду грошової політики, оперативної звітності банків і виконуваних ними процедур, пов'язаних з наданням кредитів та інвестуванням капіталів, управлінням кредитним та інвестиційним портфелями; перевірки наявності у банку загальної політики управління ризиками.

В рамках Базельського комітету з банківського нагляду систематично здійснювалась розробка і прийняття документів, пов'язаних із банківською діяльністю, враховуючи процес євроінтеграції. Наприклад, у 1988 р. Базельський комітет прийняв угоду про достатність капіталу (Базельська угода I). У 2004 р. прийнято Базельську угоду II "Міжнародна конвергенція оцінки капіталу та стандартів капіталу; нові підходи". Поглиблення світової фінансово-економічної кризи змусило Базельський комітет 12 вересня 2010 року прийняти підсумковий документ, що стосується нових стандартів капіталу (Базельська угода III).

Країни прагнуть інкорпорувати вироблені Базельним комітетом принципи до свого національного банківського права. Україна також співробітничала з Європейським Союзом (далі – ЄС) у банківській сфері, про що свідчать укладені угоди про партнерство з ЄС, метою яких є адаптація банківського законодавства України до європейських стандартів.

Європейське співробітництво у сфері банківського регулювання розвивалося через інституційний механізм

міждержавного характеру, основи якого було закладено в Римському договорі 1957 р. про створення Європейського Співтовариства (нині – ЄС). Останнім часом спостерігається підвищення ролі ЄС і Європейської Комісії, діяльність яких спрямовано на гармонізацію банківського права і практики своїх держав-членів, прийняття ними нормативних актів, що мають юридичну силу і обов'язковий характер. У ст. 100 Римського договору 1957 р. передбачено зближення законодавчих положень, приписів і адміністративних дій держав-членів, які прямо зачіпають створення і функціонування спільного ринку.

Універсальний рівень співробітництва ЄС передбачає об'єднання зусиль держав для коригування свого банківського законодавства з урахуванням вимог загальноєвропейського права (Римський договір 1957 р., Маастрихтський договір 1992 р.), а в майбутньому передбачається дотримуватися вимог, пов'язаних з утворенням банківського ринку ЄС з єдиною валютою. З 1 січня 2002 р. євро у вигляді банкнот і монет стало законним засобом платежу і єдиною валютою у країнах Європейського валютного союзу.

Нині в ЄС провадиться активна робота зі створення **Єдиної бази даних нормативних документів** цього Союзу в банківській і фінансових сферах та робота з **координації банківського законодавства** країн – членів ЄС. Отже, банківське право провідних зарубіжних країн багато в чому відображає процес інтернаціоналізації правового регулювання банківської діяльності, враховуючи розвиток міжнародних економічних відносин, інтеграцію фінансових ринків країн у ці процеси, необхідність мінімізації негативних наслідків фінансових криз.

8.2. Правова регламентація банківської діяльності в економічно розвинутих країнах

Банківська діяльність у країнах з ринковою економікою набула свого правового виявлення в численних законодавчих і нормативних актах різної юридичної сили. Ці джерела банківського права надзвичайно різноманітні за змістом, формою і значенням у правовому регулюванні банківських правовідносин. З одного боку, **основою банківського законодавства в зарубіжних країнах є система статутних законів**, тобто таких, які визначають правове положення банків (центрального і комерційних банків), а з іншого боку знаходиться група законів та нормативних актів, що регулюють різні аспекти банківської діяльності, встановлюючи режим здійснення банківських операцій на території тієї чи іншої держави.

Для банківського права зарубіжних країн характерним є **використання широкого спектра різних за юридичною природою джерел**, що визначається специфікою суб'єктів, об'єкта і методів банківського регулювання. Розглянемо основні джерела банківського права.

1. Національне банківське законодавство, що становить систему нормативних актів, норми яких регулюють банківські правовідносини. Це **насамперед закони**.

Наприклад, у США діє розвинена система законодавчих актів, що характеризується ретельністю правової регламентації всіх сторін банківської діяльності. До таких актів належить Закон про національну валюту (1863), Закон про діяльність національних банків (1864), Закон про Федеральний резерв (1913), Закон Еджа про міжнародні банківські операції (1919), Закон Макфеддена про діяльність іноземних банків (1927), закони про фінансову діяльність (1933, 1935), Закон про емісію цінних паперів (1933), Закон про кредитування власників житла (1933), Закон про банківські холдингові компанії (1956),

закони про злиття банків (1960, 1966, 1994), Закон про вірогідну інформацію в кредитуванні (1968). Закон про захист банків (1968), Закон про однакові кредитні можливості (1974), Закон про правильне погашення кредиту (1977), Закон про право на фінансову таємницю (1978), Закон про дерегулювання депозитних установ і контроль за грошовим обігом (1980), Закон Гарна – Сен-Жермена про депозитні інститути (1982), Закон про Федеральну резервну систему США (1995) та ін. Найбільшим за обсягом законодавчим актом, де значну частину статей присвячено регулюванню банківських угод, є **Єдиний торговий Кодекс США** (1962), який називають "кодексом банкірів".

Слід зазначити, що законодавство США, регулюючи банківську діяльність, протягом півстоліття залишалося незмінним, тобто характеризувалося стабільністю і консерватизмом правових актів. Лише в 70 і 80-х роках законодавчі органи США переглянули правові обмеження, послабили адміністративний контроль за банками і надали їм можливість ефективніше працювати в умовах жорсткої конкуренції. Деякі зміни банківського законодавства в плані його лібералізації були проведені і останніми роками. **Для США характерна відсутність єдиного банківського законодавства, правове регулювання банківської діяльності здійснюється як на федеральному рівні, так і на рівні окремих штатів.** Кожний штат вправі регулювати банківську діяльність за своїми власними законами, і це знаходить відображення в банківському законодавстві країни.

Порівняно із законодавством США **банківське законодавство Німеччини завжди відзначалося лібералізацією** правового регулювання в цій сфері. Серед банківських законів можна назвати Закон про Німецький Федеральний банк, Закон про банки Федеральної республіки Німеччини (1957), Закон про кредитну справу (1993), Закон про Німецький кооперативний банк (1975),

Закон про Німецький компенсаційний банк, Закон про ощадні каси, Закон про іпотечні банки (1990).

В інших європейських країнах також діють закони, що визначають правове положення банків, наприклад, у **Франції** – закони "Про Статут банку Франції" (1993), "Про діяльність і контроль за діяльністю кредитних установ" (1993). У **Великобританії** діють Закон про націоналізацію (1946), закони про банківську діяльність (1979, 1987) та Закон про Банк Англії (1998), а правове положення банків, що діють у формі торгових товариств, регулюється законодавством про торгові товариства. У **Швейцарії** діяльність банків, їх регулювання і контроль визначаються відповідно до **Федерального банківського закону** про банки і ощадні каси (від 08.11.1934 р.) та Закону "Про Швейцарський Національний банк" (2003 р.).

На відміну від розвинутих країн Європи та США, де діє розгалужена система законів, в **Японії** незначна кількість законодавчих актів регламентує банківську діяльність (в 1997 р. парламентом Японії прийнято пакет законів щодо реформи банківської системи та нову редакцію Закону про банк Японії). В Японії банки у своїй діяльності керуються **усними розпорядженнями Міністерства фінансів**, які не мають сили законів, однак банки повинні їх виконувати.

Важливе місце в ієрархії джерел банківського права займають **комерційні (торгові) кодекси** провідних зарубіжних країн (Німеччини, США, Франції, Швейцарії, Японії), в яких містяться норми, присвячені деяким аспектам регулювання банківської діяльності. У французькому Комерційному кодексі та у Німецькому торговому уложенні містяться норми, що стосуються банківських операцій.

Джерелами правового регулювання банківської діяльності в зарубіжних країнах **іноді виступають нормативні акти, що видаються главами держав і органами виконавчої влади** (постанови уряду, акти

фінансових органів). У Росії, наприклад, укази Президента Російської Федерації регулювали питання валютних відносин. Актами уряду часто вводяться валютні обмеження. Так, в 1971 р. у Швейцарії було прийнято акт, який надав уряду можливість вживати заходів щодо захисту валютної системи країни без консультацій з парламентом.

Значний за обсягом блок банківського законодавства становлять **положення, інструкції, правила, що видаються банками**, а також численні формуляри (які використовуються в банківській практиці дня оформлення банківських угод), **акти локального регулювання** (наприклад, статuti банків та їх асоціацій), правила обслуговування клієнтів, положення про служби банку тощо.

Як приклад можна назвати Кодекс добросовісної банківської практики, прийнятий Британською банківською асоціацією, Кодекс банківської діяльності Асоціації комерційних банків Санкт-Петербурга, які відіграють важливу роль в регламентуванні відносин банків з клієнтами, в регулюванні діяльності банківських установ. Істотне значення для банківського права становлять також **правові звичаї та звичаї ділового обороту**.

2. Міжнародні конвенції та договори в сфері банківського права, що ратифіковані парламентами країн, також належать до джерел банківського права. Наприклад, Женевські вексельні конвенції 1930 р. (про Єдиний вексельний закон), Женевські чекові конвенції 1931 р. (про Єдиний закон про чеки), Оттавська конвенція УНІДРУА 1988 р. (про міжнародний факторинг), Маастрихтський договір 1992 р., Амстердамський договір 1997 р., рекомендації Групи з розробки фінансових заходів по боротьбі з відмиванням грошей (FATF).

3. Міжнародні звичаї, що сформувалися в міжбанківській практиці і стають об'єктами міжнародної

уніфікації в рамках Міжнародної торгової палати (МТП), є **актами неофіційної кодифікації** міжнародних звичаїв. У банківському праві до них можна віднести Уніфіковані правила МТП з інкасо в редакції 1995 р., Уніфіковані правила і звичаї МТП дня документарних акредитивів у редакції 1993 р., Уніфіковані правила МТП за договірними гарантіями в редакції 1978 р.

У сфері міжнародної банківської діяльності важливе місце посідають **міжнародні банківські стандарти**, які розробляє Міжнародна організація стандартизації (ISO). Стандарти становлять сукупність технічних вимог до оформлення банківських документів, додержання яких має правове значення, оскільки їх використовують у міжнародній банківській практиці.

4. У країнах, що належать до англосаксонської правової системи (Великобританія, США, Канада та ін.), де діє прецедентне право, важливу роль у правовій регламентації банківської діяльності відіграє **судова та арбітражна практика**, тобто рішення судових органів і арбітражів з конкретних справ за участю банків, а також прецеденти, створювані Судом ЄС.

5. Важливим елементом правового регулювання банківської діяльності в різних країнах є **нормативно-правові акти міжнародних організацій**, що застосовуються на території держав, які є їх учасниками.

Так, з утворенням Міжнародного валютного фонду (МВФ) у 1944 р., тобто Міжнародної валютно-кредитної організації, що має статус спеціалізованої установи ООН, надважливим джерелом правового регулювання банківської діяльності, особливо центральних емісійних банків, став статут МВФ – документ міжнародно-правового характеру. **Статут МВФ** виконує важливу роль в розвитку міжнародної торгівлі і валютного співробітництва шляхом встановлення норм регулювання валютних курсів і контролю за їх додержанням, регулюванням порядку здійснення системи платежів при

укладанні міжнародних валютних угод, міжбанківських угод про порядок ведення розрахунків та інших питань.

Прикладом Європейського Співробітництва у сфері банківського регулювання є **ЄС і Європейська Комісія**, що наділені правом прийняття нормативних актів, які мають юридично обов'язковий характер для держав – членів ЄС. **Сукупність таких актів** (регламенти, рішення, директиви, що регулюють банківську діяльність у рамках ЄС) одержала назву **Європейського банківського законодавства**. До таких банківських директив слід віднести: Директиву ЄС від 12 грудня 1977 р. "Про Координацію законів, правил і адміністративних положень, що регулюють організацію і ведення бізнесу кредитних організацій", Директиву ЄС від 17 квітня 1989 р. "Про власні кошти кредитних організацій", Директиву ЄС від 30 травня 1994 р. "Про схеми щодо захисту внесків у кредитних організаціях", Директиву ЄС від 29 червня 1995 р. "Про поліпшення нагляду за кредитними організаціями", Директиву ЄС від 14 червня 2006 р. "Про заснування та подальшу діяльність кредитних установ" та ін.

Важлива роль в цьому плані також належить **Європейському центральному банку**, який приймає нормативні документи, зокрема: "Роль Євросистеми у сфері контролю за платіжними системами" (червень 2000 р.), "Стандарти контролю за системами роздрібних розрахунків в євро" (червень 2001 р.), "Досягнення безпеки в системі розрахунків електронними грошима" (травень 2003 р.) та інші, якими встановлено базові правові принципи контролю за платіжними системами країн єврозони та основні функції центрального банку в сфері контролю за ними.

Підводячи підсумки розгляду питання про джерела банківського права в зарубіжних країнах, можна дійти **таких висновків:**

1) у провідних зарубіжних країнах склалася і розвивається **розгалужена система банківського законодавства**, яка складається з правових норм, що традиційно належать до норм публічного і приватного права;

2) у банківському законодавстві зарубіжних країн слід виділити дві великі групи правових норм: а) норми, що забезпечують **стратегічне регулювання** банківської діяльності, які мають стабільний і тривалий характер; б) норми, що забезпечують **оперативне регулювання** і містяться, як правило, в підзаконних нормативних актах;

3) для національних систем банківського права характерним є включення не тільки джерел внутрішнього державного права, а й **джерел міжнародного права: міжнародних договорів, міжнародних звичаїв**. Важливим моментом, що характеризує банківське законодавство зарубіжних країн, є **тенденція до його зближення та уніфікації**, особливо після створення ЄС і формування Європейського права.

Таким чином, правова регламентація банківської діяльності в зарубіжних країнах характеризується **безліччю та розмаїттям** різних за юридичною природою джерел банківського права, **високорозвиненою системою** нормативних актів про банки і банківську діяльність, ретельністю їх правової регламентації та **проникненням іноземних елементів** в національне банківське законодавство.

8.3. Організація і функціонування банківських систем економічно розвинутих країн

Банківська система як складова частина фінансової системи будь-якої держави відіграє вирішальну роль в економічному розвитку країни, виступає головним механізмом фінансово-кредитних відносин в державі.

Для сучасної практики характерне використання **різних моделей** організації і функціонування банківських систем зарубіжних країн. Банківські системи різних країн, їх організаційна структура та правове регулювання **залежать від багатьох чинників**, до числа яких поряд з історичними, політичними та національними традиціями, слід також віднести рівень розвитку товарно-грошових відносин в країні, загальний економічний розвиток, фінансову кризу, засоби регулювання грошового обігу та ін.

У сучасних умовах практично у всіх країнах з ринковою економікою створені і активно розвиваються **дворівневі банківські системи**, де на першому рівні функціонує **центральный банк країни**, який здійснює емісійну, нормотворчу, наглядову та інші види діяльності; а на другому рівні діють **комерційні банки**, які займаються акумуляцією коштів компаній і підприємств, здійснюють різноманітні банківські операції.

Вважається, що в деяких країнах функціонують **трирівневі банківські системи**, які передбачають включення в ці системи також **кредитних інститутів небанківського типу** (наприклад, фінансових і страхових компаній, інвестиційних фондів та ін.). До таких банківських систем належать системи Швейцарії, Японії. Слід зазначити, що до кредитно-банківської системи Німеччини, Франції, США, окрім банків, належать також **різні кредитні установи**: Федеральне відомство фінансового нагляду (Німеччина); Комітети з банківської регламентації і з кредитних установ, а також Банківська комісія (Франція), Рада керуючих Федеральної Резервної системи, Федеральний комітет відкритого ринку, Управління контролера грошового обігу і Федеральна корпорація страхування депозитів (США).

Особливістю є й те, що в США **переважають приватні кредитно-фінансові інститути** (акціонерні), а в країнах Західної Європи і Японії поряд з приватними

значне місце займають напівдержавні, державні та кооперативні кредитно-фінансові установи.

У світовій банківській практиці банківські системи розрізняють також за характером здійснюваних послуг, сутністю банківських операцій, пов'язаних із широким впровадженням електронно-обчислювальної техніки і оргтехніки в банківську сферу. Так, європейські банки здійснюють іпотечні операції, широко використовуючи заставні. У США небанківські кредитні інститути мають такі самі юридичні права, що і банки. У Великобританії кредитні інститути (небанківські установи) мають певні обмеження в банківській діяльності.

Специфіка побудови банківської системи проявляється і в тому, що в окремих країнах Європи (Німеччині, Франції, Австрії, Італії) **не існує чіткого розмежування між комерційними та інвестиційними банками**, що визначається положенням останніх на ринку цінних паперів. У Німеччині, наприклад, **банки поєднують** короткотермінові, депозитно-позикові і довготермінові інвестиційні операції.

У США кредитні та інвестиційні банківські операції **чітко розмежовано**. Інвестиційні банки спеціалізуються на операціях з державними і корпоративними цінними паперами. У Великобританії функції комерційних та інвестиційних банків також чітко розділено. Інвестиційні банки мають право звертатися до Банку Англії за централізованими кредитами і працюють із залученими коштами комерційних банків.

Світова практика виробила **два принципи побудови комерційних банків:**

- принцип сегментування, коли банківська діяльність **обмежена** певним видом операцій чи сектором грошового ринку;

- принцип універсальності, коли будь-які обмеження на діяльність банків на грошовому ринку **знімаються**.

Принцип сегментування чітко простежується в банківському законодавстві США та Японії, де банкам, по суті, **заборонено здійснювати операції з нерухомістю, страхові операції** тощо. У більшості країн Західної Європи **такі обмеження знято** і банки другого рівня можуть надавати **будь-які фінансові послуги** на грошовому ринку.

У світовій практиці існують **різні підходи до організації банківського нагляду**. Звідси виділяють три групи країн, які відрізняються **місцем і роллю центрального банку** в управлінні та способом побудови наглядових структур в державі.

Перша група – це країни, в яких контрольні функції здійснює центральний банк (Австралія, Ісландія, Італія, Іспанія, Португалія).

Друга група – це країни, в яких контрольні функції виконує не центральний банк, а інші органи – Міністерство фінансів (Австрія, Данія, Канада, Норвегія, Швеція, Фінляндія).

Третя група – це країни, в яких контрольні функції здійснює центральний банк спільно з іншими органами: Швейцарія – Національний банк, Федеральна Банківська комісія, Швейцарська банківська асоціація; Франція – Банк де Франс спільно з Банківською комісією; Німеччина – Німецький Федеральний банк спільно з Федеральним відомством фінансового нагляду, США – Федеральна резервна система спільно з Міністерством фінансів, Казначейством США через Управління контролера грошового обігу; також у США контрольні функції здійснюються незалежним агентством – Федеральною корпорацією страхування депозитів.

Однак будь-які органи, що здійснюють контроль за банківською діяльністю, у розвинутих країнах наділені достатньо **широкими повноваженнями**: вони мають право вимагати від кредитної організації необхідну інформацію про її діяльність, перевіряти її документацію і

звітність, вимагати відповідей на поставлені питання, регламентувати роботу кредитних організацій, приймати на законних підставах рішення з різних аспектів діяльності банків, застосовувати заходи впливу, у тому числі закриття банків.

У практиці зарубіжних країн центральні банки відрізняються не тільки правовим статусом та їх роллю в кредитній системі держави, вони також **дуже різноманітні** за правовими формами, власністю на капітал, ступенем незалежності від виконавчої влади тощо.

Здебільшого центральні банки є державними, капітал яких належить державі (Великобританія, Франція, Німеччина, Канада, Росія та ін.); **бувають акціонерні центральні банки** (США, Італія); деякі центральні банки мають **змішану форму власності** (Австрія, Бельгія, Японія), коли частина капіталу належить державі, а частина перебуває в руках юридичних і фізичних осіб. Так, наприклад, 50% статутного капіталу Австрійського національного банку належить державі, а решта – комерційним банкам, страховим компаніям та іншим організаціям.

Важливе значення для забезпечення стабільності економічного розвитку держави має **ступінь незалежності центрального банку** від виконавчої влади. В різних країнах такий ступінь незалежності різний. **Найбільш незалежні** від державних органів центральні банки Канади, Німеччини та Швейцарії. У законодавстві цих країн відсутні норми, які дозволяють уряду втручатися в грошово-кредитну політику, що проводиться центральним банком. **Певною самостійністю** користуються центральні банки, які за законом підзвітні законодавчим органам (США, Нідерланди, Японія). У законодавстві Японії чітко передбачено право державних органів скасовувати рішення центрального банку. **Найбільш залежним** від виконавчих органів вважається центральний банк Італії, де в законодавстві закріплено право уряду на втручання в

діяльність цього банку. **Повністю залежать** від уряду центральні банки Греції, Португалії.

Відповідно до Маастрихтських угод держави – члени ЄС зобов'язані привести свої закони про центральні банки до єдиного знаменника: **центральні банки повинні бути виведені з-під контролю виконавчої влади**. Першою це завдання вирішила Франція. Після прийняття 4 серпня 1993 р. Закону Франції "Про Статут Банку Франції" центральна банківська установа країни одержала повну незалежність від уряду у виконанні своїх функцій щодо здійснення монетарної політики.

Статут Європейського центрального банку (ЄЦБ) передбачає, що Банк не може отримувати ніяких інструкцій від політичних органів Європейського Союзу і національних урядів, а уряди країн не повинні порушувати принципову незалежність Європейського центрального банку. Аналогічні вимоги взаємовідносин центральних банків країн з виконавчими органами державної влади були внесені у статутні закони про статус центральних банків країн ЄС. Економічна незалежність центрального банку є обов'язковою умовою, що свідчить про його самостійність у визначенні та реалізації грошово-кредитної політики, спрямованої на забезпечення стабільності національної грошової одиниці.

Принципове значення має також чітке розмежування державою фінансової і банківської систем країни, тобто мова йде про обмеження можливостей уряду країни користуватися коштами центрального банку. В багатьох країнах пряме кредитування держави, тобто надання банківської позики для покриття бюджетного дефіциту практично відсутнє (США, Японія, Канада, Великобританія, Швеція, Швейцарія) або законодавчо обмежене (Німеччина, Нідерланди, Франція). Основними кредиторами держави виступають не центральні банки, а комерційні банки та інші фінансово-кредитні установи, компанії, населення.

Незважаючи на різноманітність і специфічність банківських систем зарубіжних країн, вони не функціонують ізольовано одна від одної, а, навпаки, **перебувають в постійній взаємозалежності і взаємозв'язку**. Розвиток світової економіки та міжнародних економічних відносин, світова фінансова криза, формування транскордонного ринку банківських послуг зумовили потребу в міжнародному співробітництві в галузі правового регулювання банківської діяльності і, зокрема, в регламентації функціонування банківських систем, зважаючи на інтернаціоналізацію системи банківської діяльності та наявність в національних банківських системах "іноземного елемента".

Нижче ми докладніше розглянемо структуру і функції банківських систем провідних зарубіжних країн.

Великобританія

Банківська система Великобританії є **однією з найстаріших і найрозвинутіших** у світі. Вона характеризується високим ступенем концентрації та спеціалізації капіталу, добре розвинутою банківською інфраструктурою, тісним зв'язком з міжнародним ринком позикових капіталів та орієнтацією на обслуговування міжнародних економічних відносин.

Банківська система Великобританії є **дворівневою** і включає:

а) Банк Англії – центральний банк країни, який є головною ланкою банківської системи;

б) депозитні, кредитні, торговельні та іноземні банки, кожний з яких має визначену спеціалізацію та специфічні ознаки;

в) фінансово-кредитні установи небанківського типу, до складу яких належать страхові компанії, інвестиційні фонди, фінансові компанії, кредитні, будівельні кооперативи і будівельні товариства, пенсійні фонди, довірчі пайові фонди, ощадні інститути та ін.

Банківську систему Великобританії очолює Банк Англії, який було засновано актом парламенту як акціонерну компанію в 1694 р., а в 1946 р. його було націоналізовано. Нині Банк Англії виконує всі функції центрального банку і відіграє важливу роль у регулюванні грошово-кредитної та валютної сфери, в управлінні державним боргом.

Згідно із законами про банківську діяльність (1979 і 1987 років) Банк Англії володіє правом надання статусу банку різним фінансовим корпораціям та має право анулювати цей статус у діючих банків. Банк Англії є емісійно-касовим центром країни, який наділено **правом емісії банкнот**. Банк Англії має право надавати комерційним банкам **рекомендації та директиви**, узгоджені з Міністерством фінансів. Крім того, він може вимагати від комерційних банківських організацій надання необхідної інформації з метою перевірки їх діяльності.

Банк Англії керує рахунками казначейства, видає касові кредити і займається розміщенням державних цінних паперів. Відповідно до законодавства державне казначейство формально має право надавати розпорядження Банку Англії, однак фактично ніколи це право не використовує. На практиці Банк Англії працює в тісному контакті з казначейством. У 1998 р. законодавчо закріплено незалежність Банку Англії наданням йому оперативної незалежності від уряду. Відповідно до Закону "Про Банк Англії" (1998) **Банк Англії є незалежним від уряду**, має право самостійно визначати грошову політику країни, однак **уряд залишив за собою право пильно контролювати** центральний банк, який повинен доповідати про свою діяльність комітету казначейства від Палати громад.

Банк Англії має вирішальний вплив на стабільність національної валюти, забезпечує сталість фінансової системи, зокрема банківських установ, розрахункового механізму, здійснює регулювання і контроль грошово-

кредитної сфери (що загалом визначає ефективність функціонування економіки країни). Банк Англії має право **надавати кредити уряду** для покриття касового дефіциту державного бюджету.

Важливим нововведенням в банківській системі Великобританії є створення спеціального регулятивно-наглядового органу – Управління фінансових послуг, на яке покладено функції нагляду за діяльністю фінансових посередників грошового ринку, включаючи й банки.

Значне місце в банківській системі Великобританії займають комерційні банки. Здійснюючи свою діяльність, банки розмішують 0,35% суми всіх своїх депозитів на рахунок в Банку Англії. Створення комерційного банку також передбачає наявність мінімального розміру первісного капіталу не менше ніж 5 млн. фунтів стерлінгів і не менше ніж 1 млн. фунтів стерлінгів для інших кредитно-фінансових інститутів.

Нині в країні функціонують такі **види комерційних банків**.

Депозитні банки, які приймають вклади і видають короткотермінові позики під заставу надійних цінних паперів. Депозитні банки є основою банківської системи Великобританії, вони мають близько 15 тис. відділень і належать до числа універсальних, що надають своїм клієнтам широкий вибір банківських операцій та послуг. До цих банків належать найбільші банківські монополії – **клірингові банки**, що домінують в депозитно-позикових операціях усередині країни. Клірингові банки – це банки "великої четвірки" – "Нешнл Вестмінстер бенк", "Ллойдс бенк", "Мідленд бенк" і "Барклеїз бенк". Клірингові банки уклали між собою угоду про залік взаємних вимог і активно працюють у системі заліку платіжних документів та цінних паперів, що здійснюються через Лондонську розрахункову палату.

Торговельні банки діють у сфері зовнішньої торгівлі і займаються міжнародними кредитно-

фінансовими операціями. Торговельні банки поєднують депозитно-позикові операції (для обмеженої кількості клієнтів) з емісійно-засновницькою діяльністю, а також консультаційними послугами корпораціям. Вони організовують консорціуми, керують портфелями цінних паперів, виступають посередниками в операціях злиття і поглинання компаній, відіграють важливу роль на валютному ринку і ринку золота. До торговельних банків належать два найкрупніших та найстаріших банки – "Ротшильд" і "Самуель Монтегю", які є активними учасниками ринку золота.

Іноземні банки – це найчисленніша група банківських установ, створених на території Великобританії, капітал яких належить іншим країнам; їх налічується близько 800. Іноземні банки спеціалізуються на операціях на євrorинку, кредитують іноземні та транснаціональні компанії, фінансують зовнішню торгівлю, консультують компанії з питань іноземних інвестицій тощо.

Банки Співдружності – офіційна назва колишніх британських колоніальних банків. Штаб-квартири їх розташовані у Великобританії, а діють вони у країнах ЄС. У складі провідних клірингових банків ці установи виконують функції спеціальних міжнародних підрозділів.

Національний ощадний банк засновано у 1861 р., і він є однією з найбільших ощадних установ світу; цей банк акумулює заощадження населення через мережу поштових відділень. Банк проводить два види рахунків – звичайні та інвестиційні. Він очолює роботу довірчих ощадних банків, в яких відкриваються вищезазначені рахунки. Залучені кошти розміщуються в державні цінні папери.

Особливим банківським статусом наділені два найбільших банки країни: Національний ощадний банк і Національний Жиробанк, що здійснюють послуги, якими користуються тільки державні відомства і місцеві органи влади при розрахунках з населенням. Національний

ощадний банк виконує всі основні операції комерційних банків, а Національний Жиробанк (від італійського "gìro" – обіг, коло) є державним підприємством, створеним для розрахунків через поштові відділення, при цьому він є конкурентом для комерційних банків.

До другого рівня банківської системи Великобританії також належать **спеціальні фінансово-кредитні установи**, зокрема, **облікові (дисконтні) дома**, які в 1997 р. об'єднались в Лондонську асоціацію облікового ринку і виконують операції з дисконтом векселів на грошовому ринку, займаються продажем і купівлею короткотермінових державних облігацій, зобов'язань муніципалітетів, строкових депозитів і депозитних сертифікатів.

Фінансові дома спеціалізуються на кредитуванні, продажу в розстрочку споживчих товарів і деяких видів промислового обладнання. Ресурси фінансових домів формуються за рахунок короткотермінових депозитів. Ці установи акумулюють кошти промислових і торгових фірм, банків, населення. Останнім часом фінансові дома почали активно займатися лізинговими операціями.

Ощадні Інститути в минулому виконували функції ощадних кас і традиційно акумулювали невеликі заощадження населення. У 1986 році довірчі ощадні каси було об'єднано в єдиний акціонерний Довірчо-ощадний банк, відомий як TSB Group, що за масштабами діяльності і капіталу поступається тільки банкам "великої четвірки" – кліринговим банкам і виконує всі основні функції комерційних банків, акумулює заощадження населення через мережу поштових відділень.

Будівельні товариства акумулюють найбільшу частину заощаджень населення. Ресурси будівельних товариств вкладаються переважно в довготермінове кредитування будівництва або купівлю житлових будинків, у цінні папери. Нині серед будівельних товариств відбувається процес централізації, вони почали

займатися багатьма банківськими операціями, зокрема, торгівлею нерухомістю.

Страхові компанії та пенсійні фонди, крім своєї професійної спеціалізації (страхування і приватного пенсійного забезпечення), спрямовують акумульований позиковий капітал у довготермінові інвестиції. Зазначені установи створюються як державними корпораціями, так і приватними фірмами, і акумулюють досить великі кошти. Сьогодні вони становлять самостійну ланку кредитної системи, розвиток якої заохочує уряд.

Інвестиційні трасти займаються виключно операціями з цінними паперами, їх капітал створюється у результаті акумулювання коштів приватних інвесторів за допомогою емісії акцій і облігацій. Сформований ними капітал вкладається у цінні папери інших компаній.

Довірчі пайові фонди, як і інвестиційні трасти, акумулюють грошовий капітал і вкладають його в цінні папери. Однак, на відміну від інвестиційних трастів пайовики в будь-який час можуть продати свій пай провідній компанії, у зв'язку з чим капітал пайових фондів може змінюватися.

Фірми венчурного фінансування – спеціалізовані установи, що здійснюють операції на грошовому ринку, пов'язані з придбанням участі та кредитуванням нових компаній.

У банківській системі Великобританії важлива роль належить **Фонду захисту депозитів**, до якого всі кредитні установи зобов'язані робити відрахування. У разі банкрутства кредитної установи Фонд захисту депозитів виплачує його вкладникам певне страхове відшкодування. Наявність в банківській системі Великобританії кредитних установ небанківського типу, функціонування клірингових, торговельних та консорціальних банків, а також ліцензійних організацій, що приймають депозити, та відсутність антимонопольного законодавства робить британську банківську систему унікальною.

Німеччина

Важливими чинниками економічної ефективності німецької банківської системи є сталість грошової та валютної систем держави, досконалість і ліберальність банківського законодавства, функціонування універсально діючих кредитних установ.

Кредитно-банківська система Німеччини має **дворівневу будову**: верхній рівень – Німецький федеральний банк і Федеральне відомство фінансового нагляду; нижній рівень – система комерційних банків та спеціалізованих кредитних установ, кількість яких – понад 4 тис, а кількість їх відділень в країні – близько 45 тис. Німецький федеральний банк ("Дойче бундес-банк") має центральне правління у Франкфурті-на-Майні, дев'ять земельних центральних банків як головних управлінь і 180 головних відділень і філій. Центральний банк виступає безпосередньо як федеральна юридична особа публічного права і на 100% належить федерації. Компетенція і завдання центрального банку країни визначаються Законом про Німецький федеральний банк в редакції від 16 липня 1994 р. Відповідно до зазначеного закону завданнями Німецького федерального банку є регулювання за допомогою валютно-грошових інструментів грошового обігу і кредитне забезпечення господарства з метою збереження стабільності валюти, а також турбота про банківське виконання системи розрахунків у країні та з іншими державами.

Грошово-кредитна політика Німецького федерального банку розробляється Центральною радою банку, до складу якої входять члени правління Федерального банку і президенти 9 земельних центральних банків. Члени правління призначаються Президентом країни за пропозицією федерального уряду, а президенти земельних центральних банків призначаються також Президентом країни за пропозицією Бундесрату. Головою Ради Центрального банку і його правління (виконавчого

органу) є президент і віце-президент Німецького Федерального банку.

Німецький федеральний банк належить до найнезалежніших центральних банків у світі, він не підпорядковується ні уряду, ні законодавчому органу. Виконуючи головне завдання, Федеральний банк підтримує загальну економічну політику федерального уряду, будучи незалежним у виконанні своїх повноважень від розпоряджень уряду. Одночасно чинний закон зобов'язує Німецький федеральний банк консультувати уряд з важливих валютно-грошових питань і на його вимогу надавати необхідну йому інформацію.

Повноваження Федерального банку та уряду **чітко розмежовані**, федеральний банк відповідає за монетарну політику, а уряд – за фіскальну. Федеральний банк **координує свою політику з Федеральним урядом**, підтримує загальну економічну політику, але **не зобов'язаний** виконувати вказівки уряду, якщо вони суперечать виконанню функцій банку щодо забезпечення грошової стабільності в країні.

Для забезпечення тісного співробітництва між Радою центрального банку і федеральним урядом, уряд зобов'язаний при обговоренні заходів, що мають важливе значення для грошової політики, залучати до цієї роботи Президента Федерального банку. З іншого боку, федеральний уряд має право брати участь у всіх засіданнях Ради банку. Однак, уряд не має права голосу, але може подавати заяву або навіть вимагати, щоб будь-яке рішення Ради центрального банку не мало чинності протягом двох тижнів. З 1 січня 1999 р. Німецький федеральний банк, керуючись положеннями Маастрихтської угоди 1992 р. про створення Європейського економічного і валютного союзу щодо єдиної грошової одиниці та валютної політики країн-членів, передав частину своїх повноважень Європейському центральному банку, який очолив Європейську систему центральних банків, з метою уніфікації механізму

грошово-кредитного регулювання та здійснення консультивання влади держав – членів союзу. В § 3 Закону про Німецький Федеральний банк визначено, що Бундесбанк як центральний банк Федеративної Республіки Німеччини є складовою Європейської системи центральних банків (ЄСЦБ). Він бере участь у цій системі, забезпечує цінову стабільність євро та здійснює платежі в країні та за її межами. Бундесбанк як центральний банк провадить спільну монетарну політику ЄСЦБ в Німеччині.

Німецька модель центрального банку є базовою для країн ЄС.

До нижнього рівня банківської системи Німеччини належать:

- універсальні комерційні банки, в тому числі grosbanki і провінційні банки;
- ощадні банки;
- кооперативні центральні банки;
- кредитні товариства;
- банки спеціального призначення (державні і приватні іпотечні банки);
- поштові та комунальні банки;
- інші спеціалізовані банки, зокрема, жироцентралі (від італійського "giro" – обіг, коло) – різновид кредитних установ, які виконують функції центральних банків для комунальних (муніципальних ощадних кас).

Комерційні (універсальні) банки виконують операції з приймання коштів у депозити, надають короткострокові, середньострокові та довгострокові позики малому і середньому бізнесу, крупним корпораціям, федеральним і місцевим органам влади, виконують фінансові і трастові операції, надають електронні та брокерські послуги, здійснюють операції з дорожніми чеками та розрахунково-касове обслуговування клієнтів. Комерційні банки також виступають власниками капіталу корпорацій, здійснюють емісію і розміщення цінних паперів, утворюють і володіють інвестиційними

фондами та ін. Провідна роль в банківській системі Німеччини належить: комерційним універсальним банкам (гросбанкам) – це "Дойче банк", "Дрезднер банк" і "Комерцбанк", які здійснюють практично всі види банківських операцій, за винятком емісії банкнот і надання іпотечного кредиту.

У цілому для комерційних банків Німеччини характерним є **посилення процесів універсалізації** їх діяльності (90% всіх банків, належать до категорії універсальних, на які припадає понад 3/4 всіх банківських депозитів).

Нині зростає роль комерційних банків у наданні клієнтам економічної інформації задля розширення діяльності клієнтів на міжнародному ринку; збільшився обсяг послуг консультативного характеру, включаючи складання фінансово-економічних звітів про стан справ у цікавих клієнтам країнах, пошук потенційних партнерів, надання інформації юридичного характеру та ін. Становить інтерес досвід Німеччини, яка створила поза мережею звичайних кореспондентських відносин філії та представництва банків (понад 60), так зване "комплексне обслуговування" за кордоном.

До системи комерційних банків належать також:

- близько 350 приватних банків (кредитні банки): три крупні, регіональні та інші приватні банки, філії іноземних банків;

- приблизно 3 тис. кооперативних банків: народні банки, сільськогосподарські каси та їхні центри;

- понад 70 публічно-ощадних кас і земельних банків (жироцентралі);

- спеціалізовані банки: іпотечні, споживчого кредиту, громадські ощадні каси, жирокаси та ряд інших.

Особливе місце в банківській системі Німеччини займають **спеціалізовані банки**: іпотечні банки та інші кредитні установи надають позики під заставу нерухомості, банки спеціального призначення видають

позики з розстрочкою платежу, а кредитні кооперативи надають позики для індивідуального житлового будівництва.

Належне функціонування кредитно-банківської системи Німеччини неможливе без **чіткого регулювання і нагляду**. Цю функцію виконують Німецький Федеральний банк і Федеральне відомство фінансового нагляду, яке здійснює державний нагляд за всіма кредитними установами. Федеральне відомство розташовано в Берліні, є самостійним федеральним верховним органом, який керує системою кредитних інститутів, уповноважене видавати та скасовувати ліцензії на банківську діяльність, встановлює обов'язкові вимоги для банківських установ, здійснює нагляд за додержанням банківського законодавства та приймає рішення про застосування санкцій. Федеральне відомство має право вимагати від банків будь-яку інформацію, провадити ревізії, втручатися в оперативну діяльність та видавати розпорядження щодо негайного припинення операцій. У свою чергу, банки зобов'язані інформувати Федеральне відомство про всі зміни щодо їхнього юридичного статусу, надавати місячні та річні баланси. Зазначене відомство підпорядковується вказівкам і службовому нагляду федерального міністра фінансів. Президент відомства призначається федеральним Президентом за пропозицією федерального уряду.

Побудова німецької банківської системи та її функціонування забезпечують високу стабільність грошової системи країни на основі ефективної диверсифікації, а також пов'язану з цим високу надійність вкладів у банках.

Франція

Для кредитно-банківської системи Франції характерна **система державного регулювання банківської справи**. Основні банки включають:

- **на верхньому рівні**: центральний Банк Франції (Банк де Франс), Національна кредитна Рада, Комітет з

банківської регламентації, Комітет з кредитних установ та Банківська комісія;

- **на нижньому рівні:** комерційні банки різних видів, у тому числі універсальні, народні банки, фінансові компанії, кооперативні кредитні установи, ощадні і страхові каси, товариства взаємного кредиту, каси муніципального кредиту, асоціації, союзи тощо.

Основу кредитно-банківської системи Франції становлять **комерційні банки**, які мають статус універсальних банків і які не мають обмежень у виконанні операцій. До трьох найбільших універсальних банків Франції належать: "Креді Агріколь" (Credit Agricole Group), який обслуговує дві третини французького аграрного сектора, а його активи перевищують 300 млрд доларів США; "Креді Ліоне" (Credit Lione) з персоналом понад 45 тис. осіб, і "Сосьєте Женераль" (Societe Generale).

Французьке законодавство передбачає створення комерційних банків у таких формах: повне товариство, просте або акціонерне командитне товариство, акціонерне товариство з постійним капіталом.

Важливу роль в економіці Франції також відіграють спеціальні фінансово-кредитні інститути: Національна ощадна каса, Депозитна ощадна каса, "Креді Національ" (Національний кредит), Банк зовнішньої торгівлі, "Креді Фонсьє", кооперативні кредитні установи, каси муніципального кредиту, фінансові та страхові компанії, пенсійні фонди, ощадні каси та ін.

Керівна роль у структурі органів управління кредитно-банківською системою Франції належить **Центральному емісійному банку Франції – Банк де Франс**. Відповідно до Закону Франції "Про Статут Банку Франції" у редакції від 4 серпня 1993 р. Банк де Франс є державним банком, який зобов'язаний визначати кредитно-грошову політику держави і володіє винятковим правом кредитної та готівково-грошової емісії. До компетенції Банку Франції (Банк де Франс) належить: розроблення і

реалізація основних напрямів грошово-кредитної політики країни; емісія банкнот; забезпечення чіткої і надійної роботи платіжної системи, її безпеки, турбота про розвиток кредитно-банківської системи в цілому; забезпечення органів управління кредитної системи країни всім необхідним для виконання покладених на неї функцій. Аналіз компетенції Банку Франції свідчить, що йому відведено роль виконавчого органу в системі органів управління кредитними установами і по суті він опікує всю кредитно-банківську систему Франції.

У ст. 1 Закону "Про Статут Банку Франції" зазначено, що Банк Франції формулює і здійснює грошову політику. Банк Франції не прагне до одержання інструкцій від уряду або будь-якої іншої особи при виконанні Банком своїх обов'язків.

Банк Франції включає не тільки центральний апарат, а й широку мережу територіальних відділень (понад 200), розташованих по всій країні. Всі територіальні установи Банку Франції володіють однаковим юридичним статусом. Організаційно мережа територіальних установ Банку Франції побудована за географічним принципом; кожна установа діє в своїй зоні, що збігається з кордонами адміністративних одиниць (департаментів і округів).

До функцій територіальних установ Банку Франції належать:

- управління готівковим і безготівковим грошовим обігом і системами розрахунків;
- управління іноземними операціями; нагляд за банківською системою і контроль за ризиками; збирання, аналіз даних і підготовка інформаційно-аналітичних матеріалів про нефінансові підприємства;
- підготовка і розповсюдження статистичних матеріалів, економічних, фінансових і грошово-кредитних оглядів;
- оброблення відомостей про надзаборгованість фізичних осіб, управління клієнтурою та ін.

Директорів територіальних установ призначає управляючий Банком Франції і вони працюють разом з консультативною радою, до якої входять від 6 до 17 членів.

Статус і організація Банку Франції суттєво змінилися після налагодження європейського співробітництва в банківській сфері, створення Європейського центрального банку і адаптації французького банківського законодавства до норм ЄС. Центральна банківська установа Франції стала незалежною, а взаємовідносини з гілками влади чітко розмежовані. Банк Франції (як і центральні банки розвинутих країн) посідає вузлове місце в організації фінансової системи, створює сприятливі умови для її функціонування, визначає грошово-кредитну політику в державі, забезпечує надійність банківського сектора.

Важливу роль в управлінні кредитною системою Франції відведено **Комітету з банківської регламентації**, основним завданням якого є розроблення і прийняття нормативних актів з різних питань правового регулювання діяльності кредитних установ. Згідно із законодавством до завдань цього Комітету належать: визначення умов, за яких особа може стати акціонером банку; визначення процедури відкриття філії кредитних установ; встановлення мінімального розміру статутного капіталу; визначення умов участі банків у формуванні статутного капіталу інших підприємств; регламентація порядку здійснення банківських операцій, встановлення правил міжбанківської конкуренції, визначення умов організації банками спільних служб; розроблення нормативних вимог, що мають на меті гарантування платоспроможності і ліквідності банків, належну структуру їх балансу; встановлення єдиних форм розрахунків, правил бухгалтерського обліку і звітності, а також правил нижнього рівня кредитно-банківської системи; розроблення правил банківського кредитування.

Для виконання важливих функцій у сфері управління кредитно-банківською системою Франції також створено **Комітет з кредитних установ**, до складу якого належать: міністр економіки і фінансів (або його представник), керуючий банком, голова Банківської комісії (або його представник) і чотири члени, що призначаються міністром економіки і фінансів строком на три роки із числа таких осіб: представника французької асоціації кредитних установ, представника профспілки службовців кредитних установ і двох спеціалістів у сфері економіки і фінансів, відомих своєю компетентністю. Для виконання покладених на Комітет завдань за ним закріплюються певні повноваження: ліцензування банківської діяльності й окремих банківських операцій; реєстрація кредитних установ; ведення реєстру французьких кредитних установ; регулярна публікація даних про кредитні установи в "Журналі Оффісьель"; право прийняття актів застосування права, адресованих окремим кредитним установам.

Особливу роль в банківській системі Франції відіграє **Банківська комісія** – незалежний орган адміністративного нагляду, що виконує функцію "професійної поліції", завданням якої є контроль і нагляд за дотриманням кредитними установами банківського законодавства і застосування відповідних санкцій щодо порушників. Для виконання своїх повноважень Банківська комісія має право вимагати від кредитних установ будь-які відомості, пояснення і документи, надання звітів про їхню діяльність, здійснювати перевірку діяльності кредитних установ на місцях.

Банківська комісія діє в складі 6 членів: президент – керуючий банком (або його представник), директор казначейства (або його представник), чотири члени, які призначаються міністром економіки і фінансів на шість років з числа таких осіб: члена Державної Ради, члена Касаційного суду і двох досвідчених фахівців у сфері банківської та фінансової діяльності.

З метою поліпшення функціонування банківської системи Франції в країні також створено централізовані служби, які пропонують для користування інформаційні бази даних, до яких належать: банківська картотека підприємств, картотека банківських рахунків, центральна служба ризиків. Остання займається збиранням інформації про платоспроможність клієнтів, а також накопичує відомості про отримані та непогашені кредити. Будь-який банк, який бажає надати кредит, має право звернутися за послугами до цієї служби для отримання інформації про фінансовий стан потенційного позичальника.

Таким чином, організація кредитно-банківської системи Франції свідчить, що вона є досить досконалою системою в механізмі управління кредитними установами і спрямована на проведення демонополізації процесу управління банківською системою, **недопущення монополізму центрального банку**. На верхньому рівні системи **діють чотири суб'єкти**, які тісно взаємодіють один з одним, функції яких так розподілені, що створено реальний механізм взаємного контролю, виключається концентрація управління цією системою; при чому передбачена можливість проведення єдиної державної грошово-кредитної політики, усунення безконтрольної діяльності кредитних установ.

США

Сучасна кредитно-банківська система США є **дворівневою** і складається з таких основних елементів: **на верхньому рівні** банківської системи перебуває Федеральна резервна система (ФРС), яка включає: Раду керуючих ФРС, 12 федеральних резервних банків, які є центральними для округів і розташовані у різних регіонах країни. Крім того, до цього рівня належать Управління контролера грошового обігу і Федеральна корпорація страхування депозитів (ФКСД). **Нижній рівень** банківської системи США становить 7,5 тис. комерційних банків, до яких належать: банки – члени ФРС (6 тис);

банки штатів, що не є членами ФРС, однак застраховані в Федеральній корпорації страхування депозитів, і, нарешті, банки, які не є членами ФРС і не застраховані в ФКСД. До них належать також різні небанківські спеціалізовані кредитні інститути: поштові ощадні каси, фінансові і страхові компанії, кредитні кооперативи, пенсійні фонди, фонди соціального страхування, товариства взаємного кредиту, федеральні кредитні установи тощо.

У побудові та організації банківської системи США є ряд особливостей, і вона не має єдиної державної політики регулювання банківської діяльності. Крім того, спостерігається тенденція послаблення регулювання і контролю з боку держави і федеральних банків за діяльністю комерційних банків. Функції Центрального банку США виконує Федеральна резервна система, яка утворена Конгресом США у 1913 р. з метою забезпечення ефективності функціонування економічної системи в країні і посилення нагляду за банківською системою. Федеральна резервна система є робочим органом Конгресу США і не підпорядковується виконавчій владі. Конгрес США не має безпосереднього впливу на ФРС і не може давати їй конкретні вказівки. Однак Рада керуючих ФРС має узгоджувати свої дії з політикою президентської адміністрації та Конгресу США.

За організаційною структурою ФРС США є складним структурним утворенням, до якого входять: Рада керуючих ФРС, 12 федеральних резервних банків і 6 тис. банків – членів ФРС, які контролюють 78% банківського капіталу.

Рада керуючих ФРС є вищим адміністративним органом управління, складається із 7 членів, які призначаються Президентом США на 4 роки за згодою сенату. Голова і віце-голова Ради керуючих призначаються Президентом США з числа членів Ради керуючих строком на 4 роки. Рада керуючих ФРС призначає президентів і перших віце-президентів у федеральних резервних банках.

Рада керуючих ФРС здійснює регулюючі і контролюючі функції відносно банків-членів ФРС США, а також відносно банківських холдингових компаній. Крім того, Рада керуючих регулює і контролює банківські об'єднання і міжнародні банківські утворення в США, закордонну діяльність банків – членів ФРС, а також діяльність філій і представництв іноземних кредитних організацій в США.

Рада керуючих ФРС і 12 федеральних резервних банків виконують практично всі основні функції, які традиційно властиві центральним банкам з розвиненою ринковою економікою. Головним завданням Ради керуючих ФРС є визначення кардинальних напрямів кредитно-грошової політики та забезпечення стабільності платіжної системи. ФРС у фінансовому відношенні незалежна від держави, має власний бюджет і фінансує свою діяльність за рахунок доходу від операцій і прибутку від емісії грошей. Президент США не має права віддавати ФРС будь-які розпорядження або усувати її керуючих. Тільки конгрес США може розпустити та ліквідувати Федеральну резервну систему США.

Важливе місце в структурі федеральних розпорядчих органів з банківської діяльності займають Управління Контролера грошового обігу і Федеральна корпорація страхування депозитів (ФКСД). Управління Контролера грошового обігу утворене відповідно до Закону про національну валюту 1863 р. і є найстарішим федеральним розпорядчим органом з нагляду за банківською діяльністю. ФКСД як незалежне федеральне агентство було утворено відповідно до Закону про банківську діяльність 1933 р. з метою захисту капіталу, зміцнення довіри вкладників до банків і посилення контролю за діяльністю банківських установ, підзвітне законодавчому органу країни. Нині ця інституція забезпечує відшкодування власникам 99,8% суми всіх вкладів застрахованих банків, які збанкрутіли.

Особливий статус має Федеральний комітет відкритого ринку, який було засновано в 1935 р. при Раді керуючих ФРС США. Федеральний комітет відкритого ринку ухвалює рішення стосовно операцій на відкритому ринку, має право "карбувати монету", регулювати її вартість та визначати політику Федерального уряду США щодо купівлі-продажу цінних паперів резервними банками.

На діяльність банківської системи США також справляють певний вплив рішення інших органів влади: Міністерства юстиції США (що стосуються питань злиття банків та створення банківських холдингів), Комісії з цінних паперів та бірж (з питань емісії акцій, надання права працювати на біржах), Федеральної торговельної комісії (з питань обслуговування споживачів). Крім того, важливу роль у справі впливу на ефективність національної банківської системи відведено неурядовим організаціям із захисту інтересів та контролю за діяльністю кредитних установ (Національна асоціація банкірів Америки, Асоціація незалежних банків, Асоціація інвестиційних банків, регіональні асоціації банків та ін.), які займаються наданням на комерційній основі банківських послуг, розробляють стандарти обслуговування клієнтів, готують спеціалістів банківської справи, підтримують стосунки з Конгресом США та пресою.

До банківської системи США входять 12 федеральних резервних банків, які були створені Конгресом США як функціонуючі органи централізованої банківської системи. Їх створення зумовлено масштабами країни, економічними особливостями округів та наявністю значної кількості комерційних банків. Хоча федеральні резервні банки США перебувають у приватній власності комерційних банків – учасників відповідного округу, принципи фінансової політики, що проводяться ними, встановлюються органом, уповноваженим державою.

Власники не можуть контролювати ні склад керівництва цих банків, ні їх політику, основною метою яких є регулювання фінансовим станом економіки. У 25 містах США функціонують філії регіональних федеральних резервних банків, основними функціями яких є:

- здійснення безготівкових розрахунків із взаємозарахувань чеків, тобто виконання функцій клірингової палати;

- випуск нових банкнот та вилучення з обігу зношених грошових знаків;

- надання дозволів та злиття кредитних установ;

- надання облікових кредитів банкам у рамках резервних округів;

- здійснення зв'язків між бізнесменами і Федеральною резервною системою США;

- забезпечення валютних та інших послуг депозитними інститутами;

- інспектування банків штатів, які є членами ФРС;

- проведення спільно з Казначейством операцій на міжнародних валютних ринках;

- збирання інформації про умови господарської діяльності в округах;

- проведення досліджень з питань грошово-кредитної політики і видання аналітичних та інформаційних бюлетенів.

До банківської системи США належить розгалужена мережа комерційних банків. В американському законодавстві чітко проводиться розмежування кредитних установ на банки і підприємства, що суміжні з банками.

Відповідно до банківського закону 1933 р. розрізняються також комерційні та інвестиційні банки. Комерційні банки США виконують широкий спектр операцій та послуг, в тому числі вони приймають кошти на депозити, надають короткострокову, середньострокову і довгострокову позики малому і середньому бізнесу,

великим корпораціям, федеральним і місцевим органам влади, виконують фінансові та трастові послуги.

Інвестиційні банки займаються мобілізацією довгострокового позикового капіталу і поданням його позичальникам за допомогою операцій з цінними паперами. За формою організації інвестиційні банки бувають корпораціями (акціонерними компаніями) або неакціонерними фірмами або товариствами, заснованими на партнерській формі власності.

Інвестиційні банки США концентруються на довгострокових вкладеннях у розвиток промисловості та емісійних операціях. Вони мобілізують довгостроковий позиковий капітал і надають його позичальникам (компаніям, державі, окремим капіталістам) завдяки випуску і розміщенню облігацій та інших видів позикових зобов'язань. Інвестиційні банки займаються з'ясуванням характеру і розмірів фінансових запитів позичальників, узгодженням умов позик, вибором виду цінних паперів, визначають строки їх випуску з урахуванням стану ринку, здійснюють їх емісію та подальше розміщення серед інвесторів. Найбільшими інвестиційними банками США є "Мерилл Лінч", "Морган Стенлі", "Пірс", "Дин Уиттер", "Голдмен Сакс" та інші, які здійснюють посередницьку діяльність на світовому ринку цінних паперів і є класичним зразком існуючих інвестиційних банків. Нині до Асоціації інвестиційних банкірів входить близько 700 інвестиційних банків.

У 2000 р. у зв'язку зі скасуванням Закону про банківську діяльність (Акта Гласса-Стігалла) про розмежування між комерційною та інвестиційною діяльністю всі американські банки отримали дозвіл на проведення операцій на фондовому ринку, на володіння страховими компаніями.

У середині ХХ ст. для банківської справи США характерні гігантська концентрація та централізація банківського капіталу, виникнення і збільшення

банківських монополій, вихід банків за рамки здійснення кредитних операцій та спостерігається процес зрощення монополістичного банківського капіталу з промисловим капіталом.

Централізація банківського капіталу США, зрощення крупних американських банків привели до утворення могутніх монополістичних установ у банківській сфері, до яких належать "Сіті Бенк", "Чейз Менхеттен Бенк" і "Бенк оф Америка" тощо, і скорочення загальної кількості формально самостійних банків.

Останнім часом в США значного поширення набуває такий вид банківської централізації, як створення банківських холдингів, за допомогою яких забезпечується контроль над групою банків завдяки скуповуванню пакетів акцій як на біржі, так і поза нею. Хоч формально банки зберегли свою юридичну самостійність, мають власне правління, баланс тощо, однак, вся політика банків у сфері акумуляції заощаджень, залучення депозитів, інвестицій та кредиту, розподілу прибутку та іншої діяльності повністю контролюється холдингами. Провідні комерційні банки стають холдинговими компаніями, які є новим явищем в розвитку як кредитної системи, так і фінансового капіталу. Збільшення такої форми організації комерційних банків пояснюються тим, що холдингові компанії здатні швидше вирішувати питання щодо розширення мережі філій, кореспондентських зв'язків, забезпечення фінансових послуг, концентрації капіталу, а також конкурувати з іншими банківськими монополіями.

Через холдингові компанії банки надають своїм клієнтам інвестиційні послуги, організовують електронні послуги; виконують операції з дорожніми чеками, здійснюють брокерські послуги; займаються розміщенням і купівлею-продажем казначейських, муніципальних та інших офіційних боргових інструментів; здійснюють послуги щодо інвестиційного консультування та ін.

Останнім часом з'явилася така нова форма синтезованого банківського бізнесу, як об'єднання хедж-фондів та комерційних банків.

До банківської системи США належать також спеціалізовані кредитні інститути: взаємні ощадні банки (близько 500), ощадно-позикові асоціації (2500), кредитні спілки (понад 15 000) – це кредитні кооперативи, які створені для надання взаємодопомоги членам різних виробничих та громадських формувань, і які спеціалізуються на акумулюванні заощаджень та наданні позик на споживчі цілі. Важливе місце займають також страхові та фінансові компанії, пенсійні фонди, довірчі пайові фонди тощо.

На відміну від комерційних банків спеціалізовані кредитні інститути займаються кредитуванням визначених сфер і галузей господарської діяльності. Ці інститути домінують у відносно вузьких секторах ринку позикових капіталів та мають специфічну клієнтуру.

Важливе місце за розміром позичкового капіталу у фінансовій системі США займають страхові компанії. Завдяки тому, що продаючи страхові поліси, вони акумулюють величезні суми на тривалі строки. Приплив додаткових коштів дає змогу компаніям щороку збільшувати інвестиції у високоприбуткові, довгострокові цінні папери з фіксованими строками погашення, насамперед в облігації промислових корпорацій, державні облігації та закладні під нерухомість.

Різновидом кредитно-фінансових установ США є фінансові компанії, які спеціалізуються на кредитуванні окремих галузей або наданні певних видів кредитів (споживчого, інвестиційного та ін.).

Особливе місце серед спеціальних інститутів, що мають відношення до банківської діяльності США, займають кредитні, будівельні кооперативи – будівельні товариства, які формують капітал з ощадних вкладів своїх членів та видають останнім іпотечний кредит. Ці інститути

функціонують разом з кредитними товариствами і фінансують таким чином будівництво приватних будинків.

Безліч інших кредитних установ (у тому числі пенсійні фонди, довірчі пайові фонди, спеціалізовані фінансові інститути тощо) виконують окремі банківські операції, однак при цьому не мають права називатися банками і змушені з ними конкурувати.

До спеціалізованих кредитно-фінансових інститутів належать також установи, що займаються ощадними операціями – ощадно-позикові асоціації та взаємоощадні банки. Ощадно-позикові асоціації набули значного поширення в США, однак мають суворо обмежені функції і займаються мобілізацією коштів шляхом залучення заощаджень населення за допомогою продажу власних акцій. Взаємоощадні банки займаються такою самою діяльністю, вони приймають від населення невеликі заощадження та інвестують їх в деякі види цінних паперів. Вкладники як ощадно-позикових асоціацій, так і цих банків, отримують прибуток у формі відсотків. Спеціалізовані фінансово-кредитні інститути відіграють важливу роль в економіці держави і сприяють інтенсифікації процесу фінансових інновацій.

Поглиблення світової фінансово-економічної кризи, серія банкрутств та втрата частки активів у США спричинило появу стабілізаційних фондів, які підтримували би банківську систему США, та допомогли диверсифікувати ризики інвестиційних банків. Розроблена у США нова система моніторингу та контролю за діяльністю фінансової системи мала на меті розмежувати сфери діяльності банків, обмежити їх участь на фондовому ринку та сприяти кредитуванню реального сектора економіки. Розроблені заходи щодо активізації фінансової системи країни спочатку були прийняті Конгресом США та потім підписані Президентом США Бараком Обама 15 липня 2010 року.

Таким чином, досвід побудови та функціонування кредитно-банківської системи США відображає специфіку федерального устрою США, враховуючи величезні розміри її території, масштаби розвитку господарства, існування соціально-економічних, національних, демографічних та інших факторів. Все це зумовило необхідність утворення унікальної системи подвійного підпорядкування кредитно-банківських установ та паралельно, на рівні Федерації і штатів, розгалуженої структури фінансово-банківських установ і посилення державного втручання у банківську сферу в такій федеративній державі, як США.

Швейцарія

Найбільш надійною для іноземних компаній є швейцарська банківська система. Розвинена ринкова економіка, висока банківська культура, фінансова стабільність та стабільна валюта, розвинута юридична система зробили Швейцарію дуже привабливою для іноземних інвесторів. Швейцарську банківську систему очолює Національний банк, який має статус акціонерного товариства. 55% капіталу цього банку належить кантональним банкам та іншим структурам публічного права, а решта – фізичним та юридичним особам. Сучасна банківська система держави відображає особливості національної економіки, конфедеративної форми державного устрою та її провідне місце у світовій економіці як міжнародного фінансового центру. На початку 2004 р. в Швейцарії діяли 342 банки, з яких 148 – відділення великих іноземних банків. **Усі швейцарські банки традиційно поділяють на три основні групи.**

До першої належать три найбільших акціонерних банки – "Юніон бенк оф Свіццеленд", "Суїсс бенк корпорейшн" і "Суїсс кредит бенк". Ці гігантські банківські установи мають широку міжнародну мережу. Завдяки їх універсальності ці банки виконують широкий спектр банківських операцій та фінансових

послуг, включаючи приймання депозитів, видачу кредитів, роботу з іноземними валютами, паперами та цінними металами, управління портфелем інвестицій, операції з цінними паперами, трастову діяльність.

Друга група банків – це кантональні, регіональні та ощадні банки, які в основному працюють з місцевими вкладниками у своїх регіонах, спеціалізуються на кредитуванні (зокрема, під заставу нерухомості) та здійснюють розрахунково-касові операції.

У країні діє 26 кантональних банків (так звані "домашні банки" кантонів), які працюють насамперед у кантоні. Ці банки є державними: держава відповідає за їх зобов'язаннями, а управління здійснюється за участю місцевих органів управління. Кантональні банки за видами здійснюваних операцій належать до універсальних банків.

До третьої групи належать приватні банки, основний вид їхньої діяльності – це управління інвестиційними портфелями. Швейцарські банки надають величезну кількість різноманітних послуг крупним корпораціям, компаніям, фірмам, населенню. Поряд з традиційними послугами вони допомагають малому бізнесу: здійснюють переведення (трансфер) платежу в межах Швейцарії і на міжнародному фінансовому ринку, займаються купівлею і продажем банкнот різних країн, організовують переговори про угоди на фондових біржах Швейцарії та в інших країнах.

Комерційні банки надають широкий спектр кредитів. Однак надання кредиту залежить від репутації фірми – іноземний клієнт, щоб отримати кредит, повинен мати бездоганну репутацію. Клієнтам з юридичною адресою в Швейцарії надаються, зокрема, такі послуги: короткостроковий кредит (забезпечений або незабезпечений), за конкретним рахунком або у формі фіксованого авансу, у швейцарських франках або у валюті

інших країн; позики під нерухомість; лізинг і факторинг; рефінансування лізингових операцій; відкриття акредитивів тощо.

Більшість швейцарських банків мають стовідсоткову або близьку до цього ліквідність – показник недосяжний для банків інших країн. Крім того, кожний банк Швейцарії дотримується такого правила: чиста вартість його капіталу, за винятком фінансових зобов'язань, становить 7-9% вартості цих зобов'язань; за світовими стандартами цей відсоток досить високий.

Швейцарські банки регулярно проходять ретельні аудиторські перевірки. При цьому аудиторські фірми виступають більш суворими ревізорами, ніж уряди тих країн, які контролюють діяльність своїх банків. Для забезпечення чистоти банківських операцій, протидії отримання незаконних доходів у країні діє спеціальна конвенція, яка зобов'язує банки повідомляти органи влади про сумнівні фінансові операції, вести боротьбу з відмиванням брудних грошей. Найбільші швейцарські банки мають свої представництва у всіх світових фінансових центрах і за вмілого ведення справ забезпечують вихід клієнтам на міжнародну арену бізнесу.

Окрім власне банків до банківської системи Швейцарії органічно входить велика кількість небанківських фінансових посередників, - інвестиційних фондів, страхових компаній, акцептних домів, товариств кредитних карток тощо, за допомогою яких відкриваються широкі можливості застосування капіталу в цій країні. Вони поділяються на компанії, які публічно рекламують себе для приймання депозитів і відповідно зобов'язані відповідати всім вимогам федерального банківського законодавства, і компанії, що не приймають депозити, але виконують інші банківські операції. Останні компанії підпадають під регулювання тільки деяких статей зазначеного банківського законодавства.

Відмітною рисою швейцарської банківської системи є надзвичайно високий ступінь контролю за діяльністю банків та інвестиційних компаній. На цьому ґрунтується загальноприйняте у світовій практиці ставлення до швейцарських банків як еталона надійності. Контроль за банками має триступеневу структуру і здійснюється Федеральною Банківською комісією, Національним банком і Швейцарською банківською асоціацією.

Діяльність банків, їх регулювання і контроль за ними регламентуються Федеральним банківським законом про банки і ощадні каси від 8 листопада 1934 р. Для функціонування швейцарської банківської системи важливу роль виконує Федеральна Банківська комісія, яка складається із 11 осіб, з яких 6 призначається Федеральною Радою, а 5 – зборами акціонерів. Це незалежний орган, який не підпорядковується ні уряду, ані Національному банку. Банківська комісія контролює дотримання банками Закону про банківську діяльність, зведених правил і встановлених нормативів. Важливим завданням Банківської комісії є захист інтересів акціонерів і клієнтів. У своїй діяльності комісія спирається на незалежні аудиторські служби, які перебувають поза банком. Банківській комісії надано право в разі призначення на керівні посади висловлювати свою думку, а рішення її обов'язкові для виконання.

Отже, швейцарська банківська система характеризується високою репутацією, знаменитою таємницею вкладів та еталонною надійністю і є ідеальним місцем для розміщення капіталів.

Японія

Нині кредитно-банківська система Японії є однією з найбільш могутніх і розвинених у всьому світі. Збільшується кількість японських банків, які входять у групу провідних банківських установ світу, спостерігається розширення масштабів діяльності

фінансово-кредитних інститутів, посилюються тенденції до інтернаціоналізації японського банківського бізнесу.

Кредитно-банківська система Японії вважається найбільш могутньою і характеризується надійністю, що є результатом політики держави у сфері банківського контролю і нагляду, а також тих заходів, що проводяться з метою підтримки комерційних фінансово-кредитних організацій.

Кредитна система Японії складається з приватних, державних і кооперативних кредитно-фінансових установ, яких налічується близько 6200.

Важливу роль в кредитно-банківській системі відіграє Банк Японії, який було засновано ще в 1882 р. як центральний банк. Банк Японії є державною установою, центром кредитної системи, основним його акціонером є держава.

Статутний капітал Банку Японії має таку структуру: 55% (приблизно 1 млн дол.) належить державі, а 45% – приватним компаніям. Банк Японії має 50 філій та відділень в Японії та представництва у Нью-Йорку, Лондоні, Парижі, Франкфурті на Майні та в Гонконгу. Функції Банку Японії визначаються спеціальним законом (1997), згідно з яким загальне оперативне керівництво центральним банком покладено на правління банку, яке складається з 9 осіб. Голова та два його заступники призначаються Кабінетом Міністрів за згодою обох палат парламенту, а 6 інших членів правління призначаються Кабінетом Міністрів з числа осіб, що мають певний досвід і знання в сфері економіки та фінансів, на строк 5 років. Банк Японії підзвітний парламенту і двічі на рік звітує перед ним про грошово-кредитну політику, але діє як незалежна інституція.

Головним завданням Банку Японії є сприяння збалансованому розвитку національної економіки шляхом підтримки цінової стабільності. Банк Японії володіє емісійним правом, тобто необмеженою монополією на

випуск банкнот. Відповідно до законодавства обсяг банкотної емісії встановлюється міністерством фінансів за згодою уряду. До важливих завдань Банку Японії також належить формування грошової політики та здійснення контролю за діяльністю кредитних інститутів, установлення офіційної облікової відсоткової ставки та забезпечення ефективного і безперебійного функціонування системи розрахунків між кредитними організаціями. Банк Японії не тільки керує банківською системою країни, а й мережею державних кредитно-фінансових установ, зокрема, таких як Банк розвитку, Експортно-імпортний банк, фінансові корпорації.

Згідно із законом 1997 р. визначено такі основні напрями діяльності Банку Японії:

- облік комерційних та інших векселів і боргових зобов'язань;

- надання позик під забезпечення векселів, боргових зобов'язань, державних облігацій та цінних паперів;

- купівля-продаж комерційних та інших векселів, боргових зобов'язань та цінних паперів, а також інших облігацій;

- виписки векселів на отримання;

- приймання вкладів;

- операції у національній валюті;

- приймання на зберігання цінностей, купівля-продаж золота та срібла у злитках тощо.

Банк Японії, виступаючи "банком банків", забезпечує ефективне функціонування системи платежів і розрахунків між кредитними організаціями, здійснює контроль за кредитною сферою, організовує грошово-кредитне регулювання економіки.

Кредитно-банківська система Японії є трирівневою і складається з різноманітних видів банків та спеціалізованих фінансових установ.

Основу банківської системи Японії становлять загальнонаціональні комерційні банки, які включають міські банки, регіональні банки, трастові банки, банки довгострокового кредиту.

Міські банки – це 10 найбільших монополістичних банків Японії і світу. Вони зосередили понад 1/4 загального обсягу залучених депозитів. Близько 30% позик надають ці банки. Міські банки мають розгалужену мережу філій як у Японії, так і за кордоном. Ці фінансово-кредитні інститути є основними учасниками валютного ринку. Вони тісно контактують із промисловими і торговельними компаніями. Під контролем міських банків перебуває діяльність багатьох інших фінансово-кредитних інститутів, у тому числі – регіональні комерційні банки. Міські банки є головними постачальниками коштів у ті галузі японської економіки, що розвиваються швидкими темпами, особливо – в експортні. Для них характерні високий рівень перекредитування і залежність від Банку Японії, який проводить урядову грошово-кредитну політику.

Регіональні банки – це переважно малі та середні за масштабами здійснюваних операцій банки, які можуть відкривати відділення та філії тільки в тій префектурі, де розташована їхня головна контора.

Трастові банки виконують інвестиційні та довірчі операції, контролюють діяльність брокерських компаній, які здійснюють операції із цінними паперами. Більшість із них перебуває у тісному зв'язку з міськими банками: спільно володіють акціями, спільно створюють за кордоном філії, що функціонують як банківські установи.

Банки довгострокового кредиту розміщують на ринку дібенчери двох видів: відсоткові папери (на термін 5 років із виплатою відсотків двічі на рік) та дисконтні папери (з річним строком, що продаються за ціною, зменшеною на суму дисконту).

Поряд з національними комерційними банками в Японії функціонує численна група іноземних банків (93 відділення). Іноземні банки в Японії істотно відрізняються один від одного розміром своїх активів, видами основних операцій та статусом, який вони займають в банківській системі країни. Особливістю цих банківських установ є значні обсяги кредитування. Так, питома вага позик іноземних банків становить близько 3% загальної суми позик, виданих усіма японськими банками. Однак сфера діяльності іноземних банків у Японії більш обмежена на відміну від сфери діяльності іноземних банків у провідних країнах.

Важливу ланку кредитно-банківської системи Японії становлять спеціальні фінансово-кредитні установи: кредитні кооперативи і корпорації (інвестиційні, лізингові та страхові компанії, фінансово-кредитні корпорації, поштові ощадкаси, брокерські фірми).

Кредитні корпорації поділяють на сільськогосподарські та міські. Членами цих корпорацій є відповідно селяни та власники малих і середніх промислових і торговельних підприємств. Корпорації надають цільові пільгові позики для розвитку виробництва.

Лізингові компанії спеціалізуються на нетрадиційних сферах фінансового обслуговування – оренді обладнання, майна. Одні з них є універсальними, вони пропонують в оренду різне обладнання, а інші спеціалізуються на оренді певного виду машин, обладнанні, автомобілів, комп'ютерів тощо.

Страхові компанії акумулюють величезні фінансові кошти, що використовуються ними в основному для інвестицій в цінні папери, займаються різними видами страхування і є головною особливістю японської банківської системи.

Фінансово-кредитні корпорації спеціалізуються на наданні пільгових кредитів підприємствам окремих

галузей народного господарства (сільського господарства, лісової промисловості, рибальства, житлового будівництва тощо), економічно відсталим регіонам, місцевим органам влади. Їхні бюджети та щорічні плани затверджуються парламентом, а діяльність контролюється відповідними міністерствами.

Поштові ощадні каси функціонують при поштових відділеннях. Залучені на депозити кошти надходять до Бюро довірчих фондів міністерства фінансів і становлять головну частину його коштів. Ощадні каси надають фізичним особам широкий набір фінансових послуг.

Брокерські фірми займають незначне місце серед фінансово-кредитних установ країни. Однак, у кредитній системі вони відіграють значну роль не розміром фінансових ресурсів, а як активні учасники децентралізованого ринку цінних паперів, які діють поряд з фондовими біржами країни.

Важливе місце в кредитній системі Японії посідають державні фінансово-кредитні інститути: Японський банк розвитку, банк міжнародного співробітництва, 10 фінансово-кредитних корпорацій, Бюро довірчих фондів міністерства фінансів, поштово-ощадні каси.

Японський банк розвитку засновано у квітні 1951 р., його діяльність зосереджено на пільговому кредитуванні галузей економіки. Він здійснює довгострокове кредитування промисловості, в основному тих галузей, які є ризиковими з точки зору приватних банків. Кредитні ресурси цього банку складаються з капіталу, наданого при створенні банку, бюджетних асигнувань, коштів інших урядових установ.

Банк міжнародного співробітництва (колишній експортно-імпортний банк) Японії належить до спеціалізованих банків, заснований у 1950 р. Статутний капітал повністю належить державі, власні кошти банку складаються з його капіталу та бюджетних асигнувань, залучені кошти – із позик, які урядові установи надають

банку, та іноземних кредитів. Обсяг, структуру пасивів та зміст активних операцій щороку схвалює парламент, а контроль за діяльністю банку здійснює міністерство фінансів. Цей банк надає позики підприємствам Японії для зовнішньоекономічної діяльності на строк від 6 місяців до 5 років, в окремих випадках термін позики збільшується до 15-20 років. Спільно з комерційними банками цей банк надає також позики імпортерам японських товарів.

Бюро довірчих фондів міністерства фінансів функціонує як державна установа. Його фінансові ресурси складаються з вкладів населення у державних поштово-ощадних касах і державних пенсійних фондах та використовуються як джерело кредитування державних підприємств і кредитних установ. Державні фінансово-кредитні інститути фінансують лише ті сфери економіки, де з певних причин не працюють комерційні банки. Кредит цих установ традиційно найбільш пільговий завдяки тому, що вони отримують кошти від Бюро довірчих фондів під офіційно встановлений низький відсоток і самі працюють як органи фінансування.

Законодавство Японії на відміну від законодавства інших країн чітко розподіляє повноваження між банками і фондовими компаніями, не дозволяючи їм втручатися у сферу операцій один одного.

Комерційні банки виконують широке коло операцій та послуг (понад 300 видів), які законодавчо регламентовані. До таких операцій належать: приймання коштів на депозити, короткострокові, середньострокові і довгострокові кредити, позики малому і середньому бізнесу, великим корпораціям, федеральним і місцевим органам влади; фінансові та трастові послуги, електронні та брокерські послуги, операції з дорожніми чеками тощо. Комерційний банк не може розпочати свою діяльність без спеціальної ліцензії міністерства фінансів. Для отримання ліцензії засновники повинні забезпечити відповідність капіталу, активів та пасивів банку встановленим

нормативам, мати необхідний досвід та знання, певний соціальний статус. Банк має бути організований у формі акціонерного товариства і мати статутний капітал не менше за 1 млрд ієн. В його назві має бути слово "чінка" (банк). Дозвіл міністерства фінансів необхідний також для відкриття відділень банку.

Особливістю розвитку Японської кредитно-банківської системи є функціонування фінансово-промислових груп, на чолі кожної з яких стоїть крупний приватний комерційний банк, пов'язаний з групою промислових компаній. Кожний учасник такої групи є власником звичайних акцій інших членів. Такі комерційні банки надають позики компаніям і володіють значною часткою боргових зобов'язань цих компаній.

Останнім часом під впливом змін в економіці країни відбувається процес концентрації та централізації монополістичного капіталу. Внаслідок інтеграції фінансового та промислового капіталу з'являються так звані "сюдани", сформовані на основі фінансово-промислових груп ("дзайбацу") і крупних комерційних банків. "Сюдани" – це об'єднання універсальних міжгалузевих незалежних фірм, об'єднаних навколо відповідного банку і торгової фірми з чіткою координацією і організацією управління. Наявність таких монополістичних компаній істотно відрізняють банківський сектор Японії від кредитних систем інших держав.

Важливе значення для підтримання стабільності банківської системи, запобігання можливим банківським банкрутствам і захисту інтересів вкладників має Корпорація з гарантій банківських вкладів, створена в 1971 р. Кожний японський банк щомісяця сплачує певні внески до фонду Корпорації, з якого забезпечується відшкодування втраченого капіталу.

Проведена в 1997 р. в Японії банківська реформа передбачила певну лібералізацію банківської діяльності, а також посилила процес інтернаціоналізації банківської сфери, припливу іноземного капіталу. Скасовано більшість обмежень на валютні операції, а також на банківські угоди, пов'язані з ввезенням і вивезенням капіталу, зняті заборони, що перешкоджали банкам вводити нові фінансові продукти.

Міські банки можуть відкривати спеціальні трастові та інвестиційні філії, а банки довгострокового кредиту можуть перетворюватися на комерційні банки або зливатися з ними; трастові банки отримали право на відкриття філій для проведення операцій із цінними паперами та ін.

Отже, проведені урядом заходи щодо лібералізації банківської діяльності фінансової системи країни, були спрямовані на зміцнення запобігання зростанню структурної банківської кризи в Японії.

8.4. Інститут банківської таємниці у зарубіжному законодавстві

Важливе значення для функціонування механізму правового регулювання банківської діяльності в країнах з розвиненою ринковою економікою має правовий режим банківської інформації та забезпечення банківської таємниці.

Термін "банківська таємниця" виник понад 300 років у Швейцарії і використовувався для гарантування конфіденційності вкладів у банках. Перші письмові відомості про банківську таємницю відносяться до 1713 р., коли з'явилася потреба в гарантуванні недоторканності вкладів.

Банківська таємниця у зарубіжних країнах становить специфічний вид комерційної таємниці і справляє вирішальний вплив на регулювання банківської діяльності.

У більшості зарубіжних країн – відомості про стан рахунків клієнтів та виконуваних за ними операціях не підлягають розголошенню і є банківською таємницею. Це означає, що відомості про рахунки можна отримати, як правило, тільки в разі порушення кримінальної справи стосовно конкретної особи. Розгляд цивільної справи в багатьох країнах не є підставою для банку надавати суду будь-які відомості, за винятком тих випадків, коли банк сам виступає стороною у справі.

Така практика існує, наприклад, у Німеччині та Франції. Однак це обмеження не поширюється на рішення судів з цивільних та господарських спорів. Якщо відповідно до рішення суду провадиться процедура санації або застосовується інша форма оголошення боржника неплатоспроможним, то банки зобов'язані надавати відповідні відомості. Це правило діє у Франції при проведенні процедури оздоровлення відповідно до Закону про банки від 25 січня 1985 р. (ст. 19), а також у разі накладення арешту на майно боржника відповідно до Закону від 9 липня 1991 р. (ст. 47). Відповідно до ст. 57 Закону про банки професійна таємниця не може бути прихована від судових органів, що провадять кримінальне розслідування. Йдеться про те, що банківські службовці повинні давати свідчення певним представникам правоохоронних органів. Однак, коло таких представників правоохоронних органів є обмеженим. Зокрема, особа, що проводить дізнання, має отримати спеціальне доручення судового слідчого.

Що стосується податкових органів, то у Франції закон надає цій службі значні права щодо вимоги від кредитних установ одержувати конкретні повідомлення. Відповідно до положень Книги податкових процедур фіскальні агенти можуть з метою здійснення податкового

контролю отримувати довідки з торговельних книг, прибуткових та інших документів, у тому числі і службових документів кредитної установи .

Французьке законодавство також передбачає кримінальну відповідальність за розголошення банківської таємниці. Відповідно до ст. 378 Кримінального кодексу Франції лікарі, інші медичні працівники, а також особи, які володіють різною конфіденційною інформацією, що була їм довірена у зв'язку з виконанням ними постійно або тимчасово своїх професійних чи функціональних обов'язків і які розголосили ці відомості за відсутності ситуації, коли закон або обставини зобов'язували їх до цього, караються позбавленням волі на строк від одного до шести місяців і штрафом від 500 до 15 0000 франків. Суб'єктами цього злочину, як свідчить судова практика, можуть бути також інші особи: представники влади, працівники податкової адміністрації, поштові службовці, банкіри .

У Законі про Німецький Федеральний банк в редакції від 22 жовтня 1992 р. передбачено, що "... всі особи, що перебувають на службі Німецького Федерального банку, зобов'язуються до нерозголошення таємниці про справи в установах банку, а також про укладені ним угоди. Вони без дозволу не мають права давати свідчення або пояснення про факти, що стали їм відомі під час їх діяльності, а також у разі вибуття зі служби, ні перед судом, ні поза судом. Дозвіл, якщо це слугує інтересам банку, надається службовцям банку президентом, який може перенести це повноваження на президентів центральних банків земель. Дозвіл для судового допиту може не надаватися тоді, коли цього вимагає благополуччя Федерації або інтереси громадськості". Крім того, в німецькому законодавстві обов'язок банку повідомляти відповідні відомості співвідноситься з процесом примусового виконання рішень чи процесом про неспроможність і супроводжується обов'язком зробити заяву про треті особи

(боржників). Серед інших органів, які можуть в Німеччині вимагати від банку надання відомостей про рахунки, слід назвати і податкові служби. Стосовно поліції, то банки не передають їй жодних відомостей. Більш того, у разі незаконного запиту поліцією будь-яких довідок можна вимагати відшкодування заподіяної запитом шкоди .

На відміну від країн, де діє "статутне право", дещо інакше вирішується питання охорони банківської таємниці в країнах, де право встановлюється судовими прецедентами. Так, у Великобританії загальний підхід до питання банківської таємниці викладено в справі *Tournier v. National Provincial and Union Bank of England* в 1924 р., а саме – обов'язок банку зберігати таємницю про фінансові справи свого клієнта не є абсолютним, а тому суд може зобов'язати банк надати інформацію у разі виконання певних вимог представниками держави .

Більш широкий підхід до визначення предмета банківської таємниці згодом було застосовано в Кодексі добросовісної банківської практики (*Banking Code*), в якому передбачено, що банки зобов'язані суворо зберігати конфіденційність про справи своїх клієнтів (у тому числі колишніх клієнтів) і не розкривати деталі про стан рахунків або імена і адреси клієнтів третім особам, включаючи компанії, що належать до однієї групи. Таким чином, англійська судова практика традиційно базується на дуже обережному підході до розкриття банківської конфіденційної інформації, водночас статутне право встановлює дедалі більше підстав для надання конфіденційної – інформації. Це проявляється в тому, що низка спеціальних законів надає право публічним органам на отримання від банку інформації про клієнта. До таких законів належать: Закон про управління податками (1970), Закон про фінансові послуги (1986), Закон про неспроможність (1986), Закон про поліцію і докази в кримінальному праві (1984).

Прийнятий в 1987 р. Закон про банківську діяльність закріпив принципове положення, відповідно до якого банк не повинен розкривати конфіденційну інформацію про клієнта, водночас закон передбачив питання, щодо яких можливе розкриття інформації Банку Англії і Банком Англії у зв'язку з виконанням ним своїх функцій і завдань, передбачених законом.

Щодо законодавства США, то тут слід назвати Закон про банківську таємницю (1970), Закон про право на фінансову таємницю (1978) та низку інших законів з приводу наркотиків, легалізації грошей тощо. Норми цих законів зобов'язують банки належним чином провадити облік документів на рахунках клієнтів і повідомляти про угоди на суму понад 10 тис. доларів. Однак судова практика внесла суттєві корективи в зазначені положення, враховуючи право клієнта на захист інформації; клієнту в кожному випадку запиту про його рахунки повинні повідомляти про будь-який запит і він має право звернутися до суду з вимогою скасувати запит, якщо він вважає його незаконним.

Нині існує група країн (Швейцарія, Австрія, Люксембург), де збереження банківської інформації розглядається як важливе завдання правового регулювання банківської діяльності, і отримати будь-які відомості з банку практично неможливо. У цих країнах надання банківської інформації передбачається тільки у випадках скоєння злочину та якщо існують докази причетності клієнта до злочину, а необґрунтоване передавання такої інформації тягне за собою застосування суворого кримінального покарання банківських службовців. В Австрії за порушення банківської таємниці посадові особи можуть бути позбавлені волі до 1 року або покарані штрафом у розмірі до 360 ставок середньоденного заробітку. У Швейцарії банківська таємниця охороняється нормами як цивільного, так і кримінального права. Банк, який не вміє тримати секрети своїх клієнтів, може бути

позбавлений ліцензії, а службовцям банку за розголошення такої інформації загрожує позбавлення волі на строк до шести років або штраф до 50 тис. франків.

Відповідно до Закону Швейцарії "Про банки і ощадні каси" до організацій, що зобов'язані зберігати банківську таємницю, належать: банки, приватні банківські дома, ощадні каси, деякі фінансові компанії. Цим самим законом передбачено, що зобов'язання відповідальних осіб щодо збереження банківської таємниці діє протягом усього їхнього життя, незалежно від зміни місця роботи¹. На весь світ відомий швейцарський банківський девіз – "Жодний податковий інспектор не може отримати інформацію про ваші доходи".

У різних країнах існують відмінності в порядку та випадках, за яких інформація з підозрілих операцій надсилається компетентним органам. Якщо в Німеччині банківську таємницю розкривають на вимогу суду, то в Австрії, Люксембурзі рішення про надання інформації приймає також суд, але він вимагає конкретних доказів провини власника рахунку. У Великобританії таємниця рахунку відкривається на вимогу палати лордів, яка виконує функції Верховного суду.

Серед європейських країн високим рівнем надійності характеризується банківська система Угорщини. Ефективність організації банківської системи Угорщини порівнюють з банківською системою Швейцарії, і називають Угорщину в ділових колах "Швейцарією Східної Європи". Чинний закон від 1988 р. про державні гарантії інвестицій і внесків свідчить про конфіденційність банківської інформації. Угорські банки не надають інформації про рахунки та їхніх власників ні поліції, ні податковій інспекції, а запити іноземних податкових служб не є достатньою причиною для розкриття банківської таємниці.

В Японії взагалі відсутній закон про таємницю банківських операцій і принцип збереження банківської

таємниці не діє. Натомість фінансові установи тісно співпрацюють з органами фінансового контролю (міністерством фінансів, слідчими органами та іншими уповноваженими органами), які, у свою чергу, на підставі санкцій, виданих суддею, можуть перевіряти будь-яких суб'єктів, що сприяє проведенню розслідувань.

З метою запобігання та протидії легалізації одержаних доходів від злочинної діяльності, у 1992 р. було прийнято спеціальний закон, який регламентував боротьбу з надприбутками від незаконної торгівлі наркотиками. Міністерство фінансів, центральний банк Японії, інші державні органи контролюють діяльність усіх фінансових установ, які зобов'язані чітко ідентифікувати клієнтів та відстежувати підозрілі операції, ознаки яких містяться в рекомендаціях контролюючих органів.

Важливе значення (щодо доступу до конфіденційної інформації у банківській системі з метою боротьби з відмивання "брудних" грошей) мало підписання і ратифікація Конвенції ООН про боротьбу з незаконним обігом наркотичних і психотропних речовин, прийнятої 19 грудня 1988 р. у Відні, згідно з якою недобросовісне використання банківської таємниці визнано як умова, що сприяє легалізації "брудних" грошей. Держави-учасниці, які ратифікували цю Конвенцію, домовилися пом'якшити режим конфіденційності банківської інформації. Зокрема, зобов'язалися надавати взаємну юридичну допомогу, у тому числі відносно секретної інформації, у справах, пов'язаних із обігом наркотичних і психотропних речовин.

У звіті "Поліпшення доступу до банківської інформації з метою оподаткування", який опубліковано 12 квітня 2000 р. Комітетом із фіскальних справ Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), вперше всі 29 країн – членів ОЕСР виступили за необхідність надавати податковим органам інформацію, що є банківською таємницею.

Привертає увагу розширення міжнародного і європейського співробітництва у сфері боротьби з легалізацією кримінальних грошей. У документі, прийнятому Базельським комітетом з банківського нагляду від 12 грудня 1988 р., сформульовано основні принципи боротьби з "відмиванням" грошей через фінансову систему, а в жовтні 2001 р. Базельський комітет затвердив рекомендації щодо Стандартів банківського нагляду "Належне ставлення банків до клієнтів". Банки повинні докладати значні зусилля щодо ідентифікації клієнтів, відмовляти в угодах, пов'язаних з "відмиванням" грошей, відмовлятися від практики відкриття анонімних рахунків, співробітничати з правоохоронними органами в рамках правил, що стосуються збереження в таємниці банківських операцій. Віденська конвенція ООН 1988 р., Страсбурзька конвенція Європейського Союзу про відмивання, відстеження, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 8 липня 1990 р., присвячені боротьбі з торгівлею наркотиками, також визначили заходи з боротьби з організованою злочинністю і "відмиванням" злочинно отриманих коштів від торгівлі наркотиками.

У рекомендаціях Міжнародної групи із боротьби з "відмиванням брудних" коштів (РАТР) наголошено на необхідності посилення правового механізму боротьби з незаконно отриманими коштами; підвищення ролі банківської системи в цій справі та розширення міжнародного співробітництва. У цьому контексті актуальним є питання щодо банківської таємниці. Керуючись рекомендаціями РАТР, практично у всіх розвинутих країнах скасовано обмеження щодо банківської таємниці, особливо коли йдеться про легалізацію "брудних" грошей.

Останнім часом в багатьох європейських країнах прийнято спеціальне законодавство, пов'язане зі сферою боротьби з "відмиванням капіталів", і це знайшло

конкретне відображення в нормах, що стосуються режиму банківської таємниці. А саме, спеціальним адміністративним органам кредитні установи повинні повідомляти про суми, які викликають підозру щодо проведення розрахунків за наркотики чи за інші злочинні види діяльності. Отже, професійна таємниця банкірів обмежена, і в разі проведення банком сумнівної операції без повідомлення про це компетентні органи банк та його службовці можуть бути притягнуті до відповідальності. Так, у Швейцарії з 1998 р. діє спеціальна конвенція, яка зобов'язує банки повідомляти швейцарські власті про сумнівні фінансові операції, вести боротьбу з фактами "відмивання брудних", грошей. За приховування такої інформації банкіри підлягають відповідальності у вигляді штрафу – 50 тис. франків або звільненню, а також відкликання ліцензії на банківську діяльність для банку, а з банків стягується штраф 10 млн франків.

У Німеччині діє закон щодо "відмивання" грошей, метою якого є полегшення процедури виявлення доходів, отриманих шляхом здійснення тяжких злочинів, створення перешкод для "відмивання" грошей, а також сприяння викриттю структур організованої злочинності. Його суть зводиться до того, щоб зобов'язувати банки ідентифікувати операції своїх клієнтів на суму понад 20 тис. євро. За американськими законами всі банки, які знаходяться на території США, автоматично підключаються до спеціальної комп'ютерної системи податкового відомства держави. Інформація про платіж, що перевищує 10 тис. доларів, за цією системою автоматично потрапляє і до податківців. Крім того, всі банки одержують стандартні форми, за якими вони зобов'язані повідомляти безпосередньо уряд про всі проводки готівки на суму понад 3 тис. доларів, незалежно від того, викликають вони підозру чи ні. Винні в порушенні цієї вимоги можуть каратися до 10 років позбавлення волі.

Американські банки нині зобов'язані інформувати правоохоронні органи про всі підозрілі операції, що стосуються країн із так званого "чорного списку". Крім того, уряди США та економічно розвинутих країн рекомендують міжнародним фінансовим організаціям обмежити фінансову допомогу країнам, які не протидіють відмиванню брудних грошей.

Отже, інститут банківської таємниці в зарубіжному законодавстві не може слугувати захисту відверто "брудних" грошей і потребує належної уніфікації вимог щодо додержання й обмеження банківської таємниці.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Банківське право – це:

А) різновид підприємницької діяльності, яка здійснюється банками на професійній основі з метою отримання прибутку

Б) система правових норм, що регулюють порядок організації та діяльності банків України, їх взаємовідносини з клієнтами (юридичними та фізичними особами), що обслуговуються банками, а також порядок здійснення банківських операцій

В) система правових норм, що регулюють порядок діяльності та організації Міністерства фінансів України

2. Об'єктом регулювання з боку банківського права є:

- А) банківська діяльність
- Б) господарська діяльність
- В) інвестиційна діяльність
- Г) всі відповіді правильні

3. Правильним є твердження:

А) банківська діяльність не є формою фінансового регулювання

Б) банківська діяльність дістає своє правове відображення в банківському законодавстві

В) основу банківської діяльності становлять грошово-кредитні відносини

4. Предметом банківського права є:

А) суспільні відносини, що виникають у процесі банківської діяльності

Б) дії щодо регулювання цивільної діяльності

В) план дій суб'єктів, який надає повноваження учасникам відносин

Г) приватні відносини, що регулюються державою

5. Банківське право регулює правові основи розрахунків, виходячи з принципу:

А) що всі підприємства, установи й організації різних форм власності за бажанням зберігають кошти на рахунках у банках і дотримуються встановленого порядку проведення безготівкових розрахунків

Б) що всі підприємства, установи й організації різних форм власності зобов'язані зберігати кошти на рахунках у банках і дотримуватися встановленого порядку проведення безготівкових розрахунків

В) що тільки бюджетні установи зобов'язані зберігати кошти на рахунках у банках і дотримуватися встановленого порядку проведення безготівкових розрахунків

6. Банківське право зумовлює зв'язок з такими галузями права:

А) адміністративним

Б) фінансовим

В) цивільним

Г) всі відповіді вірні

7. Система банківського права об'єднує та характеризує співвідношення та зовнішню структуру об'єднання нормативних актів, внутрішньо обумовлених єдиною метою:

А) організацією банківських правовідносин

Б) організацією та регулюванням фінансових правовідносин

В) регулюванням банківських правовідносин

8. Загальна частина банківського права містить:

А) норми, які закріплюють загальні, принципові положення банківського права і його статутні інститути

Б) норми, що регулюють основні функціональні інститути банківського права, за допомогою яких безпосередньо здійснюється банківська діяльність

В) всі відповіді правильні

9. Норми банківського права регулюють:

А) фінансові операції та особисті рахунки клієнтів

Б) взаємовідносини суб'єктів банківського права в процесі здійснення банківської діяльності

В) динаміку росту цін на товари на державних фінансових ринках світу

Г) весь державний прибуток за один календарний рік на території України

10. На яких принципах ґрунтується банківське право:

А) на загальноправових та спеціальних

Б) на фінансових та економічних

В) на умовних та додаткових

Г) на цивільних та трудових

11. Банківські правовідносини – це:

А) це врегульовані нормами фінансового законодавства трудові й тісно пов'язані з ними відносини у сфері праці

Б) це врегульовані нормами банківського права відносини, що виникають у сфері банківської діяльності

В) це врегульовані нормами фінансового права відносини, що виникають у сфері суспільної діяльності

Г) це врегульовані нормами банківського права відносини, що виникають у сфері трудової діяльності

12. З настанням яких подій відбувається припинення банківських правовідносин:

А) смерть громадянина або через протиправні дії, що порушують вимоги закону

Б) визнання громадянина недієздатним або непогашенням кредиту в строки

В) війна в країні або інші проблеми глобального характеру

Г) з моменту усної згоди учасників банківських правовідносин

13. Банківська система – це:

А) розгалужена сукупність банків, банківських інститутів, фінансово-кредитних установ, що діють у межах єдиного фінансово-кредитного механізму на чолі з центральним банком і йому підпорядковуються

Б) сукупність усіх банків на території України, що діють у межах єдиного фінансово-кредитного механізму на чолі з державним органом нашої держави і йому підпорядковуються

В) сукупність усіх державних установ, що здійснюють державний контроль, нагляд та здійснюють деякі державні операції у всіх банках на території України

Г) жодна відповідь не є правильною

14. Банківська система складається з :

А) загальної та спеціальної частини

Б) спеціальної та особливої частини

В) загальної, спеціальної та особливої частини

Г) загальної та особливої частини

15. Функції банківської системи:

А) фінансово-трудова, цивільно-економічна, банківсько-клієнтська

Б) мобілізаційна, організаційна, додаткова та основна

В) налагодження ефективного існування фінансової системи України, регулювання цін на ринках України

Г) створення грошей і регулювання грошової маси, стабілізаційна, трансформаційна

16. Особливостями банківського законодавства є:

- А) міжгалузевий характер банківського законодавства
- Б) основний його масив представлений відомчими нормативними актами
- В) проблема поєднання його з іншими галузями законодавства
- Г) незначна кількість підзаконних нормативних актів

17. До спеціальних принципів банківського права належать:

А) законності, верховенстві права та рівності всіх перед законом і судом

Б) неухильного виконання обов'язкових економічних нормативів, установлених НБУ, норм чинного законодавства, принцип поєднання публічних і приватних начал у банківській сфері, законності, верховенстві права та рівності всіх перед законом і судом

В) неухильного виконання обов'язкових економічних нормативів, установлених НБУ, норм чинного законодавства, принцип поєднання публічних і приватних начал у банківській сфері, принцип захисту державою економічної конкуренції та заборони діяльності, що спрямована на монополізацію і недобросовісну конкуренцію

18. Для банківського законодавства характерні такі негативні риси:

А) багаторівневий характер правового регулювання банківської діяльності та наявності значної кількості підзаконних нормативних актів

Б) відсутність єдиного кодифікованого акта з банківської діяльності

В) суперечливість і складність багатьох нормативних актів, їхня неузгодженість з актами, які стосуються взагалі народного господарства і регулюють господарські відносини

Г) А, Б, В

19. Поряд із вдосконаленням безпосередньо банківського законодавства, складовою частиною цього процесу є здійснення таких заходів:

А) поєднати повноваження законодавчих та виконавчих органів у банківській сфері

Б) відображати в чинному законодавстві міжнародні норми і звичаї, що застосовуються в банківській практиці

В) збільшити контроль держави над банківською сферою

Г) удосконалювати єдину державну інформаційну систему реєстрації позичальників

20. Норми банківського права є загальнообов'язковими правилами поведінки, які встановлюють і регулюють:

А) приватні відносини банків з клієнтами

Б) публічні відносини, пов'язані з організацією та функціонуванням банків

В) публічні відносини, пов'язані з організацією та функціонуванням приватних та комерційних підприємств

21. Структура норм банківського права, складається з таких елементів:

А) гіпотези, диспозиції та санкції

Б) гіпотези, комісії, емісії

В) диспозиції, санкції, касації

Г) дотації, гіпотези, синтезу

22. Норми банківського права:

А) мають рекомендаційний характер

Б) мають імперативний характер

В) не визначають юридичні права і обов'язки учасників

23. Зобов'язальні норми банківського права:

А) регулюють активну поведінку суб'єктів і пропонують в категоричній формі здійснювати певні дії

Б) приписують не здійснювати дій, що порушують банківську дисципліну

В) надають учасникам банківських відносин повноваження на здійснення певних позитивних дій в установлених межах

24. Для нормального функціонування банківська система має відповідати таким вимогам:

А) у країні має бути невелика кількість діючих банків і кредитних установ

Б) у країні функціонує центральний банк, який виступає основним координатором кредитних інститутів

В) у системі не має бути зайвих елементів

Г) поряд із центральним банком не діють комерційні банки

25. Функції банківської системи:

А) організаційна

Б) трансформаційна

В) керуюча

Г) стабілізаційна

26. На першому рівні банківської системи України знаходяться:

А) НБУ та його організаційна структура

Б) НБУ та комерційні банки

В) комерційні банки

27. Функції Національного Банку України (НБУ):

А) аналіз та прогноз економічної кон'юнктури, яка складається у державі, розробка методів грошово-кредитного регулювання, рефінансування комерційних банків

Б) визначає та здійснює грошово-кредитну політику, виступає кредитором останньої інстанції для банків і організовує систему рефінансування, Встановлює для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна

В) здійснює перевірку банків на якість обслуговування, представляє інтереси банків тільки на території України, прогнозує динаміку зростання цін на товари

Г) всі відповіді є вірними

28. Комерційні банки – це:

А) основні банки України, що регулюють порядок організації та діяльності національних банків України та їх взаємовідносини з клієнтами

Б) заклади, у яких платежі здійснюються без участі готівки шляхом перерахування коштів з рахунку платника на рахунок отримувача грошей або шляхом заліку взаємних вимог

В) багатофункціональні установи, що здійснюють основні кредитні і фінансові операції, пов'язані з обслуговуванням господарської діяльності клієнтів

Г) жодна з відповідей не є вірною

29. Банки мають право здійснювати такі банківські операції:

А) приймання вкладів (депозитів) від юридичних і фізичних осіб та операції з валютними цінностями

Б) лізингові операції, операції за грошовими вимогами, надання гарантій, наук за грошовими зобов'язаннями

В) випуск, купівлю, продаж і обслуговування чеків, векселів та інших оборотних платіжних інструментів та надання консультаційних та інформаційних послуг щодо банківських операцій

Г) всі відповіді є вірними

30. Яке з тверджень є правильним:

- А) НБУ є юридичною особою, має статутний капітал, який перебуває у приватній власності
- Б) НБУ є юридичною особою, має статутний капітал, який перебуває у державній власності
- В) НБУ не є юридичною особою

31. До цілей державної політики в банківській сфері належать:

- А) задоволення потреб суспільства в одержанні різноманітних банківських послуг
- Б) забезпечення відмінності діяльності банківської системи грошово-кредитній політиці держави
- В) підтримання політики достатньої концентрації банків з метою зменшення їхньої конкурентоспроможності
- Г) запобігання наслідкам можливих криз у банківській системі

32. Прийнятий Указ Президента України № 891/2000 "Про заходи щодо зміцнення банківської системи України та підвищення її ролі у процесах економічних перетворень" визначив такі правила стратегії і тактики розвитку банківської системи країни:

- А) забезпечення стабільності гривні
- Б) удосконалення правового регулювання банківської діяльності
- В) кредитування суб'єктів господарювання
- Г) всі відповіді вірні

33. У підготовленій Кабінетом Міністрів України за участю НБУ Комплексній програмі визначено такі стратегічні цілі подальшої розбудови вітчизняної банківської системи:

- А) зменшення рівня концентрації банківського капіталу
- Б) уникнення конкуренції на ринку банківських послуг
- В) удосконалення банківського законодавства

Г) зростання рівня концентрації банківського капіталу

34. В якому році в Україні була започаткована кредитна система?

- А) в 1785 році
- Б) в 1832 році
- В) в 1781 році
- Г) в 1782 році

35. Відповідно до якого Закону України НБУ є центральним банком держави, особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються чинним законодавством?

- А) «Про Національний банк України»
- Б) «Про банки та банківську діяльність»
- В) «Про розрахунково-касове обслуговування»

36. Неправильним є твердження:

А) НБУ є єдиним емісійним центром держави, якому належить монопольне право на випуск грошей в обіг на території країни

Б) НБУ є юридичною особою, має відокремлене майно, що є об'єктом права державної власності і перебуває у його повному господарському віданні

В) НБУ надає прями кредити як у національній, так і в іноземній валюті на фінансування витрат Державного бюджету України

37. Доходи НБУ утворюються за рахунок:

- А) отримання відсоткових доходів за розміщення вкладень
- Б) реалізації продукції
- В) надання кредитів банкам
- Г) правильні відповіді А і В

38. Національний банк щорічно складає кошторис доходів та витрат, який повинен забезпечувати виконання Національним банком його функцій, установлених:

- А) Верховною радою України
- Б) Конституцією України та Законом України "Про Національний банк України"
- В) Податковим кодексом

39. У разі недостатності коштів загальних резервів перевищення витрат Національного банку над його доходами компенсується за рахунок:

- А) коштів Державного бюджету України, наступного за звітним року
- Б) коштів Державного бюджету України поточного року
- В) інших джерел

40. Відповідно до ст. 7 Закону України "Про Національний банк України" НБУ виконує також такі функції:

- А) визначає систему, порядок і форми платежів
- Б) монопольно здійснює емісію національної валюти України та організовує її обіг
- В) здійснює банківське регулювання
- Г) всі відповіді вірні

41. Дисконтна політика – це:

- А) одна з форм грошово-кредитної політики центральних банків, спрямована на регулювання економіки за допомогою впливу на обсяг кредиту в країні, темпи інфляції, а також стан платіжного балансу і валютний курс
- Б) форма державної валютної політики, заснована на продажу або купівлі іноземної валюти на валютному ринку з метою вплинути на курс національної валюти

В) немає правильної відповіді

42. Пруденційне регулювання – це:

А) вид нагляду спрямований на забезпечення банку від банкрутства і охоплює виїзний вид нагляду

Б) вид нагляду спрямований на забезпечення банку від банкрутства і охоплює як безвиїзний, так і виїзний види нагляду

В) вид нагляду спрямований на забезпечення банку від банкрутства і охоплює безвиїзний вид нагляду

43. Нормативи, що є обов'язковими до виконання всіма банками:

А) максимальний розмір регулятивного капіталу

Б) нормативи ліквідності

В) мінімального розміру кредитного ризику на одного контрагента

Г) малих кредитних ризиків

44. Які з відомостей становлять банківську таємницю:

А) відомості про банківські рахунки клієнтів, у тому числі кореспондентські рахунки банків у НБУ та про фінансово-економічний стан клієнтів

Б) коди, що використовуються банками для захисту інформації

В) відомості щодо комерційної діяльності клієнтів чи комерційної таємниці будь-якого проекту, винаходів, зразків продукції та інша комерційна інформація

Г) всі відповіді є правильними

45. До адміністративних методів регулювання банківської діяльності відносять:

а) нагляд за банківською діяльністю

б) установлення економічних нормативів

в) установлення нормативів обов'язкового резервування

г) реєстрацію та ліцензування

46. Грошовий обіг – це:

А) рух коштів у внутрішньому обороті в готівковій і безготівковій формах, що обслуговують реалізацію товарів, а також нетоварні платежі та розрахунки в господарстві

Б) напрямок руху фінансів у зовнішній сфері в кредитній і некредитній формах, що обслуговують купівлю товарів, а також товарні платежі та розрахунки в приватному секторі банківського права

В) експорт грошей за територію України та імпорт поза її межі

Г) жодна з відповідей не є правильною

47. Головними завданнями правового регулювання грошового обігу в Україні є:

А) усунення розмежування повноважень і відповідальності у сфері грошового обігу між органами держави

Б) забезпечення оперативності регулювання і контролю грошового обігу в країні

В) підтримання необхідного темпу зростання грошової маси в обігу

48. В організації готівкового обігу важливу роль відіграють банківські установи, основними завданнями яких є:

А) створення умов для вилучення готівки до банків

Б) сприяння збільшенню використання готівки в розрахунках за товари і послуги

В) повне та своєчасне забезпечення потреб економіки в готівкових коштах

49. Основний зміст розрахункових правовідносин розкрито в таких принципах:

А) розрахунки між підприємствами та організаціями здійснюються, як правило, готівковим способом через банки

Б) суб'єкти господарювання не мають право самостійного вибору умов про попередню оплату товарів

В) поточні рахунки підприємства відкривають установи банків тільки за умови повідомлення про це фіскального (податкового) органу

Г) безготівкові розрахунки проводяться за чинними формами розрахунків та шляхом закріплення їх у відповідних договорах

50. Принципи, на яких базується організація безготівкових розрахунків:

А) всі підприємства та організації зобов'язані зберігати свої кошти – як власні, так і позикові на рахунках в установах банку, за винятком залишків готівки в їхніх касах у межах установленого ліміту

Б) платежі проводяться за рахунок коштів платника або в межах наданого банківського кредиту

В) жодна з відповідей не є правильною

Г) відповіді «А» та «Б» є правильними

51. Які існують вимоги щодо проведення банками касових операцій та касового обслуговування клієнтів:

А) здійснення касового обслуговування клієнтів на договірних засадах, проведення експертизи грошових знаків на справжність та платіжність, повне і своєчасне оприбуткування готівкових коштів, що надійшли до кас банків, та зарахування їх на рахунки клієнтів

Б) знання іноземної мови усього персоналу банку, наявність уніформи для всього персоналу та наявність банківської кваліфікації

В) стаж в банківській сфері не менше двох років

Г) всі відповіді є правильними

52. Правовідносини, пов'язані з відкриттям рахунків у банку, виникають внаслідок здійснення певних юридичних фактів:

А) подачі заяви на відкриття рахунку та подачі документів, що підтверджують законність створення юридичної особи

Б) подання картки зі зразками підписів осіб і відбитком печатки

В) подання інформації про наявність рахунків у інших банках

Г) відповідь «А» та «Б» є правильними

53. У договорі банківського вкладу зазначаються:

А) вид банківського вкладу та сума, що вноситься або перераховується на вкладний (депозитний) рахунок

Б) умови дострокового розірвання договору

В) розмір і порядок сплати процентів, умови перегляду їх розміру, відповідальність сторін

Г) всі відповіді є правильними

54. З метою зберігання коштів і здійснення розрахунків банки відкривають підприємствам, організаціям і установам різних форм власності, залежно від характеру їх діяльності та джерел фінансування, такі рахунки:

А) поточні

Б) карткові

В) інвестиційні

Г) всі відповіді правильні

55. Рахунок, що відкривається одним банком іншому банку для здійснення міжбанківських переказів – це:

А) депозитний

Б) кореспондентський

В) інвестиційний

Г) поточний

56. Поточний рахунок в іноземній валюті відкривається:

А) підприємству для проведення розрахунків у межах чинного законодавства в безготівковій та готівковій іноземній валюті під час поточних операцій та для погашення заборгованості за кредитами в іноземній валюті

Б) уповноваженим банком фізичним і юридичним особам (резидентам та нерезидентам) на підставі укладеного договору між власником рахунку і банком на зазначений у договорі строк

В) нерезидентам – інвесторам в уповноважених банках України для здійснення інвестиційної діяльності в Україні, а також повернення іноземної інвестиції та прибутків, доходів, одержаних іноземним інвестором від інвестиційної діяльності в Україні

57. Рахунки, на яких обліковують кошти у національній та іноземній валютах, називаються:

А) кореспондентські

Б) депозитні

В) мультивалютні

58. У договорі банківського вкладу, зокрема, зазначаються:

А) вид банківського вкладу

Б) розмір і порядок сплати процентів

В) строк дії договору

Г) всі відповіді правильні

59. Ліміт залишку готівки в касі – це:

А) граничний розмір, що може залишатися в касі підприємства в робочий час

Б) граничний розмір, що може залишатися в касі підприємства в позаробочий час

В) граничний розмір, що може залишатися в касі підприємства в будь-який час

60. Факт списання коштів з рахунку платника документально оформляється:

- А) видатковим касовим ордером
- Б) меморіальним ордером
- В) платіжним дорученням

61. Розрахунковий документ, який складається за ініціативою банку для оформлення операцій із списання коштів з рахунка платника внутрішньобанківських операцій відповідно до нормативно-правових актів НБУ – це:

- А) меморіальний ордер
- Б) платіжна вимога
- В) платіжна вимога-доручення
- Г) розрахунковий чек

62. Покритим вважається акредитив:

А) оплата за яким у разі тимчасової відсутності коштів на рахунку платника гарантується банком-емітентом за рахунок банківського кредиту

Б) який може бути змінений або анульований банком-емітентом у будь-який час без попереднього повідомлення бенефіціара

В) для здійснення платежів за яким завчасно бронюються кошти платника в повній сумі на окремому рахунку в банку-емітенті або у виконуючому банку

63. Акредитив, оплата за яким у разі тимчасової відсутності коштів на рахунку платника гарантується банком-емітентом за рахунок банківського кредиту:

- А) відкличний
- Б) безвідкличний
- В) покритий

Г) непокритий

64. Векселі поділяють на:

- А) прості та переказні
- Б) відкличні та безвідкличні
- В) покриті та непокриті

65. Принципи, що стосуються операцій з використанням платіжних карток:

А) платіжна картка є власністю емітента і надається клієнтові або його довірєній особі відповідно до умов договору з клієнтом

Б) емісія платіжних карток у межах України проводиться виключно банками, що уклали договір з платіжною організацією

В) у межах України переказ коштів за операціями, ініційованими із застосуванням платіжних карток, здійснюється в гривнях і доларах

66. Дебетові картки:

А) дають змогу її власникам автоматично отримувати від банку кредит при оплаті товарів або послуг, вартість яких є вищою за залишок на їх спеціальних карткових рахунках

Б) призначені для отримання готівки в банківських автоматах або купівлі товарів з розрахунком через електронні термінали

В) всі відповіді правильні

67. За сферою використання картки бувають:

- А) особисті і корпоративні
- Б) звичайні, магнітні, мікропроцесорні
- В) універсальні і приватні комерційні
- Г) міжнародні і національні

68. Спосіб розрахунків у зовнішній торгівлі та інших формах економічних відносин між країнами на підставі міжнародних платіжних угод:

- А) валютний кліринг
- Б) міжбанківський кліринг
- В) кореспондентський кліринг

69. Кредит це:

А) сума, яку суб'єкт відносин запозичив у банку під певний процент

Б) інститут, за допомогою якого держава здійснює мобілізацію та перерозподіл тимчасово вільних коштів і контроль за їхнім правильним використанням

В) установлена банком грошова сума, що підлягає поверненню у певні строки

Г) інститут, за допомогою якого банки здійснюють накопичення коштів та контроль за їхнім правильним використанням

70. Банки не можуть надавати кредити:

А) на покриття збитків господарської діяльності позичальникам

Б) на внесення клієнтом коштів до бюджету і позабюджетних фондів

В) підприємствам, щодо яких порушено справу про банкрутство

Г) всі відповіді є правильними

71. За ступенем ризику кредити поділяють на:

А) стандартні, кредити з підвищеним ризиком

Б) з регресією платежів, з прогресом платежів

В) з високим, середнім та низьким ступенем ризику

Г) основні та додаткові

72. Емісійна функція кредиту:

А) проявляється в процесі мобілізації та витрачання централізованих і децентралізованих фондів коштів

Б) забезпечує нагляд за правильним і ефективним використанням коштів, що надаються клієнтурі банками

В) здійснюється шляхом випуску і розміщення цінних паперів

73. Особливий вид економічних відносин з приводу надання кредитів під заставу нерухомого майна – це:

А) лізинговий кредит

Б) іпотечний кредит

В) кредит під цінні папери

Г) товарний кредит

74. Споживчий кредит – це:

А) кредит, який надається фізичним особам – резидентам України на придбання споживчих товарів тривалого користування та послуг і повертається в розстрочку, якщо інше не передбачено умовами кредитного договору

Б) кредит, який надається банком в межах наявних власних коштів із застосуванням підвищеної відсоткової ставки надійним позичальникам, які мають стабільні джерела погашення кредиту і перевірений авторитет у банківських колах

В) кредит, який надається суб'єктам господарської діяльності усіх форм власності у тимчасове користування на умовах, передбачених кредитним договором

75. Банки не можуть надавати кредити:

А) підприємствам, які мають прострочену заборгованість за раніше отриманими позичками і неоплаченими відсотками

Б) на формування та збільшення статутного фонду клієнта

В) підприємствам, які мають прострочену заборгованість за раніше отриманими позичками і неоплаченими відсотками

Г) всі відповіді правильні

76. За ступенем ризику кредити поділяють на:

А) у розстрочку і з регресією платежів

Б) у разовому порядку і гарантійні

В) стандартні та з підвищеним ризиком

77. Банк набуває статусу спеціалізованого ощадного банку у разі, якщо:

А) більше 50% його активів є активами одного типу

Б) більше 50% його пасивів є пасивами одного типу

В) більше 50% його активів є вкладками фізичних осіб

Г) вірна відповідь відсутня

78. Чи можливе застосування бюджетних коштів для заснування приватного банку:

А) так

Б) так, але виключно за згодою держави

В) ні

Г) так, але виключно з дозволу Міністерства фінансів України

79. Рішення про державну реєстрацію банків в НБУ приймається у:

А) 2-місячний строк

Б) 4-місячний строк

В) 3-місячний строк

Г) 10-місячний строк

80. Ознаки цінного паперу:

А) цінний папір має документальний характер, тобто є документом офіційного характеру, цінний папір засвідчує грошове або інше майнове право

- Б) передача втіленого в папері майнового права допускається тільки за умови його передачі
- В) відповіді «А» та «Б» є правильними
- Г) правильна відповідь відсутня

81. В Україні в цивільному обігу можуть перебувати такі види цінних паперів:

- А) пайові, боргові, іпотечні
- Б) валютні, фінансові, кредитні
- В) мажоритарні, авторські, тенкратні
- Г) всі відповіді є вірними.

82. Безумовний наказ клієнта банку, який веде його поточний рахунок, про сплату певної суми пред'явнику, являє собою:

- А) вексель
- Б) чек
- В) доручення
- Г) всі відповіді є вірними

83. Платіжна система, що забезпечує здійснення розрахунків між банківськими установами на території України:

- А) система масових платежів
- Б) система електронних платежів
- В) система банкінгу
- Г) національна система України

84. Принципи валютного законодавства України:

- А) єдність валютного простору України, пріоритет економічних заходів державного регулювання валютної сфери
- Б) рівність учасників валютних відносин та їх недискримінація

В) захист державою прав і законних інтересів учасників валютних відносин, виключення невиправданого втручання держави і її органів у систему валютних відносин

Г) всі відповіді є правильними

85. Спеціалізація банку за видами послуг визначається:

А) рішенням Кабінету Міністрів України, погодженим з Радою Національного банку України

Б) в Україні діють лише універсальні банки

В) банком самостійно

Г) фінансовим кодексом України

86. Який метод регулювання характерний для банківського права:

А) комплексний метод правового регулювання

Б) імперативний метод правового регулювання

В) диспозитивний метод правового регулювання

Г) відповіді «Б» та «В» є вірними

87. НБУ підзвітний:

А) Президенту України та Верховній Раді України

Б) міністру фінансів

В) міській раді України

Г) голові Верховної Ради України

88. Головними завданнями правового регулювання грошового обігу в Україні є:

А) забезпечення оперативності регулювання і контролю грошового обігу в країні

Б) відсутність чіткого розмежування повноважень і відповідальності у сфері грошового обігу між органами держави

В) підтримання необхідного темпу зростання грошової маси в обігу і правильного співвідношення між готівковим і безготівковим обігом з метою ефективного функціонування економіки країни

Г) відповіді «А» та «В» є правильними

89. Для проведеної в Україні грошової реформи був характерним ряд моментів:

А) з дня введення гривню можна було обмінювати на будь-яку іноземну валюту, а карбованець з того самого дня втрачав таку можливість

Б) на обмін банкнот було встановлено межу 10 млн. грн.; обмін банківських депозитів проводився без обмежень

В) курс обміну становив 10 000 крб. за одну гривню

Г) обмінні пункти обмежилися трьома державними банками та певними спеціально уповноваженими пунктами обміну валют

90. Національний банк України здійснює такі повноваження щодо організації готівкового грошового обігу:

А) рефінансування комерційних банків

Б) виготовлення та зберігання банкнот і монет

В) регулювання імпорту та експорту капіталу

Г) забезпечення чіткого розмежування повноважень і відповідальності у сфері грошового обігу між органами держави

91. Державне казначейство України забезпечує:

А) розподіл готівки по торгівельній сфері

Б) надання кредитів фізичним особам

В) регулювання курсу гривні щодо іноземних валют

Г) казначейське обслуговування бюджетних коштів на основі ведення єдиного казначейського рахунку

92. В організації готівкового обігу важливу роль відіграють банківські установи, основними завданнями яких є:

А) повне та своєчасне забезпечення потреб економіки в готівкових коштах

Б) встановлення правил, форми і стандарти розрахунків банків

В) забезпечення своєчасної видачі готівки підприємствам, підприємцям, установам на оплату праці та інші цілі

Г) здійснення клірингових операцій та розрахунків

93. Арешт банківського рахунку:

А) це видача готівки на руки клієнту і закриття рахунку

Б) це перехід коштів у державну власність

В) це вид арешту майна, коли припиняються операції з видачі грошей з рахунка в банку

Г) це вид арешту, коли майно видають власнику і закривають рахунок

94. Меморіальний ордер – це:

А) розрахунковий документ, який складається за ініціативою банку

Б) роздаточний документ, який складається за ініціативою банку

В) розрахунковий документ, який складається за ініціативою клієнта

Г) роздаточний документ, який складається за ініціативою клієнта

95. Платіжна вимога-доручення – це:

А) комбінований розрахований документ, який виписується в банку не встановленої форми

Б) комбінований нерозрахований документ, який виписується на бланку не встановленої форми

- В) комбінований розрахунковий документ, який виписується на бланку встановленої банком форми
- Г) комбінований розрахунковий документ, який виписується в банку не встановленої банком форми

96. Платіжна вимога-доручення складається з двох частин:

- А) верхня і ліва
- Б) верхня і нижня
- В) верхня і права
- Г) права і ліва

97. Вексель – це:

- А) назва банку-емітента
- Б) повідомлення банку-емітента
- В) накладна виписана на ім'я клієнта
- Г) цінний папір, борговий документ

98. Кореспондентський рахунок – це:

- А) рахунок одного банку, відкритий в іншому банку, для обліку розрахунків
- Б) рахунок кількох банків, відкритий в іншому банку, для обліку розрахунків
- В) рахунок кількох банків, відкритий в інших банках, для обліку розходів
- Г) рахунок одного банку, закритий в іншому банку, і взятий під арешт

99. Кліринг – це:

- А) система закриття розрахунків за товари, цінні папери та надані послуги
- Б) система обміну валютних розрахунків за товари, цінні папери та надані послуги
- В) система безготівкових розрахунків за товари, цінні папери та надані послуги
- Г) система переліку наданих послуг

100. Банківська діяльність – це:

А) передбачена законодавством система дій спеціальних суб'єктів

Б) не передбачена законодавством система дій спеціальних суб'єктів

В) передбачена державна система дій спеціальних суб'єктів

Г) передбачена державна система дій складних спеціальних суб'єктів

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ

(використана та рекомендована література,
нормативно-правові акти та електронні ресурси)

Навчальне видання

БАКЛАН Олег Володимирович, д.ю.н., професор
ГАЙВОРОНСЬКИЙ Євген Петрович, к.ю.н., доцент
ТІМАШОВ Віктор Олександрович, к.ю.н.

БАНКІВСЬКЕ ПРАВО

Навчальний посібник